

**MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SOSYALİZMDE KİMLİK SİYASETİ VE ETNİK SINIRLAR:
TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ ÖRNEĞİ (1920-1940)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ozan DOĞAN

Sosyoloji Anabilim Dalı

Genel Sosyoloji ve Metodoloji Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şükrü ASLAN

TEMMUZ 2020

**MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SOSYALİZMDE KİMLİK SİYASETİ VE ETNİK SINIRLAR:
TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ ÖRNEĞİ (1920-1940)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ozan DOĞAN

Sosyoloji Anabilim Dalı

Genel Sosyoloji ve Metodoloji Programı

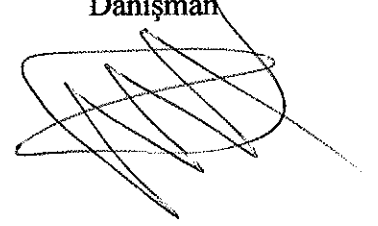
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şükrü ASLAN

TEMMUZ 2020

Ozan Doğan tarafından hazırlanan “Sosyalizmde Kimlik Siyaseti ve Etnik Sınırlar: Türkiye Komünist Partisi Örneği (1920-1940)” adlı bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

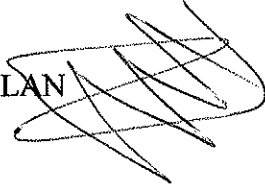
Prof. Dr. Şükrü ASLAN

Danışman

Bu çalışma, jürimiz tarafından Sosyoloji Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Şükrü ASLAN

Üye : Doç. Dr. Derya Fırat Şannan

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Güzde Orhan

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak yazılmıştır.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

Ozan DOĞAN

SOSYALİZMDE KİMLİK SİYASETİ VE ETNİK SINIRLAR: TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ ÖRNEĞİ (1920-1940)

ÖZET

Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) erken Cumhuriyet dönemindeki etnisite politikalarını konu edinen bu çalışma, partinin görüşlerini esasta Şeyh Said, Ağrı, Trakya ve Dersim Olayları bağlamında tartışmaya çalışmıştır. TKP'nin ilgili döneme ait dokümanları incelendiğinde belirginleşen söylemlerin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) etnisite politikalarıyla tam bir uyum içerisinde olduğu görülmektedir. Nitekim bu yıllarda hem TKP hem de SSCB belgelerinde bilhassa Kürt coğrafyasında cisimleşen olaylar gerici, dinci isyanlar olarak değerlendirilmiş; Yahudi toplumunun maruz kaldığı şiddet sükûnetle karşılanmış ve Kemalist iktidarın Türkleştirme politikaları desteklenmiştir. Sosyalizme içkin kimi sorunların da gün yüzüne çıktığı bu dönemde, TKP'nin farklı etnik topluluklara dair siyaseti ve söylemi, SSCB ve Üçüncü Enternasyonal'in etkisi altında şekillenmiştir. Bu ortam TKP'nin genç ve tecrübesiz oluşuyla, sosyalizm teorisinin Türkiye şartlarına uyarlanamayışıyla ve TKP üzerindeki Türkçü etkiyle birleşince hakim etniye ait imtiyazların olumlanması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Bu çalışma, SSCB'de yeniden üretilen devlet mekanizmasının TKP'nin etnisite politikalarını da tayin ettiğini ileri sürmektedir. Zira SSCB'nin 1917-1940 yılları arasında ulusal ve uluslararası düzeydeki etnisite politikaları, “ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı” ve “tam hak eşitliği” söylemleriyle başlamış fakat siyasal gelişmelere paralel olarak temel gayesinden uzaklaşmıştır. SSCB'ye hakim olan güvenlikçi söylem, kapitalist ülkelerle gelişen diplomasi trafiği ve SSCB'de ekonomik ilerlemeye koşut olarak şekillenen “büyük güç” olgusu, sosyalist ve kapitalist ideolojinin iç içe geçmesine yol açmıştır. Sosyalist biçim altında süren bu ikilik devlet aygıtının yeniden üretimiyle sonuçlanmıştır. SSCB'de yeniden üretimin gölgesi bilhassa etnilerin, hukukun, eğitimin, ailenin, nüfusun üzerine düşmüş; dahil etme ve dışlama politikaları, rıza üretim mekanizmaları ve devasa yok etme pratikleri sosyalist jargonla harmanlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sosyalizm, etnisite, milliyetçilik, Türkleştirme, nüfus sayımları, iskân, Sovyetler Birliği, Şeyh Said Olayı, Ağrı Olayı, Trakya Olayları, Dersim Olayları, Türkiye Komünist Partisi

IDENTITY POLITICS AND ETHNIC BOUNDARIES IN SOCIALISM: THE CASE OF THE COMMUNIST PARTY OF TURKEY (1920-1940)

ABSTRACT

This study examining ethnicity policy of the Communist Party of Turkey (TKP) in the early Republican era, seeks to discuss the views of the Party in the context of the events of Sheikh Said, Ağrı, Trakya and Dersim. When the documents of the relevant period of the TKP are analyzed, one may observe that its main discourses are in full harmony with the ethnicity policies of the USSR. Hence, in the documents of both the TKP and the USSR, the events that took place especially in the Kurdish geography were considered as reactionary, religious revolts; the violence suffered by the Jewish community was calmly treated and the Turkification policies of the Kemalist regime were supported. During this period, when some problems related to socialism appeared, the politics and discourse of the TKP regarding different ethnicities were shaped under the influence of the USSR and the Third International. When this environment was combined with the TKP's lack of experience, non-achievement of the application of the theory of socialism to the conditions of Turkey and Turkic influence on the TKP, the affirmation of the dominant ethnicity's concessions became inevitable.

This study argues that the state mechanism, reproduced in the USSR, also determined the ethnicity policies of the TKP. Hence, the national and international ethnicity policies of the USSR between 1917 and 1940 started with the discourses of "the right of nations to self-determination" and "equality of full rights", but diverged from its main purpose in parallel with political developments. The security discourse that dominated the USSR, the diplomatic traffic developing among capitalist countries, and the phenomenon of "great power" shaped in parallel with economic progress in the USSR led to the intertwining of socialist and capitalist ideologies. This duality, which continued under the socialist form, resulted in the reproduction of the state apparatus. In the USSR, the shadow of reproduction fell particularly on ethnicities, law, education, family, and population; inclusion and exclusion policies, the mechanisms of the manufacture of consent and enormous destruction practices are blended with socialist jargon.

Keywords: Socialism, ethnicity, nationalism, Turkification, census, settlement, the Soviet Union, the Sheikh Said events, Ağrı events, Thrace events, Dersim events, the Communist Party of Turkey

ÖNSÖZ

“Kardır yağan üstümüze geceden/ Yağmurlu, karanlık bir düşünceden” (Ahmet Muhip Dıranas). Varlığıyla ve eşsiz yorumlarıyla çalışmamın çıkmaza girdiği anlarda “karanlık düşünceleri” savuşturan sevgili eşim Serpil Karakaya’ya; her daim sıcaklığını duyumsadığım aileme; zengin kütüphanecilik birikimiyle kaynaklara rahatlıkla ulaşmamı sağlayan değerli dostum Özen Yılmaz’a; yoğun bir emekle oluşturulan TKP arşivini kullanmama olanak tanıyan TÜSTAV’a ve Sayın Erden Akbulut’a; tez jürimde yer almayı kabul ederek değerli fikirleriyle yol gösterici olan Doç. Dr. Derya Fırat Şannan ve Dr. Gözde Orhan’a; eleştirileri ve yönlendirmeleriyle çalışmamın bütün süreçlerine büyük katkı sunan danışmanım Prof. Dr. Şükrü Aslan’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ozan DOĞAN

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	vii
ABSTRACT	ix
ÖNSÖZ.....	xi
İÇİNDEKİLER	xiii
ÇİZELGE LİSTESİ.....	xv
ŞEKİL LİSTESİ.....	xvii
KISALTMALAR	xix
1. GİRİŞ	1
2. SOSYALİST İDEOLOJİDE ETNİSİTE OLGUSU	13
2.1. Ekim Devrimi Öncesinde Etnisite: Ölüler Diyarı Uyanıyor	14
2.2. Ekim Devrimi Sonrasında Etnisite: Ulusal Sorun Sömürgeler Sorunuyla Birleştiriliyor.	29
3. SOVYETLER BİRLİĞİ’NİN ETNİSİTE POLİTİKALARI	35
3.1. Sovyetler Birliği’nde 1917-1940 Yıllarında Tatbik Edilen Etnisite Politikaları	35
3.2. Sovyetler Birliği’nde Devletin Yeniden Üretimi: Sosyalist Devletin “Doğum Lekeleri”	41
4. TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ’NİN ETNİSİTE POLİTİKALARI (1920- 1940)	53
4.1. Türkiye Komünist Partisi Kimdir? “Yangınlara Fazla Bakan Gözler Yaşarmaz”	53
4.2. Türkiye Komünist Partisi’nin Temel Metinlerinde Etnisite: “Türkiye Sovyetler Cumhuriyeti”	56
4.3. Türkiye Komünist Partisi’nin Politikalarına Etki Eden Kaynaklar.....	60
4.3.1. Sovyetler Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti’nin Ekonomik ve Siyasi İlişkileri.....	60
4.3.2. Sovyetler Birliği ve Komintern Etkisi: Serapların Çekiciliği.....	64
4.3.3. Türkiye Komünist Partisi ve “Türklük Şuuru”: İdeolojiler Karşıyor.....	66
4.4. 1920-40 Yılları Arasında Türkiye’de Etnik Hadiseler ve Türkiye Komünist Partisi’nin Politik Refleksleri: “Kemalist Türkiye Bir Tolerans Memleketidir”	70
4.4.1. Şeyh Said Olayı ve Türkiye Komünist Partisi: “Yobazların Sarıkları Yobaz Zümresine Kefen Olmalı”	72
4.4.2. Ağrı Olayları ve Türkiye Komünist Partisi: “İkinci Kürt İsyanı”.....	79
4.4.3. Trakya Olayları ve Türkiye Komünist Partisi: Suskunluk Sarmalı.....	83
4.4.4. Dersim Olayları ve Türkiye Komünist Partisi: “Medeni Usullerle Gelen Tedbirler”	87
5. SONUÇLAR	95
KAYNAKLAR	103
EKLER.....	113
ÖZGEÇMİŞ.....	117

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 3.1 : Birinci Sovyet Anayasası'nda Cumhuriyetler ve Özerk Bölgeler.....	37
Çizelge 3.2 : Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği Nüfus Sayımları	45
Çizelge 3.3 : Sovyetler Birliği Nüfus Sayımlarında Etnik Gruplar	47

ŞEKİL LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 3.1 : Sovyetler Birliği'nde Kadın ve Aile.....	43
Şekil 3.2 : Sovyetler Birliği'nde Nüfus Sayımı.....	48
Şekil 4.1 : Sovyetler Birliği, Müslüman Komünistler ve TKP.....	58
Şekil 4.2 : Mustafa Suphi ve Ethem Nejat.....	68
Şekil 4.3 : “Orak Çekiç” Dergisi.....	77
Şekil A.1: Aydınlık ve Orak Çekiç Dergileri, 1925. (Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı).....	113
Şekil B.1 : Sovyetler Birliği'nin Etnisite Politikalarına Eşlik Eden Kimi Afişler...114	114
Şekil B.2 : Sovyetler Birliği'nde 1937 ve 1939 Nüfus Sayımları.....	115
Şekil B.3 : Sovyetler Birliği'nde 1930'lar.....	116

KISALTMALAR

AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ÇKP	: Çin Komünist Partisi
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
NEP	: New Economic Programme
RSDİP	: Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi
SBKP	: Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TİÇSF	: Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası
TKP	: Türkiye Komünist Partisi

1. GİRİŞ

Friedrik Barth, 1970’lerde endüstri toplumunun özelliklerinin dünya genelinde yaygınlık kazandığını, gruplar arasındaki kültürel farklılıkların azaldığını lakin etnik sınırların arttığı belirtmekteydi (Barth, 2001, s. 36). Diğer taraftan gerek bu yıllar gerekse de takip eden yıllar zarfında dönem dönem ulusal ve etnik kategorilerin önemini yitirdiği, postmodern zamanların bu ayrımları anlamsızlaştırdığı fikri de dile getirilmekteydi. Oysa 2020’nin ilk aylarında Türkiye’nin Yunanistan sınır kapılarını açmasıyla birlikte yüz binlerce göçmenin yaşadığı trajedi etnik kategorizasyonun önemini yitirmek bir yana giderek derinleştiğini gösteren devasa bir örnek oluşturmuştur. Şiddete maruz kalan, kurşunlanan, denizde boğulmaya çalışılan, aç ve susuz bırakılan insanlar, devletlerin diplomasi oyunlarında basınç faktörüne indirgenmiş; “modern dünya ulusları” ise yaşanan trajediyi görmezden gelmiştir. Bu eşitsizlikler iklimi, dünyanın “gelişmiş zengin ulusları” ile “gelişmemiş fakir uluslarını” karşı karşıya getirmiş, çokça övgüsü yapılan modern zamanların aslında bir illüzyondan ibaret olduğunu göstermiştir. Beri yandan demokrasi, özgürlük, insan hakları, çokkültürcülük söylemleri eşliğinde üretilen eşitsizliğin dünyayı ölümcül bir virüs gibi sarıp sarmaladığı gözler önüne serilmiştir. Bu bağlamda etnisite, ulus ve milliyetçilik tartışmalarında öne sürülen kimi fikirlerin de eleştirel bir okumaya tabi tutulması gerektiği söylenebilir. Sözelimi çeşitli etnik gruplara mensup milyonlarca insanın yaşamakta olduğu devasa yıkımların başat nedenleri nelerdir? Verilen cevaplar devletlerin bölgesel çıkarlarına ve bu bölgesel çıkarlar ekseninde patlak veren çatışmalara yolumuzu düşürmektedir. Tekinsizlik, yoksulluk, eşitsizlik gibi nedenlerle bilhassa Batı’ya ve ABD’ye göç etmek zorunda kalan bireyler kelimenin gerçek manasıyla “ekonomik bir kambur” olarak algılanmaktadır. Elbette meselenin çok katmanlı sosyokültürel boyutları bulunmaktadır ve dünyanın birçok kenti onlarca etnik grubun yaşadığı özgün sorunlara sahne olmaktadır. Fakat kentlerde, sınır kapılarında, denizde ve okyanusta yaşanan trajedide başrolü oynayan “modern ulusların” temel dürtüsü ekonomik refahla izah edilmektedir. Nitekim Türkiye-Yunanistan sınırında yaşanan “göçmen krizi” esnasında ön plana çıkan söylemler “Türkiye’ye Suriyeli göçmenler için ne kadar para verildiği”, “destek miktarının ne

kadar olması gerektiği”, “Avrupa’ya akın edecek göçmenlerin ülke ekonomilerine verecekleri olası zararlar” olmuştur.

Peki, bu resmi nasıl yorumlamak gerekir? Araştırmacıların yaşadıkları döneme ait gelişmeleri değerlendirirken kullandığı düşünüş biçimi ile tarihsel süreçleri değerlendirirken kullandığı düşünüş biçimi arasında genellikle hatırı sayılır boşluklar oluşmaktadır. Şüphesiz bunun politik, ideolojik, konjonktürel bir takım nedenleri vardır. Bu çalışmanın sosyalizm ve etnisite ilişkisini sorunsallaştırarak Türkiye Komünist Partisi’nin (TKP) etnisite politikalarına odaklanması tam da bu konu özgülünde oluşan “karanlık bölgelerin” büyüklüğünden kaynaklanmaktadır. Lakin sosyalizm ve etnisite ilişkisini sorunsallaştırmak mayın tarlasında yürümeye benzemektedir. Çalışma konusunu bu denli zorlaştıran iki temel etkenden bahsedilebilir. İlki sosyalizmin kendine özgü sorunlarıdır. Sosyalizm ve etnisite ilişkisi yaklaşık iki asırdır “kendi kaderini tayin”, eşitlik, ilerleme ve devletin komünist formasyonu ekseninde tartışılmaktadır. Bu tartışmalar bir de sosyalizmin onlarca farklı yorumuyla birleşince verileri tasnif etmek ve çıkarımlarda bulunmak daha çetrefilli hale gelmektedir. Çalışmayı zorlayan ikinci etken ise bilhassa son otuz yılda sosyalizm ve etnisite ilişkisinin belirli kabuller ekseninde tartışılıyor olmasıdır. Zira Marx ve Engels tarafından formüle edilen “bilimsel sosyalizm”in uzun serüveni özellikle 20. yüzyıldaki devlet pratiklerinin ertesinde katliamlar ve sürgünler eşliğinde yazılan resmi tarih örneklerine de tanık olmuştur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) 1930’lu yıllarına damgasını vuran “kolektifleştirme” kampanyası, Çin Halk Cumhuriyeti’nin 1960’lı yıllara tesir eden “Büyük Proleter Kültür Devrimi” giderek sosyalizmin Stalin ve Mao gibi isimler şahsında “totoliter bir rejim” olarak sunulmasına yol açmıştır. Bu değerlendirme biçimi sosyalizmin sınıf, eşitlik, ilerleme, sanayileşme gibi kavramlar eşliğinde ortaya çıkışından itibaren etnilere “sıcak bakmayan” bir ideoloji olduğunu savunmaktadır. Benzer şekilde TKP’nin erken Cumhuriyet dönemindeki etnisite politikalarını değerlendiren birçok araştırmacı sosyalizmin tipik semptomlarının görüldüğünü ileri sürmektedir. Oluşan devasa külliyat nedeniyle değişik okuma biçimleri tarihi geçmiş bir ilacı kullanma girişimi olarak değerlendirilmektedir. Dahası böylesi bir girişim, intihar yahut bir tür “yaşlılık hastalığı”¹ olarak

¹ David Harvey, Marx’ın 1980’lerin ilk yarısından itibaren akademik ve siyasal hayatta etkinliğini yitirmeye başladığını, 1989’da Berlin Duvarı’nın yıkılmasından sonra ise onun hakkında konuşmanın

görülmektedir. Karşı karşıya olduğu zorlukların farkında olan bu çalışma, TKP'nin 1920-1940 arasındaki etnisite politikalarını dahil olduğu ulusal ve uluslararası konjonktür içerisinde sorunsallaştırarak yeni bir takım çıkarımlar yapma iddiasıyla mayın tarlasına adım atmıştır.

Öyleyse çalışmanın kavramsal çerçevesini belirterek kapsamı, planı ve yöntemi hakkında bilgi verelim. T. H. Ericsen, 1980'ler ve 1990'ların başlarında özellikle sosyoloji, sosyal antropoloji, siyaset bilimi ve tarih alanlarında etnisite ve milliyetçilik üzerine yapılan bilimsel yayınlarda patlama yaşandığını belirterek bu ilginin çoğu toplumda böylesi bir fenomenin inkâr edilmesi imkânsız bir görünüm kazanmasıyla yakından ilgili olduğunu savunmuştur (Eriksen, 2004, s. 12). “İnkâr edilmesi imkânsız olan görünüm”ü tamamlayan etkenlerden birisinin de SSCB, Çekoslovakya, Yugoslavya ve Etiyopya'nın parçalanması olduğu söylenebilir. Zira parçalanmış çok etnili bu dört ulus devletinin yerine yirmiyi aşkın devlet kurulmuştur (Somersan, 2004, s. 2). Bu dört devlet içerisinde ise özellikle SSCB'nin yıkılması hem sosyalizm-kapitalizm çatışması bağlamında hem de ulusların ve etnilerin boyutları, yönelimleri ve temel hakları bağlamında geniş çaplı tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Sovyet devlet arşivlerinin araştırmacıların kullanımına açılması çeşitli belgelerin kamuoyuna ulaşmasına kaynaklık etmiştir. Yanı sıra yeni kurulan devletlerin tarihsel serüvenleri ile dünyanın dört bir yanında süren etnik temelli çatışmalar da binlerce incelemenin konusu olmuştur. Böylelikle “etnisite”, “ulus” ve “milliyetçilik” üzerine hatırı sayılır bir külliyat meydana gelmiş; olguların farklı boyutlarına ilişkin tartışmalar ve savlar ileri sürülmüştür.

Anthony D. Smith İngilizce'de etnik grup ya da etnik topluluk kavramını karşılayan bir terim olmadığını aktararak bu boşluğun daha çok belirsiz bir terim olan “halk” terimiyle karşılandığını belirtmiştir. Smith; terimin Yunanca ethnos karşılığına atıf yaparak tarihsel süreç içerisinde bu terimin çeşitli medeniyetler tarafından nasıl bir içerikle kullanıldığını tartışmıştır. Smith bu tarihsel okumadan hareketle ethnos'un biyolojik veya soya dayalı ayrımlardan ziyade kültürel farklılıklara karşılık geldiğini savunmuş; Batı dilleri açısından bu kullanıma en yakın ortak paydanın ise Fransızca “ethnie”² terimi olduğunu ileri sürmüştür. Smith'in kategorizasyonunda tarihsel bağlam içerisinde oluşan “ethnie” hem bir halkı diğerinden ayırmakta hem de

sol çevrelerle sınırlı bir çeşit yaşlılık hastalığı olarak algılanmaya başladığını belirtmektedir. Bkz. (Harvey, 2008, s. 17-18)

² Çalışmanın takip eden sayfalarında terim “etni” olarak kullanılacaktır.

dışarıdakilerin gözünden tanımlanmış bir kimlik meydana getirmektedir (Smith, 2002, s. 45-46). Smith etniler arasındaki ayrımları kolektif isim, ortak soy miti, ortak tarih, özel ortak kültür, belli bir teritorya ile özdeşleşme ve dayanışma duygusu olarak tartışmış; etniyi bu kriterleri taşıyan insan nüfusu olarak tanımlamıştır (Smith, 2002, s. 47-57). Son iki yüz yılda yaşanan etnik temelli olaylar Smith'in kategorizasyonunda yer alan kimi vurguları ön plana çıkarmış, kimilerini ise ikincil plana atmıştır. Öne çıkan yönlerden birisini etnilerin kendilerini belirli bir teritoryayla yahut anavatanla özdeşleştirerek geçmişlerine kutsallık atfetmesi oluşturmaktadır. Toplumsal tarihi ve belleği yapılandırma süreçlerinin de eşlik ettiği bu süreç dâhil etme ve dışlama mekanizmalarını da güçlü bir şekilde barındırmaktadır. Diğer yönü ise etnilerin kültürel olarak kendine özgü olma durumu meydana getirmektedir. Etninin kendine özgü olduğu başta dil ve din unsurları olmak üzere gelenek, görenek, yasalar, mimari, müzik, giyim, mutfak, folklor, fiziksel görünüş gibi alanlarda belirginleşerek onları diğerlerinden ayırt etmektedir.³

Pek tabii etnisite bağlamında oluşan büyük külliyat içerisinde Smith'in yaklaşımı ve tanımı dışında başkaca yaklaşımlar da bulunmaktadır. Semra Somersan, bu yaklaşımlara atıf yaparak etnisite tanımlarını beş grupta toplamıştır. Somersan'a göre bu gruplar; bireyin varoluşundan önceye dayanan, dolayısıyla kendisini dayatan "*Veri Etnisite*"; bireyin kendi çıkarları ekseninde etnik kimliği kullandığını savunan "*Akışkan veya Faydacı Etnisite*"; bireysel tercihleri ön plana çıkaran "*İnsan Yarattığı veya Toplumsal/Düşünsel Olarak Yapılandırılmış Etnisite*"; insan yaratımı etnisite olarak tarif edilen "*Mantiki Seçim Modeli*" ve dil dışında bir hakikat olmadığını ileri sürerek etnisiteyi dönemselsel bir alan olarak değerlendiren "*Postyapısalcı Etkol*"den meydana gelmektedir (Somersan, 2004, s. 26-30). Bu kategorizasyonlar yanında güncel etnisite tartışmaları daha çok "azınlık sorunu" kapsamında algılanmaktadır. Bu ele alışa kaynaklık eden temel ayırım dünya üzerinde sadece iki yüz otuz altı etninin ulus devlet yapılanması oluşturmasıdır. Öte taraftan dört binin üzerinde etni ise hâkim etnilerin belirlediği sınırlar içerisinde yaşamaktadır. Bu nedenle etni ile ulus arasındaki kategorik fark çeşitli gerilimlere davetiye çıkarmaktadır. Peki, bu ayırım nasıl meydana gelmiştir ya da ulus hangi koşullarda tayin edici olmuştur? Anthony Giddens, ulusun modern devletin bir özelliği olduğunu savunmaktadır

³ Ernest Gellner; bir düşünce, iletişim, davranış, çağırışım biçimi olarak kültürün ulus kavramını anlamaya yardımcı olacağını düşünmektedir. Gellner; ulusun insanların kendi inanç, sadakat ve dayanışmalarının ürünü olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. (Gellner, 2008, s. 78)

(Giddens, Ulus Devlet ve Şiddet, 2008, s. 159). Giddens modern devletin gelişimini şu şekilde not etmektedir: “Kapitalizmin aşağı yukarı onaltıncı yüzyılda başlayan ve günümüzde hızlanan bir ‘kapitalist dünya ekonomisi’ olarak zafer dönemi, aynı zamanda ulus-devletin bir siyasi ve askeri organizasyon odağı olarak dünya çapındaki zaferini hızlandırdığı bir dönemdir” (Giddens, 2000, s. 199). E.J. Hobsbawm’a göre de “Modern milletin ve onunla bağıntılı her şeyin temel karakteristiği, modernliğidir” (Hobsbawm, Milletler ve Milliyetçilik, 2014, s. 29). Ulusun tarihsel gelişimini sınıf mücadelesi bağlamında değerlendiren E. Balibar, modern kapitalizme özgü sınıf yapısına ve pazar ekonomisine atıf yaparak modern ulusun sömürgeleştirilmesinin bir sonucu olduğunu belirtmiştir (Balibar & Wallerstein, 1995, s. 112). “Ulus-devletler nasıl kurulmuş?” sorusunu yanıtlayan Semra Somersan da benzer özelliklere işaret etmektedir (Somersan, 2004, s. 18)

Diğer taraftan Benedict Anderson’ın belirttiği gibi ulusun modernliği yahut kadimliği tartışması milliyetçilik üzerine çalışan teorisyenler arasında paradoks haline gelmiştir. Bu bağlamda modern zamanların doğurduğu sonuçları yorumlayan Anderson, ulusu hayal edilmiş siyasi bir topluluk olarak tanımlamıştır (Anderson, 1995, s. 20). Eriksen ve Balibar da benzer tespitler yapmıştır. Eriksen, etnisitenin sembolik olduğu kadar siyasi ve örgütsel bir unsur olduğunu belirtirken (Eriksen, 2004, s. 29) Balibar kurgusal etniklik kavramlaştırması yapmış ve hiçbir ulusun doğal bir etnik temeli olmadığını savunmuştur. Balibar, toplumsal yapıların uluslaşmasına koşut olarak hükmettiği toplulukların da etnikleştiğini, etnikleşen topluluğun ise kendisini kendiliğinden bir ilk kimliğe ve kültüre sahip olan doğal bir cemaat olarak algıladığını belirtmiştir (Balibar & Wallerstein, 1995, s. 121).

Etnik temelli sorunların kapsamı dikkate alındığında etnisiteyi “hayal edilmiş” yahut “kurgulanmış” olarak tanımlayan araştırmacıların meselenin tarihsel, sosyal ve kültürel bağlamını çok fazla dikkate almadığı söylenebilir. Bununla birlikte etninin köklerini insanlığın ortaya çıkışına kadar vardırıarak sanayi devriminin özelde ulus-devletleşmenin doğurduğu yeni ayrımları silikleştiren tutumların handikapları da not edilmelidir. Zira özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda yaşanan büyük çaplı değişimler, siyasi sistemlerin yeni bir forma evrilmesine ve buna koşut olarak dünyanın dört bir yanında etnik temelli çatışmalar yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Diğer taraftan 1960’lı yıllardan itibaren bilgi teknolojilerinin gelişimi önemli oranda araştırmacıda sınırların ve etnik ayrımların eski önemini yitireceği beklentisini doğurmuştur. Bu

beklenti bilhassa SSCB'nin dağılmasından sonra zirve yapmış, “tarihin sonu”nu ilan eden tespitler eşliğinde liberal demokrasinin ve Batı kaynaklı özgürlüklerin galip geldiği ilan edilmiştir.⁴ Benzer izleğin Türkiyeli araştırmacılar tarafından da takip edildiği söylenebilir. Özellikle 2000’li yılların başında Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) mecliste çoğunluğu elde etmesiyle başlayan süreç geride kalan dönemde önemli yapısal değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu süreç sosyal bilimlerin farklı disiplinleri tarafından çeşitli araştırmalara konu edilmiştir. Birçok çalışmada AKP iktidarı tarafından hayata geçirilen “açılımların” Türkiye’de etnik sorunları çözdüğü ya da çözülmesi yolunda radikal değişimler yarattığı fikri ileri sürülmüştür. Bu bağlamda Baskın Oran’ın 2004 yılında yaptığı çıkış çarpıcıdır. Oran “Türkiye’de Azınlıklar” başlıklı kitabının önsözünde şu iddialı tespite yer vermiştir:

İleride tarihin uzun uzun yazacağı yıllara girmiş bulunuyoruz. Özellikle Kürtler, ama genellikle bütün alt-kimlikler kendilerini ifade etmeye başladı. Artık Türkiye kimilerine göre en sonunda parçalanmaya gidiyor, kimilerine göre nihayet demokratikleşerek güçleniyor. Bendeniz, kesinlikle ve hiç üdünsüz olarak, ikincilerdenim. Ve yine kesin olarak birincilerin -çok şükür- feci biçimde yarıldıkları kanısındayım. (Oran, 2010, s. 13)

Oran’ın fikirleri farklı bir nosyonla Şener Aktürk’ün “Almanya, Rusya ve Türkiye’de Etnisite Rejimleri ve Milliyet” adlı çalışmasında ileri sürülmüştür. Aktürk’e göre:

“AKP’nin dilsel azınlıklara (ör. Araplar, Çerkesler, Kürtler) dair reformlarının yanı sıra Alevi kimliğinin kamusal alanda tanınması ve yakın gelecekte kamusallaşması beklentisi, asimilasyona dayalı bir etnisite rejiminden çokkültürcü uyuşmacılığa dayanan bir rejime doğru bir hareketin semptomlarıdır. (...) Bununla birlikte 2002 ile 2009 yılları arasında uygulamaya konulan reformlar bile Türkiye’nin kimlik politikalarında Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana gerçekleştirilen en tarihi değişimlerdi. (Aktürk, 2015, s. 130)

Aktürk; TRT’de Türkçe dışında yapılan yayınları, Kürt ve Alevi açılımlarını, Kürtçenin seçmeli dil olarak okutulmasını, mecliste AKP sıralarında Kürt ve Alevi kökenli milletvekillerinin yer almasını tarihi bir kırılma olarak okumuştur. Aktürk; AKP’nin etnisite politikalarına çeşitli kesimler tarafından verilen desteğin “Cumhuriyet tarihinin radikal bir yeniden düşünülüşünde belirginleştiği” kanaatindedir (Aktürk, 2015, s. 230). Aktürk’ün atıf yaptığı “radikal düşünüş” Recep Tayyip Erdoğan tarafından Dersim Olayları ile ilgili yapılan açıklamalarla en üst

⁴ Francis Fukuyama, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra bütün totaliter rejimlerin çöktüğünü belirterek tarihin sonu kavramlaştırmasını ortaya atmıştır. Fukuyama, dünyayı “tarih sonrası” ve “tarihsel” olarak kategorize etmiştir. Tarih sonrası ülkeler Amerika, Avrupa gibi liberalizmle barışık, demokratik, tarihsel ülkelerin hamisi ve eski güç ilişkilerinin önemsizleşeceği ülkeler olarak tasnif edilirken tarihsel ülkeler ise güç politikasının eski kurallarıyla yönetilmeye devam eden dünyanın geri kalanı olarak tarif edilmiştir. Bkz. (Fukuyama, 1999, s. 275-282)

boyuta taşınmıştır. Erdoğan 2011’de Dersim Olayları’yla ilgili yaptığı uzun konuşmada dört yeni belge açıklamış, yaşanan süreci katliam olarak adlandırmış ve devlet adına Dersimlilerden özür dilemiştir (Erdoğan Dersim İçin Özür Diledi, 2011). Bu açıklama da Oran ve Aktürk’ün temas ettiği diğer hususlar gibi Cumhuriyet tarihine önemli bir ilk olarak kaydedilmiş, Türkiye’de etniler için “hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı” inancını büyütülmüştür.⁵ Şüphesiz bu dönemde yankılanan söylemler onlarca yıl boyunca ötekileştirilen etniler açısından büyük öneme sahiptir. Söylemlerin tamamı arşivlere intikal etmiş olsa dahi devletin resmi ağızları tarafından “herkesin bildiği sırlar” dile getirilmiştir. Lakin Oran, Aktürk ve birçok araştırmacının “devlet dersinde” sınıfta kaldığı da söylenebilir. Zira iktidar “o eski şarkıyı” kaldığı yerden çalmaya devam etmiş; “tarihi özrün” üzerinden çok geçmeden önce çözüm sürecinin bittiği açıklanmış, sonra açılımlar rafa kaldırılmış ve nihayet “Kürt sorunu yoktur” denilmiştir. Peki, AKP özelinde görünür olan bu tutum değişikliği birçok araştırmacının övgüyle sarıldığı çokkültürcülüğün eşitsizlik üreten bir örneği olarak değerlendirilebilir mi? Zira hâkim etninin insafına terk edilerek hoşgörü sınırlarına sıkıştırılan etnilerin bu yolla asimilasyona tabi tutulduğu akla uygun gelmektedir. AKP iktidarının bu döneme eşlik eden söylemleri hatırlandığında etnilerin “makul” sınırlara hapsedilmeye çalışıldığı ve eşit yurttaşlar olarak algılanmadığı anlaşılmaktadır. Makul olmayan ölçülerin iktidar tarafından belirlendiği, etnilerin kendilerine biçilen rolleri oynamaya teşvik edildiği bir süreç “çokkültürcü uyuşum” söylemlerinin eşlik ettiği incelikli bir asimilasyonun semptomları olarak okunabilir. Hal böyleyken “Kemalist statükoyu” yerinden etmeye yönelen AKP’nin yeni tür bir statüko oluşturduğu ileri sürülebilir.

Velhasıl; Türkiye’de bilhassa 2000’lerden sonra belirginleşen etnisite söylemleri, sosyalizmin etnisite politikalarını sorunsallaştıran binlerce yayın ile akademik ilgi alanlarını “*Sosyalizmde Kimlik Siyaseti ve Etnik Sınırlar: Türkiye Komünist Partisi Örneği (1920-1940)*” başlıklı çalışmanın ortaya çıkışına kaynaklık etmiştir. Bu çalışmanın temel gayesi, Sovyetler Birliği’nin etnisite politikalarının ve bürokratikleşen devlet mekanizmalarının TKP’nin erken dönem savunularına ne oranda etki ettiğini tespit etmektir. Türkiye’de konuyla ilgili literatür tarandığında ön plana çıkan çalışmalar hakkında şunlar söylenebilir:

⁵ Erdoğan’ın 2011 tarihli açıklamasından önce benzer açıklamalar AKP yetkilileri tarafından dillendirilmiştir.

Baskın Oran, Şener Aktürk gibi pekçok isim 2000'lerin başında Türkiye'nin anti-etnik tutumdan çokkültürcülüğe meyleden büyük bir değişim geçirdiğini tespit ederken “fay hatlarından” uzak durmayı tercih etmiştir. Örneğin Şener Aktürk; Şeyh Said Olayı'ndan itibaren Kürtler etrafında yaşanan olayları “isyan ve terörizm” bağlamında değerlendirmiş, “etnisite rejimi” kavramını geliştirirken rejimin resmi söyleminden uzaklaşmamıştır. Diğer taraftan devletin Dersim için dilediği özür ve gerçekleşen katliamı kabul etme tutumu geriye doğru götürülmemiş; Ağrı ve Şeyh Said Olayları dışarda bırakılmıştır. Bu ikiliğin nedenleri üzerine düşünülmemiş yahut resmi kabulleri takip ederek risklerden uzak durmak tercih edilmiştir. Örneğin SSCB'nin etnisite politikalarını rahatlıkla eleştirisi konusu yapan birçok araştırmacı, konu T.C.nin erken dönem etnisite politikaları olunca “güvenlik krizine”, “İngiliz kışkırtmalarına” ve “gerici-dinci isyan” söylemlerine başvurmuştur. Dolayısıyla söz konusu ikilik aynı zamanda resmi reflekslerin tezahürü durumundadır. Bununla birlikte Şener Aktürk'ün “Etnisite Rejimleri” adlı kitabında SSCB'nin etnisite politikalarını da değerlendirmeye tabi tutmuş olması karşılaştırmalı okumalara vesile olması bakımından önem arz etmektedir.

2011 yılında Mehmet Perinçek tarafından yayınlanan “*Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları*” başlıklı kitapta erken Cumhuriyet döneminde yaşanan olaylar “gerici Kürt isyanları” olarak değerlendirilmiş, SSCB ve Komintern'e⁶ ait onlarca belge paylaşılmıştır. Perinçek; SSCB ve Komintern'e atıf yaparak Kemalist iktidarın politikalarını desteklemiştir. Bu kitap haricinde Kaynak Yayınları, “Kürt isyanlarını” merkeze alan birçok kitap yayımlamış; SSCB'nin, Komintern'in, TKP'nin ve Kemalist iktidarın haklılığını savunmuştur. Söz konusu kitaplar, SSCB'nin ve sosyalist hareketin etnisite politikalarını sorunsallaştırmaya vesile olmuştur. Diğer taraftan kendisini sosyalist olarak adlandıran kimi kesimlerin 2000'lerin başında devletin resmi açıklamalarına rağmen ısrarla “katliam değil, gerici isyan” argümanına sarılması üzerinde önemle durulmayı hak etmektedir.

2015'te Can Kakışım tarafından doktora tezi olarak sunulan “*Sosyalist Hareketlerin Etnik Kişilik ve Azınlık Meselelerine Yaklaşımlarının Geçmişi ve Bugünü: Bir Paradigma Değişimi*” adlı çalışmanın kimi başlıkları bu çalışmayla kesişmektedir. Lakin iki tez arasında önemli farklar bulunmaktadır. Kakışım çalışmasında oldukça

⁶ 1918'de kurulan Komintern, Üçüncü Enternasyonal olarak da bilinmektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı bilgi verilmiştir.

geniş bir örneklem seçerek sosyalizmin neredeyse bütün ülkelerdeki serüvenini değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bu nedenle Kakışım spesifik olarak bir alana odaklanmamış, aralarında büyük farklılıklar bulunan onlarca sosyalist devlet ve örgütün etnisite politikaları hakkında özet bilgiler vermiştir. Bununla birlikte sosyalizmin teorik dönemi ile SSCB ve TKP arasındaki ilişkisellik Kakışım tarafından yeter düzeyde incelenmemiştir.

Öner Buçukçu tarafından 2017’de “*Türkiye Sosyalist Solu ve Milliyetçilik (1960-1971)*” başlığıyla sunulan doktora tezinde de Marx ve Engels’in etnilere yönelik yaklaşımı ile SSCB’nin etnisite politikaları değerlendirilmiştir. Buçukçu’nun çalışması ile Can Kakışım’ın çalışmasında ilgili dönemlere ilişkin yapılan okumaların önemli oranda paralellik arz ettiği görülmektedir. Bu ortaklık sosyalizm ve etnisite ilişkisi bağlamında onlarca yıldır söylenegelen ve neredeyse ön kabule dönüşmüş olan “Avrupa merkezilik”, “ekonomik indirgemecilik”, “sosyal evrimcilik” gibi tespitlerin yeni bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Bu çalışma, sosyalizmin etnisite politikalarını eleştirel bir okumaya tabi tutarken aynı zamanda Kakışım ve Buçukçu’un eleştirel okumalarının da eleştirisini yapmaktadır.

2018 yılında Fevzi Karadeniz tarafından yayınlanan “*Türkiye Komünist Partisi Yayınlarında Kürtler*” başlıklı kitapta TKP’nin 1920-1990 yılları arasında yayınlarında ve toplantılarında Kürtlere ilişkin kaleme aldığı metinler kronolojik olarak paylaşılmış, TKP’nin özellikle erken Cumhuriyet döneminde Kemalist iktidarın politikalarını desteklemekle hata yaptığı savunulmuştur. Kitapta, TKP’nin “hatalarına” kaynaklık eden nedenler yeter düzeyde sorunsallaştırılmamıştır.

Türkleştirme politikalarının erken Cumhuriyet dönemindeki boyutlarını sorunsallaştıran Şükrü Aslan dönemin nüfus ve iskân hareketlerine; Ahmet Yıldız sosyal, ekonomik, kültürel kodlarına; Büşra Ersanlı “resmi tarih yazımına” dair önemli tespitler yapmıştır. Mete Tunçay, Fikret Başkaya ve Emrah Cilasun başta olmak üzere çok sayıda araştırmacı ise TKP ve SSCB’nin 1920’li ve 1930’lu yıllarına ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Mete Tunçay’ın “Türkiye’de Sol Akımlar” adlı iki ciltlik kitabı TKP’ye ait birçok temel belgeyi (yayınları, bildirileri, konuşmaları, tutanakları vb.) barındırması bakımından önem arz etmektedir. Diğer taraftan Türkiye Toplumsal Tarih Vakfı’nın (TÜSTAV) TKP tarihine ilişkin çalışmaları ile bu kapsamda oluşturduğu arşiv, yayınladığı kitaplar ve hatıratlar TKP’nin etnisite politikalarını takip edebilme fırsatı tanımaktadır.

Böylesi bir arka plan üzerine bina edilen bu tez çalışması giriş ve sonuç bölümleri haricinde üç temel bölümden oluşmaktadır. “Giriş” bölümünü takip eden ikinci bölümde sosyalist ideolojide etnisite olgusu sorunsallaştırılmıştır. Bu dönem tezde “Ekim Devrimi⁷ öncesi” ve “Ekim Devrimi sonrası” olarak kategorize edilmiştir. Bu bölümde esas itibarıyla Ekim Devrimi’nin etnisite olgusunu ele alışıta değişim yaratıp yaratmadığı sorunsallaştırılmış, bu bağlamda Marx ve Engels döneminin etnisite politikaları da değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Söz konusu dönem hakkında ileri sürülen fikirlerin fazlalığı çalışmayı yer yer tali tartışmalara değinmek zorunda bırakmıştır. Çalışmanın bu bölümünde şu sorulara cevap aranmıştır: “Marx ve Engels etnileri tarif ederken Avrupa merkezci bakış açısıyla mı hareket etmiştir?”, “Marx ve Engels’in etnisite tespitleri ekonomik indirgemeci anlayıştan mı beslenmiştir?”, “Ekim Devrimi sonrasında Sovyet iktidarı nasıl bir etnisite politikası benimsemiştir?” “Ekim Devrimi sonrasında takip edilen etnisite politikaları ile devrim öncesi dönemin etnisite politikaları arasındaki süreklilikler ve kopuşlar nelerdir?”

Tezin üçüncü bölümünde SSCB’nin 1917-1940 yılları arasında takip ettiği etnisite politikaları irdelenerek sosyalist devletin niteliği sorunsallaştırılmıştır. Bu bölümde şu soruların yanıtları aranmıştır: “SSCB sosyalizme özgü bir etnisite modeli geliştirebilmiş midir?”, “SSCB’de etnik gruplar devrimden itibaren inkâr mı edilmiştir?”, “SSCB’de ‘güçlü sosyalist devlet’ algısı etnilere nasıl yansımıştır?”, “Ulusları, kapitalizmin şafağında doğan ve komünizmle birlikte yok olacak bir kategori olarak tanımlayan tutum SSCB’de nasıl sonuçlara yol açmıştır?”, “Yüce Sovyet ulusu söylemi, SSCB’deki ve SSCB dışındaki etnilere yaklaşımda bir değişime yol açmış mıdır?”

Tezin dördüncü bölümü ise TKP’nin etnisite politikalarına ayrılmıştır. Bu bölümde TKP’nin etnisite politikalarına etki eden kaynaklar sorunsallaştırılarak partinin Şeyh Said, Ağrı, Trakya ve Dersim Olayları’na ilişkin tutumlarının izi sürülmüştür. Bu bölümün yanıt aranan soruları ise şunlardır: “TKP’nin temel belgelerinde etnisite nasıl tarif edilmiştir?”, “SSCB ile T.C. arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler TKP’yi nasıl etkilemiştir?”, “SSCB ve Komintern’in etnisite politikaları TKP tarafından nasıl ele alınmıştır?”, “TKP’nin etnisite politikalarına Kemalizm ve

⁷ Ekim 1917’de Rusya’da gerçekleşen sosyalist devrim kast edilmektedir.

Türkçü ideoloji etki etmiş midir?”, “TKP; Şeyh Said, Ağrı, Trakya ve Dersim Olayları’nı nasıl değerlendirmiştir?”

Farklı özneler, dönemlere ve olaylara projeksiyon tutan bu çalışma esasta doküman incelemesine dayanmaktadır. Çalışma kapsamında kitap, gazete, dergi, rapor, kanun, program, nüfus sayımı, hatırat, günlük, internet sitesi gibi çeşitli dokümanlardan faydalanılmıştır. Çalışma özellikle SSCB ve TKP’nin etnisite politikalarına odaklanmış ve tarih aralığı her iki odak için 1920-1940 olarak belirlenmiştir. Bu yıllar TKP’nin etnisite politikalarını değerlendirirken bir nevi turnusol kağıdı işlevi görmektedir. Zira erken Cumhuriyet döneminde Türkleştirme politikaları sert bir şekilde uygulanırken TKP’nin tutumunu izah etme biçimi, partinin zihin haritasını çıkarmamıza olanak tanımaktadır. Söz konusu yıllar SSCB’nin TKP ve T.C. ile kurduğu ilişkilerin kesişmesi; onlara etki etmesi ve onlardan etkilenmesi bakımından da önemli veriler sunmaktadır. İncelenen dönemle ilgili materyaller daha çok öznel değerlendirmeler içerdiği için olabildiğince farklı bakış açılarından yararlanılmış, karşılaştırmalı okumalar yaparak çıkarım yapmaya gayret edilmiştir. Bu çalışma, erken Cumhuriyet döneminde etnilere yönelen şiddet dalgasını tartışırken “olay” kavramını kullanmayı tercih etmiştir. Özellikle Kürt toplumuna yönelen şiddet dalgasının “isyan” ve “terörizm” ikilimine sıkıştırıldığı bir ortamda bu kavramın süreçlerin çok katmanlı yapısına gönderme yapabileceği düşünülmüştür. Diğer taraftan TKP’nin Osmanlıca yazılmış yayınları, programları, tutanakları başta Mete Tunçay olmak üzere birçok araştırmacı tarafından günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Bu dönem yayınlarına atıf yapılırken söz konusu çevirilerden de faydalanılmıştır. Belgelerin ulaşılabilen Osmanlıca asılları okunarak çalışmaya dâhil edilmiştir.

2. SOSYALİST İDEOLOJİDE ETNİSİTE OLGUSU

Sosyalizmin etnisiteyle ilgisi Marx ve Engels'ten bu yana çeşitli eleştirel okumalara konu edilmiştir. Yüz yılı aşkın zamandır sayısız metnin konusu olan sosyalizm ve etnisite ilişkisinde belirli başlıkların belirginleştiği söylenebilir. Anthony Giddens; Marx'ın kuramının insanlık tarihini yönü belli olan ve belirli kurallarla yönetilen bir süreç olarak algıladığını düşünmektedir (Giddens, 1994, s. 13). Bununla birlikte etnisite, ulus, milliyet ve milliyetçilik üzerine yapılan değerlendirmelerde Giddens'in yaklaşımına benzer birçok örnek bulunmaktadır. Bu fikri savunanlar genel olarak Marx ve Engels'in etnileri modernist bir bakış açısıyla değerlendirdiği, Avrupa merkezci tutum takındığı, ekonomik indirgemeci tespitler yaptığı ve sosyal ilerlemeci yaklaşımla hareket ettiği görüşünü ileri sürmüştür. Diğer taraftan Marx ve Engels'ten sonra Lenin ve Stalin'in ulusal soruna ilişkin çalışmalarını nitelikli bulmayan çok sayıda isim sosyalist cemahta esasta Otto Bauer ve Rosa Luxemburg'a atıf yapmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde hem yukarıda özetlenen eleştiriler sorunsallaştırılmış hem de sosyalizmin etnisite kavrayışı iki temel döneme ayrılarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Sosyalist literatür incelendiğinde Rusya'da 1917 Ekim'inde gerçekleşen sosyalist devrimin uluslar ve etnisite politikası bağlamında da önemli bir belirleyen haline geldiği görülmektedir. Bu nedenle sosyalistlerin 1940 yılına kadarki etnisite politikaları "Ekim Devrimi öncesi" ve "Ekim Devrimi sonrası" olarak kategorize edilmiştir. Bu tasnifin tartışmayı özelleştirerek kimi çıkarımlar yapmayı "kolaylaştıracağı" düşünülmüştür. Lakin meselenin çok katmanlı yapısı kimi yan başlıkların gündemleşmesine sebep olmuştur. Bununla birlikte bu bağlam TKP'nin etnisite politikalarını şekillendiren ideolojik arka planı anlamak, süreklilikler yahut kopuşları tespit etmek bakımından önem taşımaktadır.

2.1. Ekim Devrimi Öncesinde Etnisite: Ölüler Diyarı Uyanıyor

Marx ve Engels, “Avrupa’da bir hayalet dolaşüyor- komünizmin hayaleti” (Marx & Engels, 2011, s. 115) dediklerinde tarih 1848 idi.⁸ Geride kalan 172 yılda partileşen, devrimler yapan, iki kutuplu bir dünya yaratan ve nihayetinde devrimleri bozguna uğrayan komünistler kelimenin gerçek manasıyla hayalet haline gelmiştir. Lakin 1848’de kapitalizmi korkutan komünizm hayaleti, bugün kapitalizm için ciddi bir tehlike olmaktan çıkarak nostaljik bir figüre dönüşmüştür. Sosyalizmin bu serüveni etnisite politikalarında da aynı güzergâhı takip etmiş; söylem düzeyinden pratiğe evrilen süreç sosyalizmin devletli yıllarıyla birlikte önemli tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Kavramsal olarak uluslar ve milliyetler başlığı altında etnisiteyi ele alan Marx ve Engels; sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmeler bağlamında ulusal sorunlara ilişkin fikir belirtmiştir. Marx ve Engels; kapitalizmin ulusal sorunu çözemeyeceğini, nihai çözümün proleter devrimle gerçekleşeceğini ileri sürmüştür. İkilinin yaşadığı dönemde herhangi bir proleter devrim gerçekleşmediği için etnik temelli sorunlara yaklaşımları belirli bir çerçeveyi aşmamıştır.⁹ İkilinin fikirlerini temel alarak ulusal sorunun biçim ve içeriğini genişletmek ancak Ekim Devrimi ile mümkün olmuştur. Dolayısıyla Ekim Devrimi’ne kadar uzanan süreci genel hatlarıyla özetlemek sosyalistlerin etnisite politikalarındaki değişimi takip edebilmek açısından önem arz etmektedir.

Marx ve Engels’in yazınında etnisite ikincil plandadır çünkü söz konusu yıllarda ikili açısından ayırt edici tutum; kapitalizmin gelişimini incelemek ve sınıf mücadelesinin “yasalarını” açıklamaktır. İkili bu düşüncesini birçok metinde dile getirmiş; tezlerini

⁸ Marx ve Engels’in 1844’te başlayan dostluğu Marx’ın ölümüne kadar (1883) devam etmiş, yaklaşık kırk yılı bulan çalışma ortaklığı Marx ve Engels isimlerinin birlikte anılmasına yol açmıştır. Engels, sosyalizmin en önemli ismi olarak Marx’ı göstermiş; Marx ise Engels’in önemine her fırsatta atıf yapmıştır. Ki sosyalist yazın açısından büyük önem taşıyan “Komünist Manifesto” ve “Kapital”in serüvenlerine bakıldığında ikilinin fikir ortaklığı rahatlıkla görülmektedir. Bu nedenle 1800’lerin sosyalizmine damgasını vuran Marx ve Engels çalışmada birlikte değerlendirilmiştir.

⁹ 18 Mart 1871 yılında gerçekleşen ve 28 Mayıs 1871’de bastırılan Paris Komünü etnisite konusunda yeterli veri sunmadığı için kapsam dışı bırakılmıştır. Engels, 1874’te Albert Sorge’ye yazdığı mektupta Paris Komünü’nün ruh bakımından Enternasyonal’in çocuğu olduğu belirtmiş lakin Enternasyonal’in komünü örgütlediğini belirtmiştir (Marx & Engels, 1969, s. 131). Yaşanan tartışmalar bu dönem zarfında sosyalist hareketin henüz emekleme aşamasında olduğunu göstermektedir.

felsefe, tarih, ekonomi, bilim ve teknikteki gelişmelerle açıklamıştır.¹⁰ Bu nedenle Marx 1845'te Feuerbach üzerine tezlerinin on birincisine "Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde yorumlamışlardır; oysa sorun onu değiştirmektir" (Marx K. , 1979) notunu düşmüştür. Bu tezde iki husus dikkat çekmektedir. Birincisi Marx'ın düşün dünyasında meydana gelen değişim ve belirgin hale getirilen ayrımdır. İkincisi bu ayrımın dünyayı değiştirme şeklinde formüle edilerek yeni bir sosyalist tahayyüle yönelmesidir. Peki, sosyalizmin bu yeni yorumunda ikincil planda olan etnisite önemsenmemiş midir? Bu soruya değişik yanıtlar verilmektedir. Birçok araştırmacı ve akademisyen Marx ve Engels'i bu nedenle eleştirmektedir. Onlara göre ikincil planda olmak; önemsenmemek, dikkate alınmamak, derilikli analizlere konu edilmemek demektir. Bu değerlendirmelerde ekonomik, siyasi, tarihsel, sosyal bağlam genellikle dikkatlerden kaçmakta; ikilinin analizleri günümüz dünyasının çelişkileri ve kavramların genişleyen atmosferi ekseninde düşünülmektedir. Oysa Marx ve Engels 1800'lerin siyasal, sosyal, kültürel, bilimsel, akademik ve ekonomik ortamına aittir; bu nedenle metinleri yazıldıkları bağlam anlaşıldığında anlam kazanmaktadır. Üstelik bugün açık seçik görülebilen birçok meselenin o günün dünyasında kalın bir sis perdesinin arkasında bulunduğu hesaba katılmalıdır.

Peki, bu dönemin ayırt edici özellikleri nelerdir? Marx ve Engels'in yazınsal üretimlerinin oluşmaya başladığı dönem Fransız İhtilali'nin sonuçlarının bütün dünyada özellikle kıta Avrupa'sında derinden hissedildiği ve sanayi devriminin yerleşik olan her şeyi temellerinden sarstığı bir dönemdir. Bu dönem aynı zamanda, Amerika'nın keşfiyle birlikte oluşan dünya pazarının büyük bir genişleme göstererek burjuvazinin büyümesine olanak sağladığı bir dönemdir. Öyle ki nüfuzunu arttıran, sermayesini katlayan burjuvazi; feodalizme ait bütün ilişkileri ve sembolleri yıkmaya başlamış, ulus devletlerin kurulmasını sağlamıştır. Devletleşen etnikler ile devletleşemeyen etnikler arasındaki gerilimler yüzyılın sonuna doğru birikmiş; özellikle Marx ve Engels'in ölümünün ardından sosyalistleri daha yoğun tartışmalara sürüklemiştir. Dönemin genel özellikleri nedeniyle Marx ve Engels esasta kapitalizmin içsel devinimini anlamaya, yeni yeni oluşan proleter hareketin gelişimini yorumlamaya ve buna koşut olarak sosyalizmin "abc"sini oluşturmaya

¹⁰ Marx ve Engels, çok sayıda araştırmacı tarafından Aydınlanma filozoflarının ve 19. yüzyıl düşünürlerinin mirasçıları olarak değerlendirilmektedir. İkilinin aydınlanma fikrini aşamadığı ileri sürülmektedir.

çalışmıştır. Zira bu dönemde sosyalizm fikri sadece Marx ve Engels tarafından benimsenmemektedir. Birçok fikir insanı arasında sosyalizme ilişkin önemli ayrılıkların bulunması ikiliyi, sosyalizm teorisi alanında ayırt edici bir tutum geliştirmeye sevk etmiştir. Nitekim Marx ve Engels 1848’de sosyalistleri üç başlık altında incelemiştir: Gerici Sosyalizm, Tutucu Sosyalizm ya da Burjuva Sosyalizmi, Eleştirel-Ütopik Sosyalizm ve Komünizm (Marx & Engels, 2011, s. 143-156). Sosyalistler arasındaki fikir mücadelesi Marx ve Engels döneminde yoğunlaşarak devam etmiş ve dönemin birikimi 20. yüzyıla damgasını vuran önemli tartışmalara sebebiyet vermiştir. Bu nedenle ne Marx ve Engels’in yaşadığı dönem ne de Marx ve Engels’in ölümünden sonraki dönem yekpare bir sosyalist harekete tanık olmamıştır. Marx ve Engels üzerine yapılan değerlendirmelerde bu bağlamın genellikle dikkatten kaçtığı görülmektedir. İkilinin, özellikle Marx’ın, hayli parçalı vaziyette olan sosyalist hareket içerisinde “merkez” haline gelebilmesi ancak 1870’li yıllara rastlamaktadır. Lakin bu yıllarda da “devlet ve devrim” meselesi üzerine önemli ayrılıklar bulunmaktadır. Sosyalist cemahtaki parçalı durumun daha iyi anlaşılması için biri erken dönemden ikisi geç dönemden seçilmiş örneklerle başvurmak faydalı olabilir. İlk örnek 1850’de Marx’ın Londra’daki sürgün yıllarına aittir. Avrupa’yı derinden etkileyen 1848 devrimleri¹¹ sosyalistler arasında çeşitli ayrılıkları beraberinde getirmiş; tartışmalar birbirini izlemiştir. Yine böyle bir tartışmanın ertesinde Marx, sınırlarına hakim olamayan bir sosyalist tarafından düelloya davet edilmiştir. Karl Liebknecht anılarında bu olayı şöyle anlatmıştır:

Bir gece Willich¹², Marx’ı düelloya davet etti. Marx, bu Prusyalı subay hilesini ciddiye almadı ise de, gençliğin verdiği kabadayılık ile Conrad Schramm, Willich’e meydan okudu ve ikisi arasında, öğrenciler arası kurala uygun olarak bir düello yapılması kararlaştırıldı. Düello, Belçika kıyılarında yapılacaktı ve silah olarak tabanca seçildi. (Marksizm-Leninizm Enstitüsü, 1999, s. 134)

Bu örnek 1850’li yıllarda hem sosyalistler arasındaki ilişkinin düzeyini hem de dönemin sosyokültürel özelliklerini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bununla birlikte fikir ayrılıkları sosyalist hareket kitleleştikçe daha da yaygınlık

¹¹ 1848 devrimleri, 1830’daki devrim dalgasının devamı niteliğindedir. 1830’da Fransa, İngiltere, Hollanda, Belçika, Norveç gibi ülkelerde burjuvazi önderliğinde gelişen halk hareketleri kısıtlanan özgürlüklerin genişlemesiyle sonuçlanmıştır. Takip eden yıllarda tekrar yoğunlaşan baskı ortamı 1848’de ikinci devrim dalgasına yol açmış ve büyük çaplı olaylar daha geniş bir alana yayılmıştır. 1830 ve 1848 devrimleri kâta Avrupa’sını derinden etkileyen sonuçlar doğurmuştur.

¹² Marx ve Engels’in de içerisinde yer aldığı Komünist Birlik adlı örgütten 1850’de bir kopuş gerçekleşir. 1848’de gerçekleşen kitlesel işçi eylemlerinde iktidara karşı şiddet kullanmayı öneren bu grup, Komünist Birlik tarafından “sol maceracı” olarak nitelenmiş ve grubun başını çeken isme atfen “Willich kligi” olarak adlandırılmıştır. Bu grup; Marx’la dönemin şartları ve mücadele yöntemleri konusunda aynı fikirde değildir.

kazanmıştır. Engels; Marx'ın ölümünden bir gün sonra yani 15 Mart 1883'te, Albert Sorge'ye yazdığı mektupta şunları söylemektedir: “Düzenbazlara olmasa bile yer yer yanıp sönen mum ışıklarına, küçük yeteneklere gün doğdu. Nihai zafer yine kesin, ama, dönüşler, geçici ve yerel sapmalar -bunların hepsi kaçınılmazdır- şimdi biraz daha yeşerecekler” (Marksizm-Leninizm Enstitüsü, 1999, s. 399). Nitekim takip eden yıllarda Almanya, Fransa, İngiltere başta olmak üzere hemen her ülkede sosyalist hareket “yeşeren yeni fikirlere” tanık olmuştur. On yıl sonra yani 1 Temmuz 1893'te Engels, bir gazetecinin İngiliz sosyalistlerine ilişkin sorusunu ise şu şekilde yanıtlamıştır:

Biz mevcut tüm politik partilere karşıyız ve onların hepsiyle savaşaacağız. İngiliz Sosyal Demokrat Federasyonu, yalnızca küçük bir mezhep topluluğu gibidir ve öyle davranır. O, dışlayıcı bir topluluktur. İşçi sınıfı hareketinin genel olarak önderliğinin nasıl ele geçirileceğini ve onun sosyalizme nasıl yönlendirileceğini anlamamıştır. Marksizmi bir ortodoksluğa çevirmiştir. (Marx & Engels, 2000, s. 56)

Engels'ten yapılan bu alıntı üç önemli çıkarım yapmaya fırsat tanımaktadır. Birincisi tartışmakta olduğumuz sosyalist hareketin parçalılığı bağlamıdır. Ki İngiltere sosyalist hareketi için sergilenen yaklaşım diğer ülkeler için de geçerlidir. İkincisi, henüz Marx hayattayken ifade edilmeye başlanan “Marx'ın düşüncesi” ifadesinin Marksizm olarak formüle edilmesidir. Üçüncüsü ise “Marksizmin Ortodoks” yorumlarının eleştirisidir. Marx ve Engels ilk çalışmalarından itibaren değişen siyasal, sosyal ve ekonomik koşullar altında tezlerin de güncellenmesi gerektiğini vurgulamış; mekanizmi ve mutlaklaştırmayı reddetmiştir. Lakin ikilinin eleştirisini yaptığı düşünüş biçimi sosyalizmin kitleleşmesine paralel olarak 20. yüzyılda geniş bir alana yayılmıştır. Bu bağlam tezin SSCB ve TKP başlıkları açısından da önem taşımaktadır.¹³

Peki, Marx ve Engels'in tespitleri ekonomik indirgemeci midir? Can Kakışım doktora tezinde; Marx ve Engels'in kültürü, sosyal yaşamı, etnik kategorileri çok fazla önemsemediğini savunmuş; bu tespitin ardından Ephraim Nimni'ye atıf yaparak Marx ve Engels'in bu yaklaşımına yol açan nedenleri “(...) (sosyal) evrim teorisi, üretici güçlerin ekonomik belirlenmesi ve Avrupamerkezci (Eurocentric) eğilim” (Kakışım, 2014, s. 5-6) olarak gruplandırmıştır. Şüphesiz bu tasnif Nimni ve Kakışım ile sınırlı olmayıp onlarca isim tarafından savunulmaktadır. Nitekim benzer yaklaşımlar Kakışım'ın tezinden sonra Öner Buçukçu tarafından yazılan doktora

¹³ Bununla birlikte “Ortodoks Marksizm” kavramı giderek başkalaşmıştır. Kavram, Marx ve Engels'in tezleri ekseninde sınıf mücadelesini önceleyen kesimler için kullanılmaya başlanmıştır.

tezinde de çeşitli isimler referans gösterilerek ileri sürülmüştür.¹⁴ Bu okuma biçiminin bir asrı geçkin tarihi, büyük bir külliyat meydana getirmiştir. Diğer taraftan bu fikre katılmayan isimler de bulunmaktadır. G. Lukacs; Marx'ın yaklaşımını “varlıkbilimsel öncelik” olarak kavramlaştırmış ve Marx'ın tespitlerinin sosyal varoluşun bütünüyle ilgili olduğunu ileri sürmüştür (Lukacs G. , 2013, s. 58). Terry Eagleton, ekonomik indirgemecilik eleştirisinin aşırı bir basitleştirme olduğu fikrindedir (Eagleton, 2011, s. 137). Bertell Ollman ise Marksizmi tanımlarken iki şehir metaforuna başvurmuş ve Marksizm'de, kapitalizm ve komünizm olarak tanımladığı bu iki şehrin hikâyesine sığmayan pek çok şey olduğunu belirtmiştir. Ollman'a göre, Marx'ın incelediği konu ne tek başına kapitalizm ne tek başına komünizm ne de tek başına tarihtir; Marx'ın temel meselesi tüm bunlar arasındaki içsel ilişkilerdir (Ollman, Diyalektiğin Dansı: Marx'ın Yönteminde Adımlar, 2008, s. 14). “Marksizme Sıradışı Bir Giriş” adlı eserinde de bu tartışmaya değinen Ollman; Marx'ın tek yönlü belirlenimi reddettiğini savunmaktadır (Ollman, 2015, s. 24).

“İçsel ilişkileri” yorumlama ve ulaşılan sentez ekseninde onları değiştirme çabası Marx ve Engels'i, kapitalizm ve feodalizm arasında cereyan eden mücadelede burjuvazinin devrimci bir misyon üstlendiği sonucuna vardırırıştır.¹⁵ İkilin bu tespiti hem tartışmakta olduğumuz bağlam hem de etnisite bağlamında eleştiri konusu edildiği için kısaca irdelemekte fayda vardır. Marx ve Engels; feodal üretim ilişkilerini dinsel ve siyasal yanılsamalarla maskelenmiş sömürü olarak değerlendirmiş, bu biçimi ortadan kaldırarak sömürünün sadeleştirilmesine olanak tanıyacak toplumsal koşulları olumluştur (Marx & Engels, 2011, s. 119). İkili; bu tespiti belirli bir dönemle yani kapitalistlerin iktidarı ele geçirdiği dönemle sınırlandırmıştır. Zira feodal iktidarların yıkılması aynı zamanda işçilerin çalışma saatlerinin düzenlenmesi¹⁶, çocuk işçiliğinin yasaklanması, kadın haklarının güvence altına alınması¹⁷, muhalif basının özgür çalışma ortamı bulabilmesi, inanç ve ifade

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Buçukçu, 2017)

¹⁵ Engels, “Anti-Dühring” adlı kitabının “Feodalitenin Çöküşü ve Burjuvazinin Yükselişi” başlıklı bölümünde krallıklar, prenslikler, etnikler ve kapitalistler arasında cereyan eden savaşları değerlendirmiş, bunların muhtemel sonuçları üzerine yorum yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Engels, 1977, s. 595-608).

¹⁶ 1800'lü yılların ilk çeyreğinde işçilerin uzun çalışma saatleri (16-18 saat) geniş çaplı mücadeleler doğurmuş, 1860'lara gelindiğinde ise çalışma saatleri ancak sınırlı sayıda yerde 10 saate düşürülebilmektedir. 8 saatlik iş günü ise ancak yüzyılın sonunda yasalaşmıştır.

¹⁷ Silvia Federici, 16. ve 17. yüzyılda kadınların toplumsal hayatın her alanında güç kaybettiğini belirtmektedir. Federici'ye göre bu dönemde kadınlar Fransa'da tek başlarına ekonomik faaliyette bulunma, sözleşme yapma ve mahkemede kendini temsil etme haklarını kaybetmiş; İtalya'da kendilerini yasa karşısında savunamamış; Almanya'da yalnız başlarına ya da başka kadınlarla

özgürlüklerinin genişlemesi gibi bir dizi sonuç doğurmuştur. Bu dönemde işçiler ve burjuvazi arasında karşılıklı faydaya dayanan bir ilişkilene bulunmaktadır. Burjuvazi, devlet iktidarını feodallerden alabilmek için işçilere ve diğer toplumsal kesimlere ihtiyaç duymuş; işçiler ise henüz emekleme safhasında olduğu için kendi haklarını genişletecek bu savaşta burjuvazinin saflarında yer almıştır. Lukacs, paradoks gibi görünen bu durumun işçilerin kendi iktidarlarını kurmaktan hayli uzak oldukları bir tarihsel kesitte gerçekleştiğini aktarmıştır (Lukacs G. , 1979, s. 14-20). Bu ortamı değerlendiren Marx ve Engels, proletaryanın kendi iktidarını kurabilecek örgütlülüğe erişebilmesi için evvela burjuvazinin dillendirdiği demokratik hakların kazanılması gerektiğini savunmuştur. Aksi halde hem feodal iktidarla hem de burjuvaziyle mücadele etmek zorunda kalınacağı, dolayısıyla yenilginin kaçınılmaz olacağı düşünülmüştür.

Dirk J. Striuk bu dönemi değerlendirirken burjuvazi ve feodaller arasında gittikçe şiddetini arttıran iktidar mücadelesine işaret etmektedir. Striuk; Hristiyan prenslerin “Kutsal İttifak”ının Rus çarının çağrısıyla 1815 yılında oluşturulduğunu ve hemen tüm Avrupalı monarkların bu ittifaka katıldığını aktarmaktadır (Striuk, 2011, s. 12). Bu yıllar boyunca “Kutsal İttifak” bileşenleri iktidarlarını sıkı bir şekilde korumaya yönelerek muhalefete karşı sert tedbirler almış ve Avrupa’nın dört bir yanını savaş alanına çevirmiştir. Lakin kapitalizmin önlenemez yayılışı sinsi bir hırsız gibi feodallerin ayağının altındaki halıyı çekmeye başlamış ve Avrupa geneline yayılan devrimleri tetiklemiştir. Böylelikle, işlemekte olan süreç kum saatinin çalışma düzenine uymuş, birer birer devrilen feodaller için zaman tükenmeye başlamıştır. Marx ve Engels; kapitalistler ve feodaller arasındaki mücadeleler ile 1830 ve 1848 devrimlerini analiz ederek şu sonuca varmıştır: “Kendi üretim, değişim ve mülkiyet ilişkileri ile modern burjuva toplum, böylesine devasa üretim ve değişim araçları yaratmış bulunan bir toplum, büyüleriyle harekete geçirdiği ölümler diyarının güçlerini artık denetleyemeyen büyücüye benziyor” (Marx & Engels, 2011, s. 122). Marx ve Engels feodal iktidarlar dönemindeki toplumsal ortamı “ölümler diyarı” olarak nitelmiş ve bu diyarın denetlenemeyen güçleri içerisinde proletaryaya tarihi bir önem atfetmiştir. İkiliye göre “büyücü” yani burjuvazi aynı zamanda kendi mezar

yaşayamaz hale gelmiş, İngiltere’de ve Akdeniz ülkelerinde sokaklarda yalnız yürüyemez olmuştur. 18. yüzyılda bu yapının değişmeye başladığını belirten Federici, kadın ve çocuklara yönelik çıkartılan yasaların kapitalizmin cinsiyete dayalı iş bölümünün sonucu olduğunu ve kadının çocuk doğuran ve ailenin “ahlak” yönünü temsil eden edilgen bir figüre dönüştürüldüğünü savunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Federici, 2017, s. 147-152)

kazıcısını yani proletaryayı da uyandırmıştır. Anlaşılan odur ki büyücünün denetiminden çıkan ölüler komünist devrime yönlendirecek karşı büyü ise Marx ve Engels tarafından geliştirilmiştir. Karşı büyüde ölülerin sınıfsal ve ulusal kimlikleri arasındaki ilişki ise şöyle tanımlanmıştır: “Bir bireyin bir başkası tarafından sömürülmesine son verildiği ölçüde, bir ulusun bir başkası tarafından sömürülmesine de son verilmiş olacaktır. Ulus içindeki sınıflararası karşıtlığın kalkması ölçüsünde bir ulusun bir başkasına düşmanlığı da son bulacaktır” (Marx & Engels, 2011, s. 138). Ulusal karşıtlıkları sınıfsal eşitsizliklerin varlığı ekseninde okuyan Marx ve Engels, ilerencilik ve gericilik kavramlarını bu bağlamda kullanmıştır. İkili; “ilerencilik” rolünü burjuvaziye değil, onun yıkıcısı olarak değerlendirdikleri proletaryaya yüklemiştir. “Gericilik” rolünü ise etnilere değil, etnileri kuşatan siyasal ortama atfetmiştir.¹⁸ Benzer kullanım “uygar-barbar”, “tarihi-tarihsiz” halklar kavramlaştırmaları için de geçerlidir. Bununla birlikte önemli oranda araştırmacı bu kavramların Batı merkezci anlayışın ürünü olduğu ve Batı dışı toplumlara yönelik ayrımcı bir dil meydana getirdiği kanaatindedir.

Şimdiye kadar yürütülen tartışmalarla bağlantılı olarak Marx ve Engels’e yönelen eleştirilerde ikilinin, etnik temelli sorunlarda takındığı pratik tutumlar da ön plana çıkmaktadır. Marx ve Engels’in Osmanlı, Polonya, Avusturya, İrlanda, Hindistan, Meksika, Ortadoğu, Çin ve Slav ulusları başta olmak üzere yaptığı kimi tespitler eleştiri konusu edilmiştir. Marx ve Engels’in ilk metinlerinde daha ziyade kıta Avrupa’sındaki etnilerin değerlendirmeye tabi tutulduğu görülmektedir. Bununla birlikte E. J. Hobsbawn ikilinin özellikle 1853’ten itibaren Hindistan, Asya ve Ortadoğu üzerine kapsamlı okumalar yaptığını aktarmaktadır (Hobsbawn, 1967, s. 20-21). Marx ve Engels’in değişik tarihlerde yaptığı değerlendirmeler Rus imparatorluğu etrafında oluşturulan “Kutsal İttifak”ın yol açtığı savaşlar, sömürge faaliyetlerinin sonuçları ve Avrupa’da gelişeceği düşünülen devrim etrafında şekillenmiştir. Örneğin Marx, 1840-1870 yılları arasında Polonya’da sürmekte olan mücadelelerde demokratik bir Polonya’nın kurulmasını desteklemiştir. Marx’a göre, Avrupa’nın ve özellikle Almanya’nın güncel durumu dikkate alındığında demokratik bir Polonya’nın kurulması sadece Polonya’yı değil Almanya’yı ve bir bütün olarak

¹⁸ Bu konu özgülünde meydana gelen paradoks çeşitli okuma biçimlerine olanak tanımaktadır. Örneğin; Lukacs henüz 1924’te, SSCB’nin önemli ikilemler yaşadığı bir tarihsel kesitte, bu paradoksun kavrayamama haline dönüştüğünü ve Marksizmin mekanik yorumlarına yol açtığını ileri sürmüştür (Lukacs G. , 1979, s. 24). Benzer eleştiri Mao Zedung ve Çin Komünist Partisi (ÇKP) tarafından SBKP’ye yönlendirilmiştir.

Avrupa'yı doğrudan etkileyecek sonuçlar doğuracaktır. Aksi durumda Almanya'nın, Kutsal İttifak'ın ileri karakolu haline geleceği savunulmuştur. Bu durum Enternasyonal'in¹⁹ de gündemine gelmiş ve 1866'da "Polonya Meselesi" alt başlığında değerlendirilmiştir. İlgili bölüm Fransızcaya çevrilirken Marx'ın izniyle Paul Lafargue tarafından "Halkların Kendi Kaderlerini Tayin Etme Hakkını Uygulamak ve Polonya'yı, Demokratik ve Sosyal Bir Temel Üzerinde Yeniden İnşa Etmek İçin Avrupa'daki Rus Etkisinin Kırılması Gerekliliği Üzerine" başlığıyla yayımlanmıştır (Marx & Engels, 1990, s. 43-44). Aslına bakılırsa bu başlık bile Polonya meselesindeki tutumun nedenleri hakkında yeter düzeyde fikir vermektedir. Marx, "gerici" Rus yayılmasına ve Kutsal İttifak'ın neden olacağı yıkıma engel olma kaygısıyla hareket etmiş; Polonya'daki demokratik kazanımların "ilerici" özellikler göstereceğini düşünmüştür.²⁰ Araştırmacılar Polonya meselesini tartışırken genellikle "kendi kaderini tayin hakkı"²¹ ilkesine yer vermemektedir. Oysa bu hakkın 1866'da Enternasyonal bileşenleri tarafından savunulması etnisite ve sosyalizm ilişkisinde önemli bir uğraktır. Diğer taraftan Enternasyonal üyeliğinde ulus, renk ve inanç ayrımının özellikle reddedilmesi yine bu dönemin vurgulanması gereken tutumlarından birisidir. Bununla birlikte Marx ve Engels, proleter devrimin evvela ulusal sınırlar içerisinde gelişeceğini ve proletaryanın bu bakımdan ulusal bir nosyon taşıdığını kabul etmektedir. İkili; proletarya ve burjuvazi arasındaki savaşında her ülkenin proleterlerinin öncelikle kendi uluslarının burjuvalarıyla hesaplaşmaları gerektiğini savunmuş, uluslararası düşmanlıkların ancak bu yolla giderilebileceğini düşünmüştür. Bu savunu 1864'te Enternasyonal'in temel ilkeleri arasında yer almış, Paris Konümü'nde de benimsenmiştir.

¹⁹ Enternasyonal; "Emekçilerin Uluslararası Derneği" adıyla 1864'te kurulmuştur. Dernek kuruluş bildirgesinde gelişmekte olan sınıf mücadelesine atıf yaparak dünya geneline yayılan emek ve dayanışma eksenli bir örgütlenme önermiştir. Marx ve Engels'in katkıları neticesinde kurulan dernek "kendisine katılacak olan bütün örgüt ve bireylerin, renk, inanç ya da milliyet farkı gözetmeksizin" (Marx & Engels, 1969, s. 156) herkese adalet ve ahlak temelinde yaklaşacağını ilan etmiştir. Dernek 1876'da kitlesel sosyalist partilerin birçok ülkede kurulmasının ardından kendisini feshetmiş; Engels, ilerleyen yıllarda Enternasyonal'in komünist ilkeler dâhilinde tekrar kurulabileceğini not etmiştir. Bu bağlamda 1864-1876 yılları arasındaki dönem Birinci Enternasyonal; 1889-1914 yılları arasındaki dönem İkinci Enternasyonal; 1919-1943 yılları arasındaki dönem ise Üçüncü Enternasyonal olarak adlandırılmıştır. Üçüncü Enternasyonal aynı zamanda Komintern adıyla bilinmektedir. Bu yıllardaki sosyalist yazında genellikle Komintern ismi tercih edildiği için çalışmanın SSCB ve TKP ile bağlantılı kısmında Komintern adlandırması kullanılmıştır.

²⁰ 1900'lü yıllara gelindiğinde Lenin; Marx'ın yaptığı bu tespitin artık geçerliliğini yitirdiğini eklemiştir.

²¹ Sosyalistlerin bu yaklaşımı tezin takip eden başlığında detaylandırılmıştır.

Marx ve Engels'e ait metinlerde Rus yayılcılığına ilişkin duyulan endişe "Doğu Sorunu" başlıklı kitapta bir araya getirilen ve 1853-1856 yılları arasındaki Osmanlı-Rus ilişkilerine odaklanan metinlerde de görülmektedir.²² Bu kitapta yer alan metinlerin büyük çoğunluğu söz konusu yıllarda "New York Daily Tribune" adlı gazetede yayımlanmıştır. Metinlerde kimi başlıklar dikkat çekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika'da bulunan bağımlı beylikler, Asya Türkiye'si ve Avrupa Türkiye'si olmak üzere birbirinden ayrı özellikler gösteren üç parçayı kapsadığını aktaran Marx; bu parçalar içerisinde ulusal sorunu Avrupa Türkiye'si bağlamında tartışmıştır (Marx & Engels, 2008, s. 20-22). Avrupa Türkiye'sinde özellikle güney Slavlarının bağımsız devlet kurması gerektiğini savunan Marx ve Engels; bu dolayısıyla görünür olan Doğu sorununun da Avrupa devrimiyle çözüleceğini savunmuştur. Bu tablo içerisinde mutlakiyetçi Osmanlı ve Rusya, devrimlere mani olacak gerici güçler olarak değerlendirilmiş; devlet kurmasına karşı çıkılan etnikler de bu bağlamda ele alınmıştır. Bununla birlikte Rusya'nın Osmanlı topraklarını ele geçirmesinden duyulan endişe birçok metinde dile getirilmiştir. Özellikle "Boğazlar"ın Rusya'nın denetimine geçmesi durumunda kıta Avrupa'sındaki demokratik kazanımların yok olacağı ve geniş çaplı yıkımların yaşanacağı ileri sürülmüştür (Marx & Engels, 2008, s. 32-35). Marx, Rus yayılcılığının vardığı boyutu İsveç, Osmanlı, Polonya, Avusturya, İran, Tataristan gibi devletlerden aldığı topraklara işaret ederek belirtmiştir. Doğu sorununun İngiltere ve Rusya arasındaki çıkar çatışmalarından birincil düzeyde etkilendiğini belirten Marx ve Engels, eleştiri oklarını mutlakiyetçi Rusya'ya yönlendirmiştir. İkili; İngiltere'nin ise Avrupa devrimleriyle sorun olmaktan çıkacağı düşünmüştür. Marx; Batılı kapitalist ülkelerin Osmanlı hakkında gerçekçi bilgilere sahip olmadığını daha ziyade Doğu masallarına uyarak hareket ettiklerini belirterek şu notu düşmüştür:

Türkiye, niyet ve amaç ne olursa olsun, bir terra incognita (bilinmeyen toprak) idi ve halk arasındaki alelade bilgiler, tarihsel gerçeklerden çok, Arap usulü gece eğlentilerine dayanmaktaydı. Resmi diplomatik memurlar, yerinde bulunmuş olmaktan ötürü daha doğru bilgiye sahip olmakla övünüyorlardı; ancak bu resmi görevlilerden hiçbiri, hiçbir zaman Türkçe, Güney Slavca, çağdaş Yunanca öğrenme

²² Karl Liebknecht anılarında, Marx'ın Kırım Savaşı sırasında iyi düzeyde Rusça öğrendiğini, Türkçe ve Arapça da öğrenmek istediği halde fırsat bulamadığını belirtmiştir (Marksizm-Leninizm Enstitüsü, 1999, s. 118). Marx'ın bu tutumu süreçleri birincil kaynaklardan yararlanarak değerlendirme isteğinden ileri gelmektedir. Bununla birlikte Rusya'nın bu yüzyıldaki konumu Marx'ı bu ülkeyi daha yakından takip etmeye sevk etmiştir. Nitekim Rusya'nın politik, ekonomik, sosyal gelişmelerini otuz yıl boyunca gözlemleyen Marx, 1880'lerin başında Rusya'nın Avrupa devriminin merkezi haline geldiğini belirtmiştir.

zahmetine girmedikleri ve Rum çevirmenlerle Frenk tacirlerin ilgilendikleri konulardaki bilgilerine bağlı kaldıkları için, onların bilgileri de bir hiçten başka bir şey değildi. (Marx & Engels, 2008, s. 36)

Bu pasaj, Avrupa merkezci yaklaşımın ya da Edward Said'in kavramlaştırmasıyla söylersek Şarkiyatçı bakışın önemli bir eleştirisi niteliğindedir. Marx'ın "Doğu masallarına", Batılı diplomatların "gözlemlerine" ve genel olarak Batı'nın zihin dünyasında şekillenen Doğu'ya yaptığı atıf daha geniş bir perspektifle Edward Said'in tespitlerinde yankılanmıştır. Lakin E. Said; Marx'ın Hindistan üzerine yazdığı metne atıf yaparak onun İngiliz sömürgeciliğini eleştirmesine rağmen iktisadi çözümlerinin standart bir Şarkiyatçı girişime uygun olduğunu belirtmiştir (Said, 2013, s. 164-165).

Marx ve Engels'in külliyatı incelendiğinde Hindistan'a ilişkin tespitlerinin Osmanlı, Polonya, Rusya, İngiltere, Çin ya da başka bir ülkedeki çelişiklere yaklaşımlarından farklı olmadığı görülmektedir. Marx; Hindistan'daki toplumsal ortamın İtalya ve İrlanda'nın karışımı olduğunu belirtmiş; hem Avrupa despotizmini hem de Doğu despotizmini eleştirmiştir. Bununla birlikte Marx, kişisel istemlerden bağımsız gelişen sosyoekonomik ortamı analize tabi tutmuştur.²³ Marx'ın kuramında ayırt edici nokta "yorumlamakla yetinmeyerek değiştirmeye" meyletmesidir. 1853'ün dünyasında ne Hindistanlılar ne de sosyalistler, sömürge faaliyetlerine son verebilecek bir kuvvete sahip olmadığı için Marx ve Engels, bu tablonun nasıl değişebileceğine kafa yormuştur. İkili, ulaştıkları sonuçları Batı'nın hegemonyasını güçlendirmek şeklinde değil, Hindistan ezilenlerinin hegemonyasını kuvvetlendirmek şeklinde özetlemiştir.²⁴ Diğer taraftan Marx, 1853-1860 arasında yazdığı makalelerde Çin ve Hindistan'ın durumuna fazlaca yer ayırmış; birçok makalede iki ülke arasındaki ilişkilere değinmiştir. İki ülkenin de İngiliz sömürgeciliğinden nasibini alması ekonomik ve siyasi etkileşimleri beraberinde getirmiştir.²⁵ İngiliz ekonomi politiğinin bu ülkelerde nasıl bir seyir izlediğini

²³Marx analizlerini, İngilizler adına sömürge faaliyetlerini yöneten Sir Charles Wood'un yaklaşımından özellikle ayırmaktadır. Bu dönemde Wood'un Hindistan raporları geniş yankı uyandırmış, İngiliz politikalarının haklılığını destekleyen söylemler üretilmiştir. Marx, bu söylemlerle arasına mesafe koymuştur. Bkz. (Marx & Engels, 1977, s. 109)

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Marx & Engels, 1977, s. 108-118)

²⁵ Çin bu yıllarda sadece İngiltere'nin değil başta Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa olmak üzere Batılı devletlerin sömürge faaliyetlerine sahne olmuştur. Dönemin en güçlü devletleri hem Çin'e yönelik askerî saldırılarda hem de Çin pazarının paylaşılmasında ortaklaşmıştır. Marx; Batılı sömürgecilerin çay, ipek gibi ürünleri yok pahasına aldığını, karşılığında afyon ve köle ticaretini yaygınlaştırdığını belirtmiştir. Marx, sadece 1855-1856'da İngiltere'nin afyon ticaretinden elde ettiği gelirin toplam gelirin 1/6'ini oluşturduğunu aktarmıştır. Wolfgang Schivelbusch ise 19. yüzyılda

istatistiklerle açıklayan Marx, İngiliz parlamentosunun ve İngiliz basınının manipülasyonlarına değinmiştir. 10 Nisan 1857’de “Kimin Vahşeti” başlığıyla bir yazı kaleme alan Marx; Hindistan ve Çin’de korkunç bir vahşet uygulandığını belirterek “Çinliler, kendilerine karşı düzenlenen kıyımda yekvücut hareket eden Batı dünyasının bütün uluslarının insafına bırakılmamalıdır” (Marx K. , 1977, s. 66) demiştir.

Hindistan ve Çin meselesiyle bağlantılı olarak zikredilmesi gereken eleştirel yaklaşımlardan birisinin de Marx ve Engels’in etnilere büyük bir karşıtlık beslerken fetih ve sömürge hareketlerine soğuk bakmadığı fikridir (Kakışım, 2014, s. 18). Öner Buçukçu da tezinde benzer fikri savunmuştur (Buçukçu, 2017, s. 16) Bu fikre göre, fetihçiler ve sömürgeciler gittikleri yerlerin geri üretim ilişkilerini ilerlettikleri için Marx ve Engels bu hareketleri hoş görmüştür. Tartışmayı Osmanlı, Hindistan ve Çin bağlamının ötesine taşıyarak biraz daha derinleştirelim. Annie Lombaa, Avrupa’da kapitalizme geçişin kolonyal yayılma neticesinde gerçekleştiğini belirtmektedir (Loomba, 2000, s. 21). Kapitalizmin tarihsel serüvenini ayrıntılı bir şekilde değerlendiren Marx, sömürge faaliyetlerini de ele almıştır. Marx, Kapital’in birinci cildinde “Sanayici Kapitalistin Doğuşu” başlığı altında sömürgeleştirme sürecini şöyle okumaktadır:

Amerika’da altın ve gümüş madenlerinin keşfi, yerli halkın kökünün kazınması, köleleştirilmesi ve bunların mezarı haline getirilmesi, Doğu Hint Adalarının fethine ve yağmalanmasına başlanması, Afrika’nın, siyah derililerin ticari amaçlarla avlandığı alana çevrilmesi, kapitalist üretim döneminin şafağının işaretleriydi. Bu masalımsı süreçler ilk birikimin ana uğraklarını oluşturur. Bunu, sahnesi bütün yeryüzü olmak üzere, Avrupalı ulusların ticaret savaşları izler. Bunlar Hollanda’nın İspanya’dan ayrılmasıyla başlar, İngiltere’de Jakobenlere karşı savaşla muazzam boyutlara ulaşır ve Çin’e karşı girişilmiş Afyon Savaşı ile hala devam eder, vb. İlk birikimin farklı uğrakları, şimdi, az çok bir zaman sırası izleyerek, özellikle İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere’ye dağılmış bulunuyor. (Marx K. , Kapital: Sermayenin Üretim Süreci, 2011, s. 718)

Metnin ilerleyen kısımlarında Marx 17. yüzyılın “örnek kapitalist ülkesi” olarak gösterilen Hollanda’nın ve 1800’lü yılların en güçlü devleti olan İngiltere’nin sömürge faaliyetlerine değinmektedir. Yerli halka yönelen en korkunç muamelelerin

afyonun yaygın bir sakinleştirici, ağrı kesici ve giderek uyuşturucu bir madde olarak kullanıldığını aktarmaktadır. Schivelbusch, İngiliz sömürgeciliğinin Hindistan plantasyonlarında afyon ürettiğini ve 1767-1850 arasında Çin’de afyon kullanımını yetmiş kat arttırdığını belirtmektedir. Çin’de felaket boyutuna ulaşan afyon kullanımı İngiltere ile Çin arasında “Afyon Savaşları”na neden olmuş lakin İngiliz sömürgeciliği galip gelmiştir. Schivelbusch, sadece 1831’de İngilizler tarafından Çin’e 11 milyon sterlin değerinde afyon satıldığını; Çin çayı gibi Avrupa pazarında büyük rağbet gören ürünlerin ödemesinin buradan elde edilen gelirle yapıldığını söylemektedir. Bkz. (Schivelbusch, 2019, s. 207-225)

Karayıpler, Meksika ve Doğu Hindistan'da gerçekleştiğini aktaran Marx; Kızılderililere yönelik vahşeti şu cümlelerle anlatmıştır:

Protestanlığın o akli başında virtüözleri olan New England'lı püritenler, eyalet meclislerinin kararlarıyla, her Kızılderili kafası ve yakalanmış her Kızılderili için 1703 yılında 40 sterlinlik bir ödül vermeyi kabul etmişti; 1720'de Kızılderili başına verilecek ödül 100 sterline çıkarılmıştı. 1744 yılında, Massachusetts Bay bir kabileyi asi ilan ettikten sonra, şu tarife uygulanmıştı: 12 yaşında ve daha büyük yaşta bir erkek kafası için 100 sterlin (yeni para), erkek tutsak için 105 sterlin, kadın ve çocuk tutsak için 50 sterlin, kadın ve çocuk kafası için 50 sterlin! (Marx K. , Kapital: Sermayenin Üretim Süreci, 2011, s. 720)

Marx ve Engels'in sömürge ülkelerdeki zulme değinen başkaca metinleri de bulunmaktadır. Bununla birlikte Marx ve Engels, hem Doğu'yu hem de Batı'yı köklü olarak değiştirmek niyetindedir. Nitekim ikilinin niyetin ötesine geçen faaliyetleri "uygar" Batı'nın Marx'a yönelik sürgünleriyle ve polis gözetimleriyle kendisini göstermiştir.²⁶ Marx'ın Avrupa'da tanınmaya başladığı dönemse 1871'de gerçekleşen Paris Komünü'nün ertesidir. 1864'te kurulan Enternasyonal'in, 1867'de yayımlanan Kapital'in birinci cildinin etkileri 1871'de "Komün"le birleşince Marx giderek Batılı iktidarların ilgisini kışkırtan bir figüre dönüşmüştür. Öyle ki 1879'da Britanya Veliht Prensesi Victoria²⁷, Britanyalı politikacı Sir Mountstuart Elphinstone Grant Duff'a, hakkında çok şey duyduğu Karl Marx'ı tanıyıp tanımadığını sormuştur. Marx'la tanışmadığını belirten Duff daha sonra Marx'la görüşmüş ve Prens Victoria'ya bir mektup yazmıştır.²⁸ Diğer taraftan Duff'un görüşmesi, Prens'in temel merakına yani "Marx'ın gerçekten dünyayı tepetaklak edecek kişi olup olmadığı" fikrine odaklanmıştır. 1880'de "The Sun" gazetesinde yayımlanan bir yazıda ise Marx, dönemin "en dikkate değer kişilerinden biri" olarak tanımlanmış; "ulusları sarsan ve tahtları deviren ve şimdi taçlı başları ve resmi sahtekârları tehdit eden ve dehşete düşüren depremlerin" arkasındaki kişi olarak tanıtılmıştır (Marx & Engels, 2000, s. 34-37).²⁹

²⁶ Marx; Almanya, Fransa ve Belçika tarafından sürgün edilmiş hayatının önemli kısmını İngiltere'de geçirmiştir.

²⁷ Britanya kraliçesinin büyük kızı ve Alman imparatoru III. Friedrich'in eşi Victoria Adelaide Mary Louisa.

²⁸ Marx'ın fiziksel görünüşünü tasvir ederek sözlerine başlayan Duff'un şu ifadesi dikkat çekicidir: "Gözleri oldukça sert bakışlı ama tüm ifadesi, asla beşiklerindeki bebekleri yeme alışkanlığı olan bir beye -sanırım polisin onunla ilgili görüşü bu- ait olamayacak kadar latif (Marx & Engels, 2000, s. 31). Bu yıllarda Marx'a ve sosyalistlere ilişkin benzer ifadelerin yaygınlığı düşünüldüğünde dönemin sosyokültürel özellikleri daha iyi anlaşılacaktır.

²⁹ Önemli oranda araştırmacı ise Marx ve Engels'in ilerlemeci fikirler dolayısıyla "etnisite antipatisi" taşıdığını; Batı Avrupalı endüstrileşmiş toplumların küçük ulusları yok etmesinin ise ikili tarafından olumlandığını belirtmektedir. Yanı sıra ikilinin, "tarihsiz halklar" olarak değerlendirdikleri azınlık

Jacques Derrida; Marx ve Engels'in yeni bilgilerin, tekniklerin ve verilerin gelişimine peşinen kucak açtığını belirtmektedir (Derrida, 2007, s. 33) İkilinin metinleri incelendiğinde değişen koşullar ekseninde etnilere yönelik yaklaşımlarının da güncellendiği görülmektedir. Bu kapsamda İrlanda örneğinin çarpıcı sonuçlar içerdiği söylenebilir. 1867'ye kadar İrlanda'nın bağımsızlığına karşı çıkan Marx bu tarihten itibaren fikrini değiştirmiştir. Marx; İrlanda'nın İngiltere'den ayrılmasını, federatif bir ayrılık olsa dahi, hem İrlanda işçi sınıfının hem de İngiliz işçi sınıfının gelişimi açısından desteklediğini belirtmiştir. Aksi durumda İrlandalı feodallerin; İngiliz burjuva ve toprak sahiplerinin gerici düzenlerini sağlamlaştıracağını ileri sürmüştür (Marx & Engels, 1990, s. 81-84). Bu alıntı ilgili yıllarda İngiltere ve İrlanda'nın genel resmine bakıldığında anlam kazanmaktadır. Zira Marx; 1830'lu yıllardan itibaren İngiltere ve İrlanda'nın büyük bir sefalet içerisinde olduğunu aktarmaktadır. Barınma, giyinme, ısınma, temizlik gibi en temel haklardan mahrum olan halkların besin yetersizliği çektiğini söyleyen Marx; sadece 1846 yılında İrlanda'da bir milyondan fazla insanın öldüğünü, 1841-1866 yılları arasında ise üç milyondan fazla insanın kıtlıktan hayatını kaybettiğini aktarmıştır (Marx K. , Kapital: Sermayenin Üretim Süreci, 2011, s. 629-671).

Etnileri ele alış biçiminde Marx ve Engels döneminde görülen ilkçi yaklaşımlar, 1900'lü yıllarda farklı bir mecraya taşınmıştır. Bu sonuç sosyalist devrim iddiası taşıyan kitlesel işçi partilerinin kuruluşunun ve kapitalizmin 1900'lerde büründüğü yeni yönelimin³⁰ eserdir. Değişen tarihi, siyasi ve sosyoekonomik ortam, etnisitenin ele alınışında kimi tespitleri yadsımış kimilerini ise genişleterek Ekim Devrimi'yle birleştirmiştir. Öte taraftan Ekim Devrimi, sosyalizme içkin kimi sorunları gün yüzüne çıkarmıştır. Nitekim bu çalışmanın sorunsallaştırdığı ve odak noktası olarak belirlediği temel problematik “proleter devletin” etnisite politikalarıdır. Marx ve Engels, proleter devrimi sınıfsal, ulusal çelişkilerin çözümü ve bütün eşitsizliklerin giderek yok olması şeklinde tarif etmiştir. Marx'ın “sınıflar rejiminden ebedi kurtuluş” (Marx K. , 2005, s. 144); Engels'in “insanın zorunluluk âleminden özgürlük âlemine yükselmesi” (Engels, 1974, s. 100) olarak özetlediği komünist toplum formasyonu teolojik, teleolojik ve mekanik yorumları beraberinde getirmiştir.

ulusların devlet kurma hakkına şiddetle karşı çıktıkları ve çokkültürcü yapıları reddettikleri savunulmaktadır. Örnek için bkz. (Kakışım, 2014, s. 11-20).

³⁰ Lenin, kapitalizmin emperyalizm aşamasına geçmesiyle birlikte ulusal sorunun kapsam ve içeriğinde önemli değişimler yaşandığını; Marx ve Engels'in bu dönemin özelliklerine tanık olmadığını belirtmiştir. Bkz. (Lenin, 1992, s. 159)

Zira komünist toplumu çelişkilerden arınmış, kaynaşmış bir toplum olarak tasavvur eden bu yaklaşım SSCB’de özellikle 1930’lu yıllarda etnilere yönelik devlet şiddetinin ideolojik gıdasını oluşturmuştur. Bu tartışma tezin “SSCB’de devletin yeniden üretimi” başlığı altında genişçe ele alındığı için şimdilik kısa bir not olarak düşülmüştür.

Peki, Marx ve Engels’ten sonra sosyalistlerin etnisite politikası nasıl şekillenmiştir? Marx ve Engels’ten sonra yazılan metinler incelendiğinde temel tartışmanın Otto Bauer’in Avusturya için önerdiği “ulusal-kültürel özerklik”³¹, Rosa Luxemburg’un Polonya için önerdiği “ulusal özerklik” ile Lenin ve Stalin’in Rusya için önerdiği “ulusların kendi kaderini tayin hakkı”³² yaklaşımı arasında olduğu görülmektedir. Umut Özkırmılı’ya göre bu dönem yazılan metinler içerisinde en dikkat çekici olan Bauer’in metnidir. Özkırmılı bu eserin sadece sosyalist yazın açısından değil, milliyet ve milliyetçilik üzerine yürütülen çalışmalar açısından da değerli olduğunu savunmaktadır (Özkırmılı, 1999, s. 48).

Lenin, ulusal sorun üzerine kaleme aldığı metinlerde Bauer ve Luxemburg’un fikirlerine karşı çıkmış, bu isimlerin Marx’ın fikirlerini tahrif ettiğini ileri sürmüştür. Lenin’e göre Marx ve Engels’in ulusal sorundaki pratik-politik tutumları yükseldikleri bağlamda doğrudur fakat 1900’lerde birçok açıdan geçerliliğini yitirmiştir. Lenin; Luxemburg ve Bauer gibi isimlerin bu bağlamı kavrayamadığını ve sosyalist perspektiften uzaklaşarak milliyetçi bir hatta sürüklendiğini düşünmüştür. Örneğin Lenin; Bauer’in ulusal-kültürel özerklik olarak adlandırdığı çözümün uluslar ve milliyetlerin kaynaşmasına değil, kutuplaşmasına hizmet edeceğini savunmuştur. Ezilen ulusların çıkarlarını savunur görünen bu formülün aslında ulusların kendi kaderini tayin hakkını ellerinden aldığını ileri sürmüştür. Lenin’e göre kendi kaderini tayin hakkını kabul etmek, bir ulusun siyasal olarak ayrılma hakkını tanımak demektir. Ayrılma hakkını kullanıp kullanmamanın ilgili ulusların takdiri olduğunu savunan Lenin, bu hakkın hakim ulusların ayrıcalıklarına son vererek gerçek manada eşitliği ve birleşmeyi sağlayacağını belirtmiştir. Bauer ise Lenin’in bu tezle ayrılmayı teşvik ettiği görüşündedir. Lenin bu karşı teze kendi kaderini tayin hakkını boşanma hakkına benzeterek karşılık vermiştir (Lenin, 1992, s.

³¹ Bauer’in savunusu Avusturya sınırlarını aşarak birçok ülkede sosyalistler tarafından savunulmuştur.

³² Lenin bu hakkın 19. yüzyılın ortalarından itibaren sosyalistler tarafından benimsendiğini ve Enternasyonal’in bu yönde kararlar aldığını belirtmiştir. Dolayısıyla bu savunu sadece Rusya ile sınırlı kalmamıştır. Bkz. (Lenin, 1992, s. 59)

75). Kendi kaderini tayin hakkı ve ulusal kültürel özerklik tartışmasının yoğun olarak tartışıldığı 1900'lerin ilk on beş yılında Bauer'in önerisinden ziyade ayrılma hakkı ön plana çıkmış, Ekim Devrimi'yle birlikte bu polemik geride kalmıştır. Bu tartışmalardan yüz yıl sonra yazılan kitaplarda, tezlerde, makalelerde ise "kendi kaderini tayin hakkı" büyük oranda demokratik seçim hakkına yahut sömürge durumundan bağımsızlaşmaya indirgenmektedir. Oysa ulusların kendi kaderini tayin hakkını bu şekilde sınırlandırmak etnilerin devlet kurma hakkını yok sayarak hâkim etninin hegemonyasını pekiştirmeye sebep olmaktadır. Söz gelimi Ekim Devrimi öncesinde benzer tartışmalar sürerken ulusal sorunun çözümünde Lenin'in en çok dillendirdiği örneklerden birisi 1905'te Norveç'in referandumla İsveç'ten ayrılması olmuştur. Zira Norveçliler; İsveç merkezi parlamentosunun onayına gerek duymadan kendi kaderini tayin etmiştir.

Diğer taraftan Lenin'in ulusal sorun tezlerinde öne çıkan görüşlerden birisi de bütün uluslara tam hak eşitliği sağlanmasıdır. Lenin'e göre özellikle ezilen ulusların güvensizlikleri ancak böylesi geniş bir özgürlük ortamıyla giderilebilir. Tam hak eşitliği vasıtasıyla ulusal düşmanlıkların ortadan kalkacağı; özgürce ana dilini konuşan, edebiyatını geliştiren, yayınına çıkararak, kültürel birikimini gelecek kuşaklara aktaran ulusların daha sıkı bir şekilde birleşeceği savunulmuştur. Lenin bu tartışmada ise özellikle "İsviçre modeli"ni ön plana çıkarmıştır. Bu modelin çeşitli ulusların, milliyetlerin, inanç gruplarının özgürce birarada yaşamasına olanak tanıdığını aktaran Lenin; üç resmi devlet dili bulunan, referandum zamanlarında yasa tasarılarını beş dilde basan böylesi başarılı bir model varken Bauer'in önerisinin sorunu çözümsüzlüğe sürükleyeceğini savunmuştur (Lenin, 1992, s. 35-39).

Lenin'in bahsini yaptığımız görüşlerine ulusal sorunun dünyada esasta iki dönemden geçtiği tespiti eşlik etmektedir. Bu kategorizasyona göre Batı'da 1789-1871 arası dönem ulusal hareketler ve ulus devletlerin kurulması dönemidir. Doğu Avrupa ve Asya'da ise bu dönemin 1905'te başladığı belirtilmiştir. Lenin'in tasnifi Fransız İhtilali'nden itibaren yaşanan büyük siyasal ve sosyal değişimlerin "ulusal sorunun" kapsam ve içeriğini fazlasıyla etkilediğini göstermektedir. Bununla birlikte Lenin ve Stalin'in etnisite meselesini daha kapsamlı bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Bu geniş kapsam içerisinde Ekim Devrimi öncesinde öne çıkan başlıklardan birisi de Stalin tarafından yapılan "ulus" tanımıdır. Ulusu, kapitalist dönemin bir kategorisi olarak değerlendiren Stalin şöyle bir tanım yapmıştır: "Ulus, tarihsel olarak oluşmuş,

kararlı bir dil, toprak, iktisadi yaşam ve kendini kültür ortaklığında dile getiren ruhsal biçimlenme birliğidir” (Stalin J. , 1978, s. 15). Bu tanım, Ekim Devrimi’yle birlikte SSCB’de etnisite politikalarının temelini oluşturmuş ve yeni bir paradigma olarak sunulmuştur.

Bu dönemin öne çıkan hadiselerinden birisi de şüphesiz İkinci Enternasyonal’in Birinci Dünya Savaşı’nın başladığı koşullarda dağılmasıdır. 1896 konferansında “ulusların kendi kaderini tayin hakkı”ni benimseyen, “bütün dünya işçilerinin birliği”ni savunan İkinci Enternasyonal partilerinin büyük kısmı, patlak veren savaşın ertesinde kendi ülkelerinin yayılmacı emellerini desteklemiştir. Bu tutum sosyalist hareket içerisinde öteden beri var olan fikir ayrılıklarını körüklemiş ve birliğin dağılmasıyla sonuçlanmıştır. Yanı sıra sosyalist hareket içerisinde “Marksizmin mekanik yorumu”, “ulusal sorunun teorik ve pratik boyutları”, “ilericilik-gericilik kıstasları”, “ezen ve ezilen ulus ayrımı” gibi birçok tartışmaya vesile olmuştur (Tohum Yayıncılık, 1997, s. 9-10). Bu tartışmaların yansımaları TKP’nin erken Cumhuriyet dönemindeki etnisite politikalarında da görülmektedir.

2.2. Ekim Devrimi Sonrasında Etnisite: Ulusal Sorun Sömürgeler Sorunuyla Birleştiriliyor

1871’de gerçekleşen Paris Komünü, sosyalist devrimin takip etmesi gereken izlekleri ve işçi partilerinin niteliği sorunlarını Marx ve Engels’in gündemine taşımıştır. Nitekim bu tartışmalar Marx’ın Paris Komünü’nü incelediği “Fransa’da İç Savaş” adlı eserde ve ikilinin, Almanya Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nin programatik görüşlerini irdelediği “Gotha ve Erfurt Programları’nın Eleştirisi” adlı çalışmada görünür olmaktadır. İkiliye göre sosyalist devrimin gerçekleşmesi için yani kapitalizmden sosyalizme geçiş için işçi sınıfının bağımsız partilerine ihtiyaç vardır. Diğer taraftan iktidar değişikliğinin tek başına bütün sorunları çözmeyeceğini belirten ikili, sosyalizmden komünizme geçişte bir ara dönem yaşanacağını ileri sürmüş ve bu dönemin proletarya diktatörlüğüyle aşılabileceğini savunmuştur. Komünizme ulaşıldığında ise devletin, ulusların ve bütün eşitsizliklerin ortadan kalkacağı tespit edilmiştir.³³ Bu tarihsel akıştan da anlaşılacağı üzere Marx ve Engels, proletarya diktatörlüğü olarak formüle ettikleri ara geçiş dönemine tanık

³³ İkili hayatta oldukları dönemde bu fikirleri yaymaya çalışmış ve görüş ayrılıkları yaşadıkları Karl Kautsky, Proudhon, Bakunin gibi isimleri işçi sınıfının mücadelesine zarar verdikleri gerekçesiyle eleştirmişlerdir.

olmamış dolayısıyla bu özgül sürecin çelişkileriyle yüzleşmemişlerdir. Ekim Devrimi gerek bu tespitlerin test edilmesi gerekse de ulusal sorunun biçim ve içeriğini değiştirmesi bakımından ayırt edici nitelikler taşımaktadır. Nitekim E. H. Carr Ekim Devrimi'ni bir dönüm noktası ve 20. yüzyılın en önemli olayı olarak değerlendirmektedir (Carr, 2013, s. 47). Peki, böylesi büyük sonuçları olan bir devrim Rusya'da nasıl gelişmiştir? Öner Buçukçu, devrimin Rusya'da gerçekleşmesinin Marx ve Engels'in tezleriyle çeliştiğini düşünmektedir (Buçukçu, 2017, s. 24). Buçukçu; Marx ve Engels'in Avrupa devrimine ilişkin belirli tespitlerini baz alarak bunları genel bir tutum olarak okumuştur. Lakin Marx ve Engels, değişen siyasal koşullar altında tespitlerini güncellemiş; Komünist Manifesto'nun 1882 tarihli Rusça baskına yazdıkları ön sözde, Rusya'nın Kutsal İttifak'ın kuruluşu ve akabinde sergilediği yıkıcı tutumlarından bu yana önemli değişimler geçirdiğini belirtmiştir. İkiliye göre Rusya, 1880'lerde Avrupa'daki devrimci eylemin öncüsü durumuna gelmiştir (Marx & Engels, 2011, s. 94-94). Nitekim 1880'lerde Rusya'nın çeşitli bölgelerinde birbirinden bağımsız olarak faaliyet yürüten sosyal demokrat örgütlerin sayısında ciddi bir genişleme yaşanmıştır. Bu örgütlerin 1898'de birleşmesiyle Ekim Devrimi'ne önderlik eden Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP) kurulmuştur. RSDİP'de yaşanan parti içi mücadeleler neticesinde parti üyeleri Bolşevikler ve Menşevikler³⁴ olarak bölünmüş, ayrılık Ekim Devrimi sonrasına kadar uzanmıştır. Ekim Devrimi'nden sonra partinin ismi 1918'de Rusya Komünist Partisi (Bolşevik), 1925'te ise Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) olarak değiştirilmiştir.³⁵

Ekim Devrimi'ne kadar olan süreçte RSDİP "ulusal sorunda" tam hak eşitliğini ve kendi kaderini tayin hakkını savunmuş, bu savunular devrimden sonra da devam etmiştir. Diğer taraftan birçok araştırmacı "self-determinasyon hakkının" devrimden sonra sosyalistlerin programına girdiğini ve azınlıklara yönelik uygulamaların güç kazanma kaygıyla şekillendiğini savunmaktadır (Kakışım, 2014, s. 21-35). Lakin bu okuma biçimi kimi boşluklar oluşmasına sebebiyet vermektedir. Birincisi; Ekim Devrimi'nden yıllarca önce kaleme alınan metinler³⁶, Rusya'da ulusal sorunun tarif

³⁴ Bolşevik, çoğunluk; Menşevik ise azınlık anlamına gelmektedir.

³⁵ SBKP tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Stalin J. V., 1994). Tezde isim karışıklığına mahal vermemek için SBKP adlandırması tercih edilmiştir.

³⁶ Can Kakışım; Otto Bauer'in "ulusal kültürel özerklik" savunusuna ve bu dönemde yaşanan tartışmalara atıf yaparak RSDİP'in salt sınıfsal analizlerle ulusal sorunu ele aldığını savunmuştur. Etnik grupların kültürel özelliklerinin ve haklarının görmezden gelindiğini ileri süren Kakışım; bu tartışmaların aslında "çözüm modelleri" üzerine olduğunu gözden kaçırmıştır. Zira söz konusu tartışmalarda Lenin, pratik olarak "ulusal kültürel özerkliğin" uygulanamayacağını, bu modelin

ediliş biçimi ve Rusya'nın kendine özgü yapısı dikkate alındığında ulusal sorunun Bolşevikler açısından taktiksel değil, daha çok stratejik bir yönelimi akla getirdiği söylenebilir. İkincisi, “self-determinasyon hakkı” yani “ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı” ilkesi Ekim Devrimi'nden sonra sosyalistlerin programına girmemiştir. Keza Lenin 1912'de ulusların kendi kaderini tayin hakkını tartışmakta ve bu hakkın 1896'da gerçekleşen Enternasyonal'in Londra Konferansı'ndan itibaren komünistler açısından stratejik öneme sahip olduğunu aktarmaktadır (Lenin, 1992, s. 83-87). Bununla birlikte RSDİP; Rusya nüfusunun %57'sinin Rus olmadığını, altmışın üzerinde etnik grubun Rusya'da yaşadığını ve milyonlarca insanın Çarlığın zorbalıklarına maruz kaldığını tespit etmektedir.³⁷ Bu tablo Rusya'da ulusal sorunun neden öncelikli sorunlar içerisinde yer aldığına işaret etmektedir. Dolayısıyla mesele basit bir “güç kazanma” taktiğine yahut devrimden sonra fark edilmiş küçük bir ayrıntıya indirgenemeyecek kadar derinliklidir.³⁸

SSCB'de uygulamaya konulan etnisite politikalarının iki yönü bulunmaktadır. Birinci yön Rusya sınırları dahilinde kalan ulusal sorununun devrim öncesinde ilan edilen çözüm projesiyle ne oranda uyum sağladığıdır. Bu tartışma çalışmanın takip eden başlığında ele alınmıştır. İkinci yön ise Ekim Devrimi'nin söylemiyle ifade edecek olursak ezilen uluslar ve sömürgeler sorunuyla ilgili boyuttur. Lenin, 1917 sonrasında değişen konjonktürü değerlendirerek “dünya devrimi” vurgusunu ön plana çıkarmıştır. Bu vurgunun belirgin hale gelmesinde kapitalizmin emperyalizm aşamasına ulaşması, Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkım ve Ekim Devrimi'nden sonra emperyal güçlerin 1918-1920 arasında Sovyetler Birliği'ni işgal ederek yeni iktidarı yıkmaya çalışması belirleyici olmuştur. Bu süreçte emperyal güçler bir taraftan devrimin yarattığı uluslararası etkiyi kırmaya çalışmış diğer taraftan sömürgelerinin Sovyetler Birliği'yle birleşmesini engellemeye çalışmıştır. Keskinleşen kamplar beraberinde farklı politik tutumları getirmiştir. Lenin böylesi şartlar altında ulusal sorunun sömürgeler sorunuyla iç içe geçtiğini düşünmüş ve

onlarca etnik grubun yaşadığı yerleşim yerlerinde nüfusu daha az olanlara eşitsizlik üreteceğini savunmuştur. Lenin, içeriği ve kapsamı muğlak olan bu model yerine “İsviçre modelinin” takip edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Diğer taraftan bu yıllarda Lenin'in etnisite politikalarında İsviçre ve Norveç örneklerine sıklıkla başvurması pratik olarak böyle bir sorunla yüzleşmemiş olmalarından ileri gelmektedir. Dolayısıyla “Devrimden sonra ne yapılacak?” sorusuna verilen yanıtlar dönemin en gelişkin örnekleriyle desteklenmiştir.

³⁷ RSDİP, bu tespiti hem kendi faaliyetlerine hem de 1896 tarihli nüfus sayımına dayandırmaktadır. Anna Strong ise Rusya'da yüz elliden fazla etnik grup olduğunu aktarmaktadır (Strong, 1988, s. 72).

³⁸ Ekim Devrimi sonrasında etnilerin sorunlarını ele alışı eşine rastlanmayan bir model ortaya konduğunu öne süren kimi araştırmacılar SSCB'yi “pozitif ayrımcılık imparatorluğu” olarak değerlendirmiştir (Aktürk, 2015, s. 226).

bunu genel bir yönelim haline getirmek için Komintern bileşenlerinden 5 Haziran 1920’de şu başlıklarla ilgili görüşlerini bildirmelerini istemiştir:

Avusturya deneyimi, Polonya Yahudisi ve Ukrayna deneyimi, Alsace-Lorraine ve Belçika, İrlanda; Danimarka-Almanya, İtalya-Fransa ve İtalya-Slav ilişkileri, Balkan deneyimi, Doğu halkları, Panislamizme karşı savaşım, Kafkasya’da ilişkiler, Başkır ve Tatar Cumhuriyetleri, Kırgızistan, Türkistan ve deneyimi, Amerika’daki zenciler, Sömürgeler, Çin, Kore, Japonya. (Lenin, 1993, s. 331-332)

Tartışılan örneklerin kapsamı dikkate alındığında ulusal sorunun yakıcı bir gündem olarak kendisini dayattığı anlaşılmaktadır. Bu bağlam anlaşılmadan dönemle ilgili yapılacak çıkarımların kimi açmazları beraberinde getireceği söylenebilir. Keza Hobsbawm SSCB’nin çöküşünün hemen ardından “patlayan milliyetçilik çalışmalarına” gönderme yaparak Sovyetlerdeki etnik sorunların kaynağını Versailles, Saint-Germain, Trianon, Sevres ve Brest-Litovsk anlaşmalarının oluşturduğunu aktarmıştır (Hobsbawm, Milletler ve Milliyetçilik, 2014, s. 8-9). Gerçekten de 1918-1921 sosyalist yazını incelendiğinde Lenin’in, Stalin’in ve Komintern üyesi partilerin Birinci Dünya Savaşı’nın sonuçlarına ve savaşın ardından oluşan yeni güç dengesine fazlasıyla atıf yaptığı görülmektedir. Lenin, sömürgeler üzerindeki emperyalist baskı yoğunlaştıkça ulusal-devrimci direnişlerin de yoğunlaştığını ve giderek Sovyetler Birliği etrafında bir kümelenme oluştuğunu belirtmiştir. Lenin’e göre Komintern bu kümelenmeyi kalıcı birliklere taşımalı ve giderek emperyalizmin alt edileceği devrimlerle sonuçlandırılmalıdır. Aksi takdirde ulusal boyunduruğun yok edilemeyeceğini savunmuştur (Lenin, 1993, s. 333-338). Bu ortam dikkate alındığında 1919’da Moskova’da kuruluşunu ilan eden Üçüncü Enternasyonal’in yani Komintern’in önemli bir misyon üstlendiği görülmektedir. Komintern’in 1920’de toplanan ikinci kongresine otuz yedi ülkeden 169 delegenin katılmış olması ise örgütün yaygınlığı hakkında fikir vermektedir. Komintern kendisini dünya devriminin merkezi örgütü olarak ilan etmiş ve düzenli aralıklarla bütün örgütlerin katılacağı “dünya kongresi”ni toplamayı kararlaştırmıştır. Bu dönemde Komintern; kapitalizmin toptan çöküşe sosyalizmin ise dünya çapında proleter devrime doğru ilerlediğini, başlayan yeni çağın en önemli göstergesinin Ekim Devrimi olduğunu düşünmektedir. Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra bir milyardan fazla insanın sömürge koşullarında yaşadığı, kapitalizmin büyük bir mali ve siyasi kriz içerisinde olduğu, derinleşen krizin proleter ve ulusal devrimleri kaçınılmaz hale getirdiği ileri sürülmüştür (Tohum Yayıncılık, 1997, s.

121-144). Komintern 1943'te dağılıncaya kadar yedi tane "dünya kongresi"³⁹ gerçekleştirmiş; "ulusal sorun ve sömürgeler sorunu" kongrelerin öncelikli başlıkları arasında yer almıştır. Bu gündem etrafında bütün kıtalarda yaşanmakta olan ulusal mücadelelerin değerlendirmeye tabi tutulduğu ve pratik-politik tutumların belirlendiği görülmektedir (Wolikow, 2016).

Komintern'in yaklaşımları çerçevesinde 1920'de toplanan "Doğu Halkları Kurultayı" hem ulusal kurtuluş hareketlerine verilen önemi göstermesi hem de TKP'nin katılımcısı olması bakımından dikkate değerdir.⁴⁰ Kurultay'a Türkiye, Çin, Hindistan, Arabistan, Afganistan, Japonya, Kore gibi birçok ülkeden çoğunluğu komünist olan 1891 delege katılmıştır. Kurultay; her bir ülkenin somut durumuna ilişkin sunumlara sahne olmuş, Doğu'da sömürgecilere karşı verilen mücadeleyi Komintern öncülüğünde ilerletme vurgusuyla tamamlanmıştır. Bu sonuç Ekim Devrimi'nin yarattığı etki kadar Sovyetler Birliği'nin devrimden sonra Çarlık döneminde işgal edilen Türkiye, İran, Moğolistan, Çin gibi ülkelerin topraklarından çekilmesiyle de ilişkilendirilebilir. Keza Sovyetler Birliği'nin bu pratik tutumları birçok ülkenin ulusal hareketini Komintern'e yaklaştırmıştır.

Komintern özellikle 1925'ten sonra giderek Sovyetler Birliği'nin kararlarını uygulayan edilgen bir yapıya dönüşmüş ve SBKP'yi yanılmaz otorite olarak kabul etmeye başlamıştır. Bu ön kabul SBKP ile Komintern bileşenleri arasında eşitsiz ilişkiler oluşmasına sebebiyet vermiştir.⁴¹ Nitekim Komintern 1928'de gerçekleştirdiği altıncı "Dünya Kongresi"nde uluslararası proletaryanın Sovyetler Birliği'ne karşı olan görevlerini şöyle açıklamıştır: "Sovyetler Birliği proletaryanın gerçek anavatanı, onun kazanımlarının en sağlam dayanağı ve uluslararası kurtuluşunun baş faktörüdür; bu, uluslararası proletaryayı, Sovyetler Birliği'nde sosyalist inşayı başarıya ulaştırmak ve proletarya diktatörlüğü ülkesini kapitalist güçlerin saldırılarına karşı tüm araçlarla savunmakla yükümlendirir" (1928 Komünist Enternasyonal Programı, 2001, s. 73). Komintern'in belirlediği görevler TKP'nin politik tutumlarını da şekillendirmiş ve etnisite politikalarında belirleyici hale

³⁹ Kongreler 1919, 1920, 1921, 1922, 1925, 1928 ve 1935 tarihlerinde toplanmış; her yıl düzenlenmesi öngörülen "dünya kongresi" 1922'den itibaren sekteye uğramıştır. Bu sonuç Komintern'in giderek işlevini yitirdiğini göstermektedir.

⁴⁰ Mustafa Suphi hem Komintern kongrelerine hem de Doğu Halkları Kurultayı'na Türkiyeliler komünistleri temsilen katılmış, Kurultay'ın Başkanlık Divanı'na seçilmiştir. Bu toplantılara Ankara Hükümeti de "gözlemci" göndermiştir.

⁴¹ Komintern bileşeni olan kimi örgütler bu tutumu eleştirmiştir.

gelmiştir. Bu nedenle çalışmanın TKP ile ilgili bölümünde sosyalist “anavatanın” bekası için “diğer ulusların” feda edilip edilmediği sorunsallaştırılmıştır. Diğer taraftan “dünya devrimi” perspektifinin Sovyetler Birliği’ndeki ekonomik ve siyasi gelişmeler paralelinde yavaş yavaş çözülmeye başladığı görülmektedir. SSCB’yi utangaçça konsept değişikliğine yönlendiren temel parametreler “emperyalist müdahaleler ve iç savaş” gündemi etrafında teşekkül olan güvenlikçi politikalar; SSCB’nin ekonomik, teknik, bilimsel, eğitsel alanlarda kat ettiği büyük gelişime koşut olarak “devlet”in sosyalist biçim altında yeniden üretilmeye başlanması ve SSCB’nin giderek “büyük güç” duygusuna kapılmasıdır. Birbiriyle ilişkili olan bu dört parametre çalışmanın takip eden başlıklarında çeşitli yönleriyle irdelenmiştir.

3. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN ETNİSİTE POLİTİKALARI

Ekim Devrimi 1917'de Moskova sokaklarında görünür olduktan sonra Rusya geneline yayılması 1918 Şubat'ına kadar sürmüştü ve Lenin bu dönemi "Sovyetlerin zafer yürüyüşü" olarak tarif etmiştir (Stalin J. V., 1994, s. 228). Rusya'da iktidar tamamen ele geçirildikten sonra devletin adı Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (RSFSC) olarak değiştirilmiş ve dünyanın ilk sosyalist devleti birinci anayasasını onaylamıştır. RSFSC, 1922 yılında adını SSCB olarak değiştirmiştir.⁴²

E.H. Carr SSCB'ye uzanan süreci şöyle özetlemiştir:

RSFSC, Azerbaycan ve Ukrayna Sovyet Cumhuriyetleri ile Eylül ve Aralık 1920'de, Beyaz Rusya, Ermeni ve Gürcistan Cumhuriyetleri ile de 1921 yılında ittifak anlaşmaları imzaladı. İlk adım, üç Transkafkasya Cumhuriyeti olan Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ı, Transkafkasya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti olarak birleşmeye ikna etmek oldu. Sonra 1922 Aralık ayında dört cumhuriyet (RSFSC, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Transkafkasya) ayrı ayrı kongreler toplayarak bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) oluşturma kararı aldılar. (Carr, 2013, s. 94)

SSCB'yi oluşturan bileşenler göz önüne alındığında etnisite politikaları bağlamında hatırı sayılır bir külliyyatın oluştuğu söylenebilir. Bu nedenle Sovyetler Birliği'nin etnisite politikaları doğrudan ya da dolaylı olarak binlerce incelemeye konu olmuştur. Araştırmacıların bir kısmı Sovyetler Birliği'nin etnisite politikalarının Çarlık döneminden pek de ayrılmadığını; baskı, inkâr, asimilasyon ve yıkımdan başka bir şey getirmediğini savunmuştur. Bir kısmı Lenin'in ölümünden sonra Stalin dönemiyle birlikte etnisite politikalarının değiştiğini ileri sürmüştür. Başka bir kısmı ise bu deneyimin artılarını ve eksiklerini eleştiri konusu yapmıştır. Bu çalışma, üç görüşün savunularını inceleyerek çıkarımlarda bulunmaya gayret etmiştir.

3.1. Sovyetler Birliği'nde 1917-1940 Yıllarında Tatbik Edilen Etnisite Politikaları

RSDİP, Ekim Devrimi'nin ön günlerine yaklaştığında yirmi dokuzu Rusça, on ikisi Rusya'da yaşayan diğer halkların ana dilinde basılan kırk bir yayın organı çıkarmaktadır (Stalin J. V., 1994, s. 212). RSDİP'nin bu tutumu devrim sonrasında

⁴² Bu çalışmada isim karmaşası yaşanmaması için SSCB ve Sovyetler Birliği adlandırmaları tercih edilmiştir.

izlenen ilk politikalar hakkında ipuçları vermektedir. Ekim Devrimi'nin hemen ardından Lenin ve Stalin'in imzasıyla 2 Kasım 1917'de yayımlanan "Rusya Halklarının Hakları Deklarasyonu"⁴³ sosyalist devletin, etnik grupları karşısındaki tutumunu belirtmesi bakımından dikkat çekicidir. Deklarasyon, Rusya'da yaşayan bütün halkların eşitliğini, ayrılma ve bağımsız devlet kurma hakkı da dahil olmak üzere ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını, tüm ulusal ve dini ayrıcalıkların kaldırılarak yasaklanmasını, tüm ulusal azınlıkların ve etnik grupların kendi kültürlerini özgür bir şekilde geliştirmesini kapsamaktadır ((Lenin) & (Stalin), 1917). Deklarasyonla birlikte Çarlık döneminde baskı altında tutulan etnik gruplar üzerindeki baskı mekanizmaları resmen kaldırılmıştır. 1918'de kabul edilen birinci Sovyet anayasasında ilan edilen deklarasyona sadık kalındığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Sovyetler Birliği onlarca etniyi federatif bir devlet içerisinde bir araya getirmesi bakımından sıradışı bir deneyimdir. Örneğin; Lenin'in de övgüyle bahsettiği İsviçre, Norveç ve Amerika'daki etnik grupların toplamı Sovyetler Birliği'nde yaşayan etnik grupların ancak üçte biri kadardır. Dolayısıyla hem kapsam hem de içerik bakımından büyük farklılıklar gösteren Sovyet deneyimi önemli farklılıklar taşımaktadır. Peki, Sovyetler Birliği'nde takbik edilen ilk politikalar nasıl sonuçlar doğurmuştur? Anna Strong, Sovyetler Birliği'ne yaptığı gezilerden sonra döneme ilişkin şöyle bir not düşmüştür:

Sovyet politikası, ekonomi sosyalizme doğru ilerlediği sürece, bütün ulusal kültürleri gelişmeye bırakmıştı. Ne var ki, elli sekiz ulusun, kitap bir yana, alfabesi bile yoktu. Bilim adamları bunlar için yazılı diller geliştirdiler ve Sovyetler Birliğinde, birinci Beş Yıllık Planın sonunda yayımlanan kitap sayısı, Almanya, Fransa ve İngiltere'de yayımlananların toplamından daha fazla olana dek Moskova'da tam yüz dilde kitap basıldı. (Strong, 1988, s. 72)

1959'a geldiğinde yapılan genel nüfus sayımında sözlüklerde bahsi geçen 320 dil ve lehçe içerisinde 117 ana dilin yoğunluk kazandığı tespit edilmiştir (Silver, 1986). Bu bilgi, Anna Strong'un 1920'ler için yaptığı tespitle birlikte düşünüldüğünde etniklerin ana dillerini geliştirme yolunda önemli mesafeler kat ettiği söylenebilir. Bununla birlikte sosyal ve kültürel hayata yönelik planlamalar devlet aygıtının etniklere göre bölümlenmesiyle eş zamanlı sürdürülmüştür. Stalin'e göre Sovyetler Birliği'nde uygulanan özerklik politikaları donmuş ve değişmez bir özelliğe sahip olmayıp kendi içerisinde çok çeşitli biçimleri ve dereceleri barındırmaktadır. 1920'de Stalin; bu özerkliğin dar yönetim özerkliğinden (Volga Almanları, Çuvaşlar,

⁴³ Deklarasyon, "Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi" olarak da bilinmektedir.

Kareliyenler) daha geniş siyasal bir özerkliğe (Başkırlar, Volga Tatarları, Kırgızlar); geniş siyasal özerklikten daha da genişlemiş bir biçime (Ukrayna, Türkistan); son olarak Ukrayna tipi özerklikten özerkliğin en yüksek biçimine yani sözleşmeye dayanan ilişkilere (Azerbaycan) geçtiğini aktarmıştır. Bu şekillenmeye karşın Sovyet iktidarının yönetsel bölünmesinin hala devam ettiğini aktaran Stalin; Kuzey Kafkaslar, Kalmuklar, Çeremisler, Votyaklar, Buryatlar gibi birçok etnik topluluğun hala çözüm beklediğini not etmiş; bölgesel özerklik ilkesine göre yaşanacak yeni yönetsel bölünmelerin Sovyet haritasını güncelleyeceğini aktarmıştır (Stalin J. , 1978, s. 97). 1924'te yürürlüğe giren ikinci Sovyet anayasasında ise SSCB, eşit haklara sahip olan sosyalist cumhuriyetlerin özgürce katıldıkları federal bir devlet olarak tanımlanmıştır. Anayasada cumhuriyetler ve özerk bölgeler kapsamlı olarak yer almıştır.

Çizelge 3.1: İkinci Sovyet Anayasası'nda Cumhuriyetler ve Özerk Bölgeler

Cumhuriyet	Özerk Bölge/Bölge
Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti	Altay, Krosnodar, Krasnoyarsk, Orjonikitze, Primorye, Haborovsk topraklarından; Arhangelsk, Volqgda, Voronej, Gorki, Ivanovo, Irkutsk, Kalinin; Kirov, Kuybişev, Kursk, Leningrad, Molotov, Moskova, Murmansk, Novolssibirsk, Omsk, Orel, Penza, Rostov, Riyazan, Saratov, Sverdlovsk, Smolensk, Stalingrad, Tambov, Tula, Çelyabinsk, Çita, Çkalov, Yaroslavl bölgelerinden; Tataristan, Başkırstan, Dağıstan, Buryato-Moğolistan, Kabarda, Balkaristan, Kalmukistan, Komiler, Kırım, Marüler, Mordovya, Volga Almanları, Kuzey Osetya Udmuristan, Çeçeno-İngişistan, Çuvaşistan, Yakulistan özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinden; Adigeler, Yahudiler, Karaçaylar, Oyrotlar, Hakaslar, Çerkezler özerk bölgelerinden oluşmaktadır
Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti	Vinnitsa, Volinya, Voruşilovgrad, Dnyepetrovsk, Drogobiç, Jitomir, Zaporozje, İsmayil, Kamanec-Podolsk, Kiev, Kirovograd, Lvov, Nikolayev, Odesa, Poltava, Rovno, Stalino, Stanislav, Sumi, Tarnopol, Harkov, Çernigov ve Czernovici bölgelerinden oluşmaktadır.
Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti:	Nahcivan özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Nagomi-Karabağ bölgesini kapsamaktadır.
Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti:	Abaza özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Acaristan özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Güney Osetya özerk bölgesini içermektedir.
Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti:	Buhara, Semerkant, Taşkent, Fergana, Harezmi bölgesi ile Kara-Kalpaklar özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden oluşmaktadır.
Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti:	Garmo, Kulyab, Leninabad, Stalinabad bölgeleri ile Gorni-Badakcan özerk bölgesini kapsamaktadır.
Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti:	Akmolinsk, Aktiyubinsk, Alma-Ata, Doğu Kazakistan, Guryev, Cambul, Batı Kazakistan, Karaganda, Kızıl-Ordu, Kustanay, Pavlodar, Kuzey Kazakistan, Semirpalatinsk, Güney Kazakistan bölgelerinden oluşmaktadır.
Beyaz-Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti:	Baronoviçi, Biyelostok, Brest Vileyka, Vitebsk, Gomel, Minsk, Mogilev, Pinsk ve Polesye bölgelerinden meydana gelmektedir.
Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti:	Aşkabad, Krasnovodsk, Mariiler, Taşoğuz, Çarcuy bölgelerinden oluşmaktadır.
Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti:	Celal-Abad, Işık-Kul, Oş, Tiyan-Şan ve Frunze bölgelerini kapsamaktadır.

Kaynak: (Stalin J. , 1978)

Çizelge 3.1 dikkatle incelendiğinde onlarca etnik grubun birikmiş sorunlarını çözenin söylendiği kadar basit olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum günümüzde dahi çözülemeyen ulusal sorunlar ekseninde düşünüldüğünde meselenin çok boyutlu yapısı göze çarpmaktadır. SSCB'nin etnisite politikalarına odaklanan birçok çalışmada ise çoğunlukla çöküşten önceki dönem ile Stalin dönemine projeksiyon tutularak olumlu görünen kimi uygulamaların aslında devasa saldırıları perdeleyen birer örtü olduğu savunulmuştur. Bununla birlikte Sovyet yöneticilerinin, başta Stalin olmak üzere, uluslar politikasında her şeyi mükemmel göstermeye çalıştığı ileri sürülmüştür. Peki, Sovyetler Birliği'nin uluslar politikası her bakımdan mükemmel miydi? Yanı sıra bu dönemde Sovyet anayasalarında da görünür olan federal bölümlenmeyle ne amaçlanmıştır? Öncelikle bölümlenme politikasının hangi temel gerekçeye dayandırıldığını ele alalım. Bu konuda temel savunu Çarlık döneminde okuryazar oranı düşük olan, çevrenin verimsiz topraklarında yaşamak zorunda bırakılan, sınırlı orandaki verimli toprakları ellerinden alınan; okulu, tiyatrosu, kültürel etkinlikleri yasaklanan; etnik kimliğinden dolayı baskılanan ve sonuç olarak birbirine düşmanlaştırılan etnik grupları yani “çevre bölgeleri” merkezi iktidarla birleştirmektir. Uzun yılları bulacağı söylenen bu birleşmenin tutarlı bir demokratizmle gerçekleşeceği tespit edilmiştir. Bu nedenle Sovyet yöneticileri 1920'lerin başından itibaren bir taraftan uygulanmakta olan politikaların yetersizliklerini aşmaya diğer taraftan milliyetçiliğin, özellikle hâkim ulus milliyetçiliğinin, olumsuz sonuçlarıyla yüzleşme zorunluluğuna vurgu yapmıştır. Çarlık döneminde uygulanan ayrımcı politikaların sınırlı da olsa varlığını koruduğunu tespit eden Sovyet yöneticileri; SBKP örgütleri içerisinde dahi Rus milliyetçiliğinin yer yer “büyük ulus böbürlenmesiyle” kendisini gösterdiğini, çevre bölgelerde ise bu anlayışa tepki olarak yerel milliyetçiliklerin görüldüğünü belirtmiştir. Bu iki tür milliyetçilik arasında öncelikli olarak Rus milliyetçiliği üzerine gidileceği, yereldeki milliyetçi reflexlerin ise onlarca yılın birikimi olarak algılanması gerektiği belirtmiştir.⁴⁴ Bahsi yapılan hususlarda iki yön belirlemektedir. Birincisi Rus milliyetçiliğinin yani “hâkim ulus milliyetçiliğinin” bütün kesimlere yönelik ayrımcı politikalarıdır. İkincisi ise idari bölünmeye göre ilgili cumhuriyet, bölge ya da özerk bölgede çoğunluğu oluşturan etnik grubun diğer gruplara

⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Stalin J. , 1978)

uyguladığı ayrımcı politikalarıdır. Stalin ikinci tür milliyetçi eğilimlere ilişkin de onlarca örnek vermiştir. Bir tanesini aktararak devam edelim:

Gürcistan'ı alalım. Bu ülke nüfusunun %30'dan çoğunu Ermeniler, Abazalar, Acarlar, Osetler, Tatarlar gibi Gürcü olmayan nüfus oluşturur. Gürcüler başta gelirler. Gürcü komünistlerin bir bölümünde bu küçük milliyetlerin pek hesaba katılmaması düşüncesi doğmuştur ve geliyor; bu milliyetler, görüyor musunuz, bize göre daha kültürsüz, daha gelişmemişler ve bu nedenle hesaba katılmayabilirler. Bu şovenizmin, zararlı ve tehlikeli şovenizmin ta kendisidir; çünkü küçük Gürcistan Cumhuriyetini bir uyuşmazlık alanı yapabilir ve daha şimdiden bir geçimsizlik alanı durumuna getirmiştir. (Stalin J. , 1978, s. 181)

Sovyet yöneticileri etnisite politikalarında önemli sorunlardan bahsetmiş, bu sorunların kaynağını SBKP'de aramıştır. Sovyet yöneticilerinin bu ve benzer tespitlerini yorumlayabilmek için SSCB'nin etnisite politikalarına eşlik eden dönemleri irdelemek faydalı olacaktır. Zira etnisite politikaları da kaçınılmaz olarak bu dönemlerin sosyal, ekonomik, siyasal gelişmeleri ekseninde şekillenmektedir. 1940 yılına kadar SSCB; “1918-1920 Yabancı Askeri Müdahaleler ve İç Savaş Dönemi”, “1921-1925 Yeni Ekonomik Program (NEP) Dönemi”, “1926-1929 Sosyalist Sanayileşme Dönemi”, “1930-34 Tarımın Kolektifleştirilmesi Dönemi” ve “1935-1940 Sosyalist Toplumun İnşasını Tamamlama Dönemi”nden geçmiştir. Bu dönemlerdeki etnisite politikaları hem SSCB'de hem de dünyada gelişen olaylar ekseninde değişim göstermiştir. 1920'ye kadar içte ve dışta savaşlarla boğuşan⁴⁵ ve büyük bir kıtlık yaşayan SSCB, NEP'in ardından hayata geçirdiği sanayi ve tarım hamleleriyle iktidarını sağlamlaştırmaya yönelmiştir.⁴⁶ Öyle ki SSCB, dünya ekonomik krizinin yaşandığı 1929-1933 yılları arasında büyüme oranını ikiye katlamıştır. Bu şartlar altında Stalin, 1931'de ekonomik kalkınma programları sürerken ileri ülkelerden elli ya da yüz yıl geride olduklarını ve bu mesafeyi on yılda kapatmaları gerektiğini söylemiştir. İki yıl sonra ise SSCB'nin artık geri bir tarım ülkesi olmaktan çıkarak sanayileşmiş bir ülke haline geldiği tespit edilmiştir. Bu

⁴⁵ Birçok bölgede savaş 1922'ye kadar sürmüştür.

⁴⁶ NEP aynı zamanda, bir ülkede devrimin gerçekleşmesinin sosyalizme geçiş için tek başına yeterli olmadığını göstermektedir. Zira devrimin üzerinden dört yıl geçmesine rağmen Sovyetler Birliği'nde hâkim olan ekonomi politikasının hala sosyalist olmadığı görülmektedir. Stalin NEP'e ilişkin şu notu düşmüştür: “Yeni Ekonomik Politika'nın kabul edildiği sırada Lenin, ülkemizde beş sosyoekonomik formasyonun unsurlarının bulunduğunu söylemişti. Bunlardan ilki, büyük ölçüde bir doğal ekonomi biçimi olan, yani ticaretin hemen hemen hiç girmediği ataerkil ekonomiydi. İkinci formasyon, köylü çiftliklerinin çoğunluğunun, yani tarım ürünleri satan köylü çiftliklerinin ve zanaatkarların temsil ettiği küçük meta üretimidir. NEP'in ilk yıllarında bu formasyon, nüfusun çoğunluğunu kapsıyordu. Üçüncü formasyon, NEP'in ilk döneminde canlanmaya başlayan özel kapitalizmdi. Dördüncüsü, esas olarak imtiyazlar biçiminde görülen devlet kapitalizmidir. Devlet kapitalizmi fazla gelişmiş değildi. Beşinci formasyon ise sosyalizmdi. Bu formasyona, hala güçsüz olan sosyalist sanayi, NEP'in başlangıcında iktisadi bakımdan fazla önem taşımayan Sovyet çiftlikleri ve kolektif çiftlikler, yine o sırada güçsüz olan devlet ve kooperatif ticareti dahildi.” Bkz. (Stalin J. V., 1993, s. 341)

dönemde Sovyet yöneticileri sağlanan ekonomik ilerlemenin sosyal ve kültürel hayatı temellerinden değiştirmeye başladığını ileri sürmüştür. Söz konusu yılları gerçek bir kültür devrimi olarak niteleyen Stalin 1935-1937 yılları için şöylesi bir not düşmüştür:

Halkın refah düzeyinin yükselmesi karşısında Hükümet, kürtajın yasaklanması üzerine bir yasa çıkardı ve aynı zamanda doğumevlerinin, çocuk yuvalarının, süt merkezlerinin ve anaokullarının inşası için geniş bir program kabul etti. 1935'te bu tedbirler için 875 milyon ayrılmışken 1936'da bu miktar 2,714 milyar ruble oldu. Kalabalık ailelere önemli miktarda karşılıksız yardım verilmesini sağlayan bir yasa çıkarıldı. Yalnız 1937'de bu yasayla 1 milyar rublenin üzerinde karşılıksız yardım yapıldı. Genel eğitim mecburiyetinin kabul edilmesi ve yeni okulların inşasıyla halk kültürel bakımdan hızla kalkındı. Bütün ülkede çok sayıda okul yapıldı. İlk ve ortaokullardaki öğrencilerin sayısı 1914'te 8 milyondan 1936/37 öğrenim yılında 28 milyona yükseldi. Üniversite öğrencilerinin sayısı aynı dönemde 112,000'den 542,000'e yükseldi. (Stalin J. V., 1994, s. 361)

Peki, bu veriler etnisite politikalarında ne işimize yarayacak? Sovyet devrimi sonrasında Lenin ve Stalin'in değerlendirmeleri takip edildiğinde SSCB şemsiyesi altında gerçekleşecek ekonomik, sosyal ve kültürel ilerlemelerin ulusal karşıtlıkları ve düşmanlıkları giderek ortadan kaldıracağı savunulmuştur. Aktarılan veriler Sovyet iktidarının bu amaçla hareket ettiğini göstermektedir. Nitekim 1937'ye gelindiğinde üçüncü Sovyet anayasası onaylanmış, aşamalı olarak komünizme geçiş için bütün koşullar olgunlaştığı ve yeni bir çağın başladığı ileri sürülmüştür. Nihayetinde SSCB'de sağlanan ekonomik büyüme mekanik yorumları beraberinde getirmiş ve 1941'de Stalin, en önemli kapitalist ülkeleri ekonomik olarak geçtiklerinde komünizmin ikinci aşamasına geçişin mümkün olabileceğini belirtmiştir (Stalin J. V., 1993, s. 216). Lakin bu tespitlere rağmen 1930'lu yıllar boyunca Stalin'in SBKP örgütlerini milliyetçiliğe karşı mücadeleye çağırdığı görülmektedir. Bu tablo çelişiktir çünkü etnik gruplar arasındaki ayrımların gerçek manada giderilemediğini ve ekonomik büyümeye karşın hedeflenen kaynaşmanın sağlanamadığını göstermektedir. Stalin'in tespitleri iki çıkarım yapmaya olanak tanımaktadır. İlki sosyokültürel özellikleri salt ekonomik istatistiklere indirgeme tutumudur. İkincisi, etnilerin yüzlerce yıllık sorunlarını ve oluşan ulusal karşıtlıkları 15-20 yıl içerisinde çözüme beklentisidir. Stalin döneminde gittikçe belirginleşen bu iki yön devletin yeniden üretiminde önemli eşiklerin geçildiğini göstermektedir. SSCB'de uygulanan etnisite politikaları da devletin yeniden üretiminden etkilendiği için çalışmanın takip eden başlığı altında etnisite politikaları irdelenmeye devam edecektir.

3.2. Sovyetler Birliği'nde Devletin Yeniden Üretimi: Sosyalist Devletin “Doğum Lekeleri”

Marx ve Engels, Komünist Manifesto'dan itibaren sosyoekonomik ve siyasi gelişmelere paralel olarak “devlet” üzerine olan fikirlerini giderek somutlaştırmışlardır. Engels, toplumdan doğan ama giderek ona yabancılaşan devlet aygıtının komünizmde, balta ve çikriğin yanına yani müzeye gönderileceğini belirtmiştir (Engels, 1990, s. 175-179). İkili; “asalak bir ur olan devlet”in⁴⁷ ancak komünizmin üst aşamasında sorun olmaktan çıkacağını belirtmiştir. Çelişik bir doğaya sahip olacağı söylenen bu sürecin şöylesi eşitsizlikler doğurabileceği ifade edilmiştir:

[...] Öte yandan: bir işçi evlidir, öteki değildir; birinin ötekinden daha çok çocuğu vardır, vb., vb. Bu durumda eşit emek sarf ettikleri halde ve dolayısıyla toplumsal tüketim fonundan eşit ölçüde yararlanma olanağına sahip buldukları halde, biri gerçekten ötekenden çok almaktadır, biri ötekenden daha zengindir vb. Bütün bu sakıncalardan uzak durabilmek için, hak eşit olmamalıydı. Ama bu gibi kusurlar uzun ve sancılı bir doğumdan sonra kapitalist toplumdan çıkıp geldiği biçimiyle komünist toplumun birinci aşamasında kaçınılmaz şeylerdir. (Marx & Engels, Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi, 1969, s. 32)

Marx ve Engels'e göre komünizmin ilk evresinde çelişikler kaçınılmazdır zira komünist toplum kendine özgü koşullar içerisinde oluşmamıştır. Dolayısıyla hem kaba eşitleyici anlayış hem de kapitalizmin izleri iktisadi, entelektüel, sosyal, kültürel hayatta kendisini göstermeye devam edecektir (Marx & Engels, Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi, 1969, s. 30). Bununla birlikte kapitalizmden devrim yoluyla komünist topluma geçişin proletaryanın devrimci iktidarı tarafından temsil edilecek bir döneme tanık olacağı belirtilmiştir. Paris Komünü dışında komünist iktidar olgusuyla yüzleşmeyen Marx ve Engels, yaşadıkları dönemin sınırlılıklarını göz önünde tutarak geleceğin komünist devleti hakkında kehanette bulunmanın gerekli olmadığını savunmuştur (Marx & Engels, Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi, 1969, s. 44). İkili, komünizme geçiş aşaması tamamlandıktan sonra ulaşılabilecek toplumsal formasyonu bütün çelişiklerden arınmış bir aşama olarak sunmuştur. Bu yorum devlet tartışmasında Marksizmin teolojik ve mekanik yorumlarına kaynaklık etmiştir (Avakian, 2019, s. 30-33).

Marx ve Engels'in devlete ilişkin fikirlerini, Ekim Devrimi'nden hemen önce, Ağustos 1917'de, “Devlet ve Devrim” adlı çalışmasında değerlendiren Lenin, bu

⁴⁷ Marx, Paris Komünü'nü değerlendirirken devlet mekanizmasını asalak bir ura benzetmiştir. Bkz. (Marx K. , 2005, s. 63)

fikirlerin ispatlanmakta olduğunu ileri sürmüştür. Bununla birlikte Lenin de proleter bir devlet kurarak adım adım onu yok etmenin çelişik bir doğaya sahip olduğunu belirtmiştir (Lenin, 1999, s. 113). Nihayetinde sosyalist devrim Rusya’da gerçekleşmiş lakin aşamalı olarak yıkılması öngörülen devlet mekanizması giderek kendisini sosyalist biçim altında yeniden üretmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği’nde devletin yeniden üretimi çeşitli aşamalardan geçerek şekillenmiş ve Althusser’in “hukuk zorunlu olarak baskıcıdır” (Althusser, 2010, s. 66) tespitini doğrularcasına dışlama mekanizmalarını hayata geçirmiştir. Bu sonuç Benedict Anderson’un şu tespitini de akla getirmektedir:

Bu kadar göze çarpmasa da başanlı devrimciler eski devletin iç tesisatını devralırlar; kimi zaman memurlar ve muhbirler ama her zaman dosyalar, arşivler, yasalar, mali kayıtlar, sayımlar, haritalar, raporlar, yazışmalar, notalar ve benzeri. Eski sahibi kaçtığında, yeniden eski parlak haline dönmek için yeni sahibinin düğmeyi çevirmesini bekleyen büyük bir malikanenin elektrik şebekesi gibi. (Anderson, 1995, s. 195)

Ekim Devrimi’yle birlikte doğan yeni tipte devlet, kuruluşundan çöküşüne kadar her kesimin ilgisini çekmiş ve çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Peki, bu değerlendirmelerde öne çıkan vurgular nelerdir? Azerbaycan’da ulusal kimliğin inşasında Sovyetler Birliği’nin tesirini değerlendiren Süha Bölükbaşı, yazarların bir kısmının Sovyet politikaları konusunda ortak kanılara sahip olduğunu aktarmaktadır. Bölükbaşı’na göre bu yazarlar; Moskova’nın eski kimlikleri zayıflattığı, ulusal kimlikleri sınırlandırdığı, dilleri yapaylaştırdığı, ulusların tarihini ve sözlü geleneğini yok ettiği görüşündedir (Bölükbaşı, 2004, s. 54). Özellikle “Türk Cumhuriyetleri”nin etnokültürel varlığı üzerine yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde yazarların büyük oranda ortak kanılara sahip olduğu görülmektedir. Örneğin, Mehmet Aça, devrimin ilk yıllarında yalancı bir bahar havası yaşandığını fakat bu havanın 1920’den itibaren yerini soğuk ve keskin bir rüzgâra bıraktığını savunmaktadır. Aça’ya göre özellikle Stalin döneminden sonra Rus şovenizmi zirveye çıkarak İdil-Ural, Kafkasya ve Türkistan’da yeşeren umutları buldozer gibi ezmiştir (Aça, 2014, s. 233-240). SSCB’nin Kazakistan’a yönelik eğitim politikalarını inceleyen Cemile Kınacı, Çarlık döneminde nüfusu Ruslaştırma politikalarının uygulanmaya başladığını belirterek bu siyasetin SSCB döneminde daha sistemli biçimde yürütüldüğünü ve büyük ölçüde başarıya ulaştığını aktarmaktadır (Kınacı, 2010, s. 1306). Yakın dönemde yazılan bir başka makalede ise İbrahim Hasanoğlu şu tespitlere yer vermiştir:

Ekim Devrimi’nden sonra Bolşevikler daha çok uluslararası proleterler birliğinin oluşturulması için kafa yormuş, böyle bir birliktelikte tüm kültürel ve etnik sınırların

anlamsız hale geleceği, dilsel ve ırksal ayrılıkların ortadan kalkacağı düşüncesiyle hareket etmişlerdi. Böyle bir birliğin kısa sürede sağlanamayacağı anlaşılınca, Bolşevikler bir dizi ani ve pratik kararlar vermek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda ilk olarak, birlik içerisindeki milliyetçiler dâhil tüm muhtemel rakip ideoloji mensupları ya idam edilmiş ya da sürgüne gönderilmiştir. (Hasanoğlu, 2015, s. 315)

Bu değerlendirmelere ek olarak Sovyet iktidarının bürokratik eğilimleri ile özellikle 1930’lu yıllara damgasını vuran uygulamalar çeşitli yönlerden eleştirilmiştir. SSCB’de komünist partinin kendi üyelerine dönük gerçekleştirdiği 1922 tarihli sayım belgelerini de inceleyen Lyudmila Mazur, erken Sovyet ailesinin durumunu değerlendirirken çarpıcı tespitler yapmaktadır. Mazur’a göre kadının aile içerisindeki konumunda özellikle 1930’lu yıllarda eski ataerkil ilişkiler yeniden kurulmuştur (Mazur, 2016, s. 86-108).⁴⁸

Şekil 3.1 Sovyetler Birliği’nde Kadın ve Aile

1935 yılına ait olan “Şekil 3.1”deki görselde “Çocuklar geleceğimiz. Kendinizi anneliğin sevincinden mahrum etmeyin.” ibaresi yer almaktadır. Bu vurgu Sovyet iktidarının kadın ve aileye ilişkin yaklaşımlarının değiştiğini gösteren onlarca örnekten sadece birisidir. Buradaki değişim çizgisi temel tartışmamızla kesişmesi

⁴⁸ Mazur’un tespitlerine eşlik eden önemli bir belirleme de komünist partiye üye olmanın hem kişi hem de aile bazında sağladığı yararlar üzerinedir. Mazur’un aktardığı belgelerde “işe alım” süreçlerinden önce SBKP’ye üyelik başvurularının büyük artış gösterdiği görülmektedir. Mazur, yeni Sovyet elitlerinin bu kesim içerisinde çıktığı aktarmaktadır.

bakımından dikkate değerdir. Zira 1920’de Sovyet iktidarı kürtajı yasallaştırarak bu hakkı “kötülük” ilan eden anlayışlara karşı mücadele başlatmıştır. Nitekim kadın sağlığını ve tercihini önceleyen vurgular eşliğinde kürtaj 1930’ların ortasına kadar hastanelerde ücretsiz yapılmıştır. Lakin bu tarihten itibaren kıtlık, sürgün, iç savaş dolayısıyla azalan nüfus Sovyet iktidarını doğum oranını arttırma politikasına yönlendirmiştir. Bu kapsamda 26 Mayıs 1936’da “Anneliğin ve Çocukluğun Korunması Hakkında” bir yasa çıkarılarak boşanma zorlaştırılmış, kürtaj yasaklanmış, çok çocuklu anneler örnek gösterilmiş, kadın hane içine hapsedilerek geleneksel aile yapısı kuvvetlendirilmeye başlanmıştır (Siegelbaum). Burjuvazinin direncini kırmak için var olduğu söylenen sosyalist devlet mekanizmasının böylesi uygulamalarla giderek Sovyet vatandaşlarının da “direncini” kırdığı söylenebilir. Bu sürecin bir yönünü fiziki şiddet oluştururken diğer yönünü “rıza üretimi” oluşturmaktadır. Bu kapsamda Sovyet iktidarının, kadın ve erkek bedenini geleneksel rollere göre reorganize eden tutumu hem tahakküm mekanizmalarında yaşanan değişimi hem de kitle iletişim araçları yoluyla yaratılmaya çalışılan rıza üretimini örneklemektedir. Rıza üretimine eşlik eden görseller son derece önemlidir. Zira görsellere yansıyan temsiller ve oluşan “söylemin düzeni”⁴⁹ iktidarın değişmekte olan zihniyeti hakkında fikir vermektedir.

Mark Tolts, 1929’dan itibaren Sovyet iktidarının giderek despotlaştığını belirterek zorla kolektifleştirme uygulamalarına ve 1937-1939 arasını kapsayan “büyük terör” faaliyetlerine atıf yapmaktadır.⁵⁰ Yanı sıra Tolts, 1932-1933 yıllarında yaşanan kıtlığın kitlesel can kayıplarına neden olduğunu aktarmaktadır. Sovyet iktidarının, milyonlarca insanın hayatına mal olan bu yılların izlerini resmi belgeleri manipüle ederek silmeye çalıştığını söyleyen Tolts; iktidarın, verilerin toplanmasına ve yayınlanmasına müdahale ettiğini ileri sürmektedir (Tolts, 2001, s. 1). Tolts bu iddiasını 1937 ve 1939 nüfus sayımlarıyla desteklemiştir. Etnik gruplara odaklanan okumasını Kazakistan üzerinde yoğunlaştıran Tolts, SSCB genelinde gerek kıtlık döneminde hayatını kaybeden gerekse de zorla kolektifleştirme döneminde katledilen insanların yerine kamplarda tutulan yaklaşık 760.000 tutuklunun kaydedildiğini

⁴⁹ Michel Foucault; söylemin yalnızca kavgaları ve baskı sistemlerini açıklamadığını, aynı zamanda ele geçirilmek istenen erk olduğunu belirtmektedir. Bkz. (Foucault M. , 1987, s. 24)

⁵⁰ Mark Tolts’un atıf yaptığı “Büyük Terör” döneminde kitle iletişim araçları etkin bir şekilde kullanılmıştır. Bu dönem kullanılan kimi görsellere çalışmanın “Ekler” başlığı altında “Şekil B.3”te yer verilmiştir.

belirtmektedir. Tolts; tutukluların, nüfus sayımında büyük oranda Ukrayna ve Kazakistan'ın kırsal kesiminde gösterildiğini savunmaktadır (Tolts, 1995).

Diğer taraftan iki yıl arayla nüfus sayımı yapılması ve 1939 nüfus sayımı henüz sonuçlanmadan Stalin'in SSCB nüfusunu 170 milyon olarak açıklaması verilerin güvenilirliğini zedelemiş ve çeşitli eleştirileri beraberinde getirmiştir. Verilerin elde edilme yöntemi dışında 1937 nüfus sayımında vatandaşlara yöneltilen kimi soruların da dahil etme ve dışlama politikalarına hizmet ettiği söylenebilir. Zira Sovyet iktidarı Ekim Devrimi'nden sonra Çarlık döneminin vatandaşları dini inanca göre kategorize eden ayrımcı tutumunu terk ederek 1920 ve 1926 nüfus sayımlarını buna göre düzenlemiştir. Lakin 1937'de vatandaşlara yöneltilen sorularda “dini inanç” kategorisinin yer alması iktidarın kontrol mekanizmalarını akla getirmektedir. Felix Corley bu durumu Stalin'in 1937-1938'de hayata geçirdiği baskı politikalarıyla açıklamış ve sayımın vatandaşlar tarafından şüpheyle karşılandığını aktarmıştır (Corley, 1994). Nitekim 1939 nüfus sayımında dini inanç sorusunun yer almaması Corley'in kanısını desteklemektedir. Hakkında çok fazla değerlendirme yapılan, farklı tespitlere konu olan erken dönem Sovyet nüfus sayımlarını öncesi ve sonrasıyla ele almak kimi tespitleri test etmek bakımından fayda sağlayacaktır. “Çizelge 3.2”de Çarlık döneminde gerçekleştirilen 1897 tarihli sayım ile SSCB döneminde yapılan sayımlar yer almaktadır.

Çizelge 3.2 Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği Nüfus Sayımları

Yıl	Ana Dil	Ulus	Din	Toplam Nüfus (milyon)
1897	Sorulmuş	Sorulmamış	Sorulmuş	127
1920	Sorulmuş	Sorulmuş	Sorulmamış	136.8
1926	Sorulmuş	Sorulmuş	Sorulmamış	147
1937	Sorulmuş	Sorulmuş	Sorulmuş	158
1939	Sorulmuş	Sorulmuş	Sorulmamış	170

Kaynak: A History of Russian and Soviet Censuses; <http://soviethistory.msu.edu/1939-2/the-lost-census/>

Sayımlarla ilgili birkaç detay belirtilmelidir. Çarlık döneminde yapılan nüfus sayımına Sibiryanın % 30'u, Finlandiya'nın ise tamamı dâhil edilmemiştir. SSCB döneminde gerçekleştirilen 1920 sayımı sanayi planlaması kapsamında daha ziyade köylü nüfusunu ölçmeye dönük tasarlanmış lakin iç savaş, dış müdahale ve kıtlık nedeniyle birçok bölgede sayım işlemi gerçekleştirilememiştir. Bu nedenle 1920

sayımının sınırlı kaldığı belirtilmektedir. 1937 nüfus sayımı ise elde edilen veriler güvenilir olmadığı gerekçesiyle iktidar tarafından iptal edilmiş, sonuçları yayınlanmamıştır. Yanı sıra Sovyetler Birliği vatandaşlarına dini inançları sadece 1937 sayımında sorulmuştur (Schwartz, 1986).

1897 sayımında yer alan “ana dil” ve “din” soruları Çarlığın yönetim şekli düşünüldüğünde anlam kazanmaktadır. Zira bu dönemde ulusal bir kategorizasyonun feodal iktidar tarafından öncelenmediği bilinmektedir. Farklı dilleri konuşsa da “yönetilebilir” olduğu oranda ortak dini inancı paylaşan toplum, Çarlık açısından arzu edileni oluşturmaktadır. Rusya’da “ulusal uyanış” 1905 ertesinde gerçekleşmiş ve giderek kendisini hissettirmiştir. Sovyetler Birliği sayımlarında ise “ulus” ve “ana dil” sorularının yer alması dönemin sosyalist yazınında “ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı”yla ilişkilendirilmiş; devletin “ulusal bölümlenmesi” ve bu kapsamda hayata geçirilecek politikaların tespiti çerçevesinde ele alınmıştır. Sovyet dönemi sayım belgelerinin çok dilli basılması ve duyuruların çok dilli yapılmış olması önemli bir gelişme olarak not edilebilir.⁵¹ Bu tutumun ve devrimden sonra benimsenen ulusal-bölgesel bölümlenmenin ilk nüfus sayımlarında belirli bir güven iklimine yol açtığı söylenebilir. Lakin 1920’lerin sonuna doğru kullanılmaya başlanan “sosyalist ulus” kavramı, 1930’lu yıllarda çeşitli etnik grupları da kapsayan baskı ve sindirme politikalarının habercisi gibidir. Sosyalist ulus söylemi aynı zamanda; ulusal kimliğin, baskı ve zor kullanmadan, demokratik hak ve özgürlüklerin genişlemesiyle uzun vadede kendiliğinden ortadan kalkacağını savunan anlayıştan zorla birleştirme politikasına geçiş gibidir. Yanı sıra bu söylem sosyalist literatür ekseninde değerlendirildiğinde hem kavramsal olarak hem de pratik olarak devletin yeniden üretimini desteklemektedir. Birincisi “kapitalizmle birlikte ortaya çıkan ve komünizmle birlikte yok olması öngörülen” ulus, yeni bir biçim kazanmıştır. İkincisi, yapılan tanım SSCB halklarını kategorize etmiş, yeni bir dışlama mekanizmasına zemin sunmuştur. Bu zemini destekleyen etkenlerden birisi de 1937 anayasasında komünizmin birinci aşamasına geçildiğinin ilan edilmesidir. Böylelikle sosyalist ulus söylemiyle tasnifin dışına itilen kesimler ile komünist iktidar arasında uyumsuzluklar meydana gelmiştir. 1937 ve 1939 nüfus sayımları bu kapsamda değerlendirilebilecek çok fazla emare sunmaktadır. Örneğin; 1937 nüfus sayımında “dini inanç” sorusunun yer alması bu iddiayı destekleyen bir argüman

⁵¹ Örneğin 1939 sayım belgeleri yirmi iki dilde basılmıştır. Bkz (Schwartz, 1986, s. 56)

olarak düşünülebilir. Zira “eski toplumun” inanan nüfusu ile “yeni toplumun” inanmayan nüfusunu tespit eden Sovyet yöneticilerinin bu yolla söylemlerini şekillendirdiği söylenebilir. Diğer taraftan 1930’lu yıllara eşlik eden devasa yok etme pratikleri vatandaşların ana dil, etnik köken ve dini inanç sorularına rahatlıkla cevap veremediğini düşündürmektedir. Keza 1937 ile 1939 sayımı arasındaki nüfus farkı bu çıkarımı desteklemektedir. İki yıla sığan 12 milyonluk fark aynı zamanda sayım sonuçlarının manipüle edildiğini akla getirmektedir. 1939 sayımında kamplarda ve hapisanelerde tutulan vatandaşların ilk defa bir sayıma dahil edilmesi ve buralarda 15 milyon dolayında vatandaşın bulunduğu bahsedilmesi (Schwartz, 1986, s. 56) sürecin güvenilirliğini tartışmalı hale getiren başka bir örnek olarak değerlendirilebilir. Zira bu bilgi hem güvenlikçi politikaların ve dışlama mekanizmalarının varlığı boyutu göstermesi bakımından çarpıcıdır hem de bu nüfusun başka bölgelerde gösterilmiş olabileceğini düşündürmektedir.⁵²

1939 nüfus sayımına Sovyet iktidarının homojenleştirme politikasına atıf yapan birçok araştırmacı tarafından başvurulmaktadır (Geldern, 1999). Bu nüfus sayımında onlarca etnik grubun yok sayıldığını belirten araştırmacılar; iktidarın bu yolla etnik ayrımların önemini yitirmeye başladığı tezine resmi dayanak hazırladığını ileri sürmektedir. Bu tespiti 1926 ve 1959 nüfus sayımlarına da yer vererek değerlendirelim.

Çizelge 3.3 Sovyetler Birliği Nüfus Sayımlarında Etnik Gruplar

Yıl	Etnik Grup Sayısı
1926	194
1939	97
1959	125

Brian D. Silver; farklı bir okuma yaparak Sovyetler Birliği yöneticilerinin yüzlerce etnik grubu kategorize etme hususunda problem yaşadığını belirtmektedir. Çok sayıda etnik grubun sınırlı bir nüfusa sahip olduğunu belirten Silver; 1926 sayım belgelerinde 194 etnik gruba yer verilmesine rağmen bu gruplardan yirmi tanesine ait verilere rastlanmadığını aktarmaktadır. Silver’e göre bu sonuçlar Sovyet yöneticilerini çeşitli formülasyonlar yapmaya sevk etmiştir. Bununla birlikte Silver, etnik grupların nüfus artışlarının ve gelişim düzeylerinin bu formülasyonu

⁵² Bu bağlam aynı zamanda Foucault’nun, iktidar mekanizmalarında değişiklik yapılmadığı müddetçe hiçbir şeyin değişmeyeceği fikrini akla getirmektedir. Bkz. (Foucault M. , 2012, s. 43).

güncelleyebildiğini belirtmektedir (Silver, 1986). Nitekim 1939'da 97 olarak ifade edilen etnik grup sayısının 1959'da 125 olarak deklare edildiği görülmektedir. Süreçlerin çeşitli yorumlar yapmaya açık olan yapısı çelişik tutumların iç içe geçmesinden ileri gelmektedir. Bahse konu olan çelişkiler bu çalışmanın temel iddiası olan devletin yeniden üretimiyle yakından ilişkilidir.

1939 nüfus sayımı esnasında kullanılan kimi görseller ve görsellere eşlik eden söylemler de sayımın güvenilirliği konusundaki kuşku ve destekler mahiyettedir. “Şekil 3.2”de Sovyetler Birliği vatandaşlarına sayım tarihi hatırlatılarak nüfus sayımına katılmanın ve sorulara doğru cevap vermenin vatandaşlık görevi olduğu belirtilmektedir. “Doğru yanıt” bekleyen söylem 1937 sayımının yarattığı güven bunalımına işaret eder gibidir.

Şekil 3.2 Sovyetler Birliği'nde Nüfus Sayımı

1917-1940 arasında tartışma yaratan başlıklardan birisi de Sovyetler Birliği'nin eğitim politikalarıdır. Bu dönemde Sovyetler Birliği nüfusunun okuryazar oranı büyük bir hızla artmış, etnik grupların ana dillerinde eğitim almaları ve yazınlarını geliştirmeleri sağlanmıştır (Leitich). Sovyet iktidarının bu politikayla neyi amaçlamış olabileceği çeşitli değerlendirmeleri beraberinde getirmiştir. Bir kısım araştırmacı bu

gelişmeleri dönemin şartları içerisinde oldukça ileri-demokratik atılımlar olarak değerlendirmiştir. Bir kısım araştırmacı ise bu politikanın Rus olmayan etnik grupların asimilasyonuna dönük bir hamle olduğunu savunmuştur.

Yapılan aktarımlardan da anlaşılacağı üzere birçok araştırmacı Bolşeviklerin devrimin ilk yıllarından itibaren sistematik olarak dahil etme ve dışlama politikalarını hayata geçirdiğini savunmaktadır. Bu tespitler iki bakımdan meseleyi açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Birincisi, SBKP'nin ulusal sorunu ele alış biçimi tarihsel arka planıyla yeter düzeyde irdelenmemektedir. İkincisi; SSCB'nin içerisinden geçtiği koşullar, iç savaş dönemi ve nihayet devletin yeniden üretimi arasındaki ilişki analiz edilmemektedir. Oysa devrimden önce ve sonra, sosyalist devletin niteliğinin nasıl olacağı, etnisite politikasının neleri kapsayıp neleri dışarda bırakacağı Lenin ve SBKP tarafından ilan edilmiştir. Lenin; proleter devleti, sömürücü sınıfların direncini bastırmak üzere kullanılacak bir şiddet örgütü olarak tarif etmiştir (Lenin, 1999, s. 35). Bu şiddet örgütü komünizmin üst aşamasında yok oluncuya kadar sosyalistlerin, emek miktarı ve tüketim miktarı üzerinde toplumun ve devletin en katı denetimini talep edeceği; kapitalistleri denetim altında tutacağı ve bürokratik devlet mekanizmasına yer vermeyeceği belirtilmiştir (Lenin, 1999, s. 116). Anlaşılacağı üzere SSCB'nin politikaları tesadüf eseri oluşmamıştır. Nitekim bu sürece dikkat çeken Matsas; Lenin'in 1917 devrimi öncesinde Bern Kütüphanesindeki yoğun çalışmalarını "cennete saldırı hazırlıkları" olarak tanımlamıştır (Matsas, 2011).

Lenin'in şeytan olduğunu ileri sürenler kadar kapitalistlerin cenneti yerine ezilenlerin cennetini tasavvur eden bir aziz olduğunu savunanlar da az değildir. Lakin mesele şeytanlaştırma ve azizleştirme ikilemine sıkıştırılmayacak kadar önem arz etmektedir. Öyleyse serinkanlılıkla meseleyi değerlendirerek verileri sentezlemek gerekmektedir. Althusser, devleti kapitalist üretim ilişkilerinin anahtarı olarak tarif ederken işçi sınıfının bu aygıtı ortadan kaldırma zorunluluğuna dikkat çekmiştir (Althusser, 2010). Bununla birlikte Althusser, devletin yeniden üretiminde ekonomi, eğitim, hukuk, sayım gibi olguların kritik öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Lakin Althusser tespitlerini sosyalist devletlerin niteliğini kapsayacak şekilde genişletmemiş; Therborn ise bu tutuma dikkat çekerek toplumsal bir örgütlenmenin yeniden üretiminde seslenme biçimlerine, tabi kılma, onaylama ve yasaklama

süreçlerine işaret etmiştir (Therborn, 1989, s. 23-38). Benzer bir tespite Foucault da yer vermektedir:

[...] sosyalizm, ilk olarak mülkiyet ya da üretim biçimi türünden ekonomik ya da hukuksal sorunları ortaya koymadığı sürece -buna göre, iktidarın mekaniği, iktidar mekanizmaları sorunu onun tarafından ortaya konmadığı ve çözümlenmediği ölçüde- [sosyalizm dolayısıyla], kapitalist devlet ya da sanayi devleti içinde oluştuğunu gördüğümüz o aynı iktidar mekanizmalarını yeniden tahsis etmekten, yeniden kurmaktan kaçamaz. (Foucault M. , 2015, s. 267)

Foucault bu tespitin devamında sosyalizmin değişimin ilkelerini ekonomik süreçler düzeyinde ele aldığı ırkçılık politikasına gerek duymadığını belirtmiştir. Fakat sosyalistlerin sınıf düşmanlarını fiziksel olarak yok etme durumuyla karşı karşı kaldığında gerekçelendirdiği öldürme eyleminin etnik türden değil ama biyolojik türden bir ırkçılık doğurduğunu eklemiştir. Böylece sosyalizmin biyo-iktidar izleklerine sıkı sıkıya bağlandığını not düşmüştür. Bu tespitler SSCB'nin 1917-1940 yılları arasındaki pratiğiyle düşünüldüğünde devlet mekanizmasının giderek kurumsallaştığı ve nihayetinde kendisini yeniden ürettiği fikrine varılabilir. Anlaşılan odur ki Marx'ın "doğum lekeleri" olarak tarif ettiği kapitalist dönemden kalan kimi özellikler SSCB'de giderek tüm bünyeye yayılmıştır. Bu sonuç akla Therborn'un farklı ideolojilerin sadece birbiriyle çatışmadığı aynı zamanda birbirine bulaştığı tespitini getirmektedir (Therborn, 1989, s. 71). Peki, kapitalist devletten sosyalist devlete aktarılan kodlar nelerdir? Ya da SSCB'de devletin genetik özellikleri nasıl görünür olmuştur? SSCB'de devletin yeniden üretiminin özellikle güvenlikçi politikalarda, bürokratikleşen yönetim mekanizmalarında, nüfus politikalarında ve ekonomik, teknik gelişmelere paralel olarak oluşmaya başlayan "büyük güç" olgusunda görünür olduğu söylenebilir. Bu tespitleri biraz açımlayalım. Sovyetler Birliği'nde 1918-1920 arasında süren iç savaş hayli yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Rusya'da gerçekleşen devrimin diğer ülkelere de yayılmasından duyulan endişe SSCB karşısında oldukça geniş bir bloğun oluşmasına sebebiyet vermiş; çok geçmeden SSCB sınırlarında ve içlerinde şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Bu yıllar zarfında İngiltere, Fransa, ABD, Polonya, Finlandiya, Estonya, Çekoslovakya, Romanya, Sırbistan, İtalya, Japonya ve Yunanistan çatışmalara fiilen katılmış, sayıları yüz binlerle ifade edilen askeri bir güç Sovyetler Birliği'ne savaş ilan etmiştir. Çeşitli cephelerde süren savaşlar içte de Çarlık döneminde etkili olan kimi generallerin öncülük ettiği isyanlarla birleşmiştir. 1921 yılına yaklaşıldığında savaş büyük oranda bitmiş fakat kimi bölgelerde çatışmalar aralıklarla devam etmiştir.

Bununla birlikte ekonomik darboğaz giderek derinleşmiş ve SSCB'yi yeni bir ekonomi programı kabul etmeye zorlamıştır. Anna Strong, 1924'te SSCB'deki koşulların Çarlık Rusya'nın en kötü koşullarından dahi geride olduğunu belirterek savaşın yol açtığı sonuçları şöyle not etmiştir:

Rusya, tahılsız, hammaddesiz ya da makinesiz kalmış, mahvolmuştu. Köylülerin hayvanları yedi yıllık savaş sırasında ölmüş, araç ve gereçleri paslanıp gitmişti. 1920 ve 1921'deki iki açlık yılı milyonlarca insanın yaşamına mal olmuştu. 1921'de ziyaret ettiğim bir zamanların o bereketli Volga ülkesinde, okul olsa bile hiç bir köylü çocuğu okula gidemiyordu. Ne ayakkabıları vardı ne giyecekleri. Bütün kışı, ince paçavralar içinde, okula gidmeden, büyük aile fırınları üzerinde sürünerek geçirmişlerdi. (Strong, 1988, s. 21-22)

İç savaş dönemini konu edinen metinler incelendiğinde Sovyet iktidarının varlık yokluk ikilemi içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde benimsenen ve geçici nitelikte olduğu ilan edilen “savaş komünizmi” politikası ise kimi handikapları beraberinde getirmiştir. Bu politika gereğince herkese çalışma hizmeti zorunluluğu getiren, köylülerin elindeki ürünleri sabit fiyat uygulamasıyla satın alan, bütün sanayi kollarını denetimi altına alan, her alanda devlet tekeli resmileştiren uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bu tür uygulamalar benzer süreçlerden geçen hemen her devlet tarafından tatbik edilmiştir lakin SSCB örneğinde meseleyi karmaşıklaştıran devletin sosyalist nosyonudur. Öyle ki bir yanda devleti ortadan kaldırma perspektifi diğer yanda ise “Sovyet anavatanı”nı korumaya yapılan vurgu eşliğinde giderek büyüyen güvenlikçi söylem yer almaktadır.⁵³ Güvenlikçi söylem SSCB içerisinde ve dışında sosyalist devleti koruma ve giderek onu yüceltme tutumuna yol açmıştır. 1930'lu yıllara damgasını vuran şiddet sarmalı bu kaynaktan beslenmiştir. Sosyalist hattaki bu “kırılmanın” devletin üretiminde geçilen önemli uğraklardan birisi olduğu söylenebilir.

SSCB'de devletin yaşadığı güvenlik krizi, Avrupa'da yeni bir devrimin gerçekleşmemesiyle birleşince Sovyet iktidarı yeni bir yol haritası tayin etmeye yönelmiştir. Bu kapsamda güvenlik sorununu ortadan kaldıracak en önemli reçete ekonomik büyüme olarak belirlenmiş ve NEP ile birlikte kapitalist girişimcilere de önemli haklar tanıyan politikalar hayata geçirilmiştir. Ekonomik büyüme sağlandıkça iktidarın söylemleri de değişmeye başlamış, “büyük ve güçlü Sovyet iktidarı” yüzünü göstermiştir. Böylelikle Althusser'in devlet tartışmasında atıf yaptığı “paradoks”

⁵³ Komintern belgelerinde SSCB'nin güvenliğine ilişkin yapılan atıfların fazlalığı bu yıllardaki siyasal ortam hakkında fikir vermektedir.

Sovyetler Birliği için kelimenin gerçek manasıyla görünür olmuştur. Şöyle ki paramparça edilmekten kurtulan devlet aygıtı, özellikle 1930'lu yıllardan itibaren koşar adım kapitalist üretim ilişkilerini yeniden üretmeye başlamıştır. Başka bir deyişle devlet, kendisini yeniden üretmeye başlamıştır. Yeniden üretimin sancıları Lenin'in yazılarında devrimin erken dönemlerinde “bürokratizme karşı mücadele” başlıklarında görünür olmuştur. Nitekim Lenin 1920'lerin başında hala “kimin kimi yendiği” sorunsalının çözümlenmediğini tespit etmektedir. Willi Dickhut, bu süreci SSCB'de kapitalizmin restorasyonu olarak tarif etmiş ve bürokratik yapıyı Çarlık Rusya döneminden kalan yönetici-aydın zümre ile SBKP içerisindeki bir kısım yöneticinin oluşturduğunu savunmuştur. Dickhut'e göre, SSCB'de bürokratik yapı devrimden sonra istikrarlı bir şekilde güçlenmiş ve sosyalist programı zayıflatmıştır (Dickhut, Sovyetler Birliğinde Kapitalizmin Restorasyonu , 1976, s. 10-39). Kimi değerlendirmelerde ise bu bürokratik yapının kendi dışında kalan kişi ve kesimleri ötekileştirdiği öne sürölmektedir (Dickhut, 1991). 1930'lu yıllara doğru yaygınlaşmaya başlayan “proletaryanın ana vatani”, “sosyalizmin ana vatani” söylemleri ise SSCB ve diğer sosyalist odaklar arasında eşitsiz ilişkiler doğurmaya başlamıştır. Değişen konjonktürle birlikte SSCB'nin kapitalistlere karşı yürüttüğü hegemonya mücadelesi giderek eksen kaymasına uğramış, ulusal ve uluslararası düzeyde “ezilenleri” de kapsayacak şekilde kimlik değiştirmiştir. Böylelikle, kendisini en büyük ve yanılmaz sosyalist otorite olarak kabul etmeye başlayan Sovyet iktidarı, kendi çıkarlarını dünya sosyalist hareketinin çıkarlarından üstün görmeye başlamış; “ana vatanın” bekası için “yavru vatanların” geleceğine ipotek koymuştur. Bu seslenme ve hitap süreçleri içerdikleri ve dışarıda bıraktıklarıyla yeniden üretimin uğrakları arasında yer almaktadır.

Netice itibarıyla, Soyetler Birliği bağlamında özellikle atıf yapılan 1930'lu yılların yok etme pratiklerini bir başına “Stalin'in paranoyaklığıyla” yahut “sosyalizmin sınıf siyasetiyle” açıklamak yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle Sovyetler Birliği'nin etnisite politikaları kapsamında görünür olan çelişik tutumların ortak bir kaynaktan beslendiği; Ekim Devrimi'yle yıkılan “geleneksel” devlet biçiminin giderek sosyalist biçim altında kendisini yeniden ürettiği söylenebilir. Bu dönemin özellikleri TKP'ye ve onun etnisite politikalarına da sirayet etmiştir.

4. TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ'NİN ETNİSİTE POLİTİKALARI (1920-1940)

Bu sayfaya kadar esasta sosyalist ideolojinin ortaya çıkış evresi ile SSCB'deki etnisite politikalarını irdeledik. Zira bu arka plan TKP'nin 1920-1940 yılları arasındaki savunularını anlamlandırma ve kimi sonuçlara ulaşma bakımından önemli veriler sunmaktadır. Bu bölümde TKP'nin etnisite politikalarına etki eden içsel nedenler ile SSCB ve Komintern politikalarının TKP'ye nasıl sirayet ettiği sorunsallaştırılmıştır.

4.1. Türkiye Komünist Partisi Kimdir? “Yangınlara Fazla Bakan Gözler Yaşarmaz”

1920'ye gelinceye değin Türkiyeli komünistler ayrı ayrı teşkilatlar etrafında örgütlenmiştir. Onlarca grup içerisinde Mustafa Suphi'nin öncülük ettiği Bakü merkezli TKP ile Türkiye'de faaliyet yürütmekte olan Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF) ve Eskişehir merkezli TKP ön plana çıkmıştır. Örgütsel olarak ayrı kollarda gelişen bu hareketlerin ortak paydası Sovyet devriminden feyz almalarıdır.⁵⁴ Bakü merkezli olan TKP'nin üyeleri büyük oranda Ekim Devrimi'nden önce, 1915 yılında, komünist fikirlerle tanışmış ve SBKP üyesi olmuşlardır. Bu isimler esasta Rusya'da yaşayan Türk ve Müslüman nüfus arasında çalışma yürütmüş; devrimden sonra ise Kızıl Ordu'ya katılarak çeşitli cephelerde savaşmışlardır. Söz konusu yıllarda başta Mustafa Suphi olmak üzere Bakü merkezli TKP'nin birçok üyesi çeşitli uluslararası toplantılara katılmışlardır. Diğer iki örgüt ise İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, İnebolu, Zonguldak, Ereğli, Trabzon, Samsun, Rize, Bayburt, Ordu, Sivas, Kars, Erzurum, Eskişehir, Konya gibi birçok il ve ilçede örgütlenmiştir. Bu merkezlerde gerçekleştirilen faaliyetlere Rusya'da gerçekleşen devrimin propagandası eşlik etmiş, bu örgütlerin yöneticileri de SBKP yöneticileriyle ilişkilendirilmiştir. “Dünya devrimi” perspektifi ve Doğu halklarının komünizme sevk edilmesi fikri, SSCB yöneticilerini Türkiyeli komünistleri tek çatı altında toplama

⁵⁴ Bu yıllarda sadece Türkiyeli komünistlerin değil bütün ülkelerin komünistlerinin SBKP etkisinde olduğu ifade edilmelidir.

tutumuna yönlendirmiştir. Bununla birlikte Türkiyeli komünist grupların da çabalarıyla Eylül 1920’de gerçekleştirilen birinci kongre hem birlik hem de kuruluş kongresi olmuştur (Tohum Yayıncılık, 2003). Emrah Cilasun’a göre, yirmi ayrı komünist grupla ilişkili olan 25 bin dolayında işçi ve köylü 171 delege tarafından kongrede temsil edilmiştir (Cilasun, 2008, s. 61). Gerek Türkiyeli komünistlerin bu düzeyde ilk defa toplanmış olmaları gerekse de SBKP, Komintern ve çeşitli komünist partilerin kongreye katılarak desteklerini sunması coşkulu bir dil ve yaklaşımın TKP’ye hâkim olmasına sebebiyet vermiştir. Mustafa Suphi’nin kongrede yaptığı konuşmalar hem ortamın yarattığı etkiyi takip edebilmek hem de TKP’nin düşün dünyası hakkında fikir edinebilmek bakımından önemlidir:

[...] bizim takip ettiğimiz maksatların tatbik olunamaz bir hayal değil, belki mağdur amele ve reñberleri açlık ve kulluktan kurtaran, refah ve medeniyete, hayata çıkarabilecek yegâne bir yol, hem hak ve adalet yolu olduğunda bir an bile tereddüt etmek büyük bir günahdır. Ancak, bu yola gidebilecek insanların ruhlarında mukaddes bir ateşin de yanmağa başlaması şarttır. İnkılap ateşiyle müteharrik olmayan insanlar, bizim yolumuzda bir adım bile ilerleyemezler, sağa sola sarsılıp sendeleyerek sukut ederler. (Tunçay, 1982, s. 104)

Mustafa Suphi’nin inkılap ateşiyle yanmaktan, zorluklar karşısında tereddüt etmemekten bahsederek kullandığı coşkulu dil ile kimi pratik tutumları vurgularken “ruhi mukaddes hislere” ve “günah sevap” ikileminde görünür olan kavramlara başvurması hareketin niteliği hakkında fikir vermektedir. Zira bu tutum “bilimsel, maddi gerçeklerin” yerine teolojik yaklaşımları ikame etmekte; sosyalist söylem eşliğinde “yeni bir dinsel içerik” üretmektedir. Diğer taraftan söz konusu söylemler kimi TKP’lilere ait “eski fikirler” ile sosyalist fikirlerin karşılaşması olarak da düşünülebilir. Birçok TKP’linin 1915 öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin (İTC) tedarisatından geçmiş olması, “eski fikirlerin” metafizikle iç içe geliştiğini anlamamıza olanak tanımaktadır. Dolayısıyla Mustafa Suphi’nin söylemlerine yansıyan mistik dil, İTC yıllarından emanet kalmış gibidir.⁵⁵ Şimdilik bu notu düşerek kuruluş kongresini incelemeye devam edelim. Kongrede “ulusal kurtuluş ve sömürge sorunları”, “köylü sorunu”, “kooperatifçilik”, “kadın sorunu”, “güncel gelişmeler”, “TKP programı” gibi başlıklar gündemleştirilmiştir. Varılan kararların ardından Mustafa Suphi, Mehmet Emin, Nazmi, Hilmi oğlu Hakkı, İsmail Hakkı, Ethem Nejat ve Süleyman Nuri’den oluşan merkezi bir komite kurulmuş; Mustafa Suphi partinin başkanı seçilmiştir. Mustafa Suphi kongrede yaptığı

⁵⁵ Bu tartışma çalışmanın ilerleyen sayfalarında detaylandırılmıştır.

konuşmada üç yıl boyunca Sovyetler Birliği'nde çeşitli cephelerde savaşan “kızıl Türk askerlerinin” artık Türkiye'nin gerçek inkılabı için harekete geçmeye hazır olduğunu belirtmiştir (Tunçay, 1982, s. 61). Suphi'nin söylemlerine rağmen TKP kendi bağımsız politikalarını uygulayamamış, Sovyetler Birliği ile Ankara Hükümeti arasında kurulan dengeye bağlı olarak hareket edebilmiştir.⁵⁶ Arafta kalma hali belki de TKP'yi şekillendiren en temel unsurlar içerisinde yer almaktadır. Zira birçok bakımdan tecrübesiz olan TKP kurucuları SSCB'ye büyük güven duymuş, Türkiye devrimi için harekete geçme işaretini SBKP'den beklemiş ve onların yönlendirmeleri ekseninde tavır belirlemiştir. Öyle ki TKP, sulh ortamına itimat ederek kongresini Türkiye'de gerçekleştirmek istemiş fakat Ankara Hükümeti'nin izin vermemesi nedeniyle Bakü'de toplanmıştır (Ağın, 2006, s. 193). Sonuç itibarıyla TKP, Eylül 1920'ye bu izlek üzerinden ulaşmış; kuruluş sürecini şekillendiren tutumlar partinin çelişik fikirler edinmesine sebep olmuştur. TKP programı bu konuda önemli veriler sunmaktadır:

[...] Anadolu'da devam eden milli inkılapçı hareketinin umum dünya emperyalizmine karşı mücadelesiyle bütün dünya proletarya hareketine yardım ettiğine kaniyiz, bu milli hareketin memleket dahilinde inkişaf bulması ve derinleşmesiyle, sınıf şuurunun meydana gelmesine hizmet ettiği ve böylece yarınki içtimai inkılabı müsaait bir muhit hazırladığı muhakkaktır. (Tunçay, 1982, s. 65-66)

Anlaşılabacağı üzere TKP, devrim ve reform arasında sıkışıp kalmıştır. Zira “milli inkılapçı” hareket olarak değerlendirilen yeni Türk burjuvazisi dolayısıyla devletin niteliği sorunsalı TKP'de farklı okumalara sebebiyet vermiştir. Her ne kadar TKP'nin ilk metinlerinde İstanbul Hükümeti ve Ankara Hükümeti'nden bir şey beklenemeyeceği ifade edilse de karışan ideolojilerin TKP'nin politik yönelimlerini tayin etmeye başladığı görülmektedir.

Diğer taraftan gerek İstanbul Hükümeti gerekse de Ankara Hükümeti hem Sovyetler Birliği'nin hem de TKP'nin bütün gelişim sürecini Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Enver Paşa gibi üst düzey askeri yetkililer, Memduh Şevket Esendal gibi büyükelçiler ve yüzlerce “gözlemci” aracılığıyla yakından takip etmiştir. Ankara Hükümeti bu raporlar çerçevesinde “komünist tehlike” tespiti yapmış ve bizzat

⁵⁶ Emrah Cilasun, TKP'nin durumunu şöyle yorumlamıştır: “TKP yönetimiye Sovyet Rusya ve Komintern ile Ankara arasında aracılık yapmaya o kadar şartlanmıştı ki, devrimin kendisinden beklediğini değil, Ankara'nın kendisinden beklediğini ispat etmekle meşguldü. Mesela, Kasım 1920 tarihli, Mustafa Suphi'nin Mustafa Kemal'e yazdığı mektup, sadece bu beklentiyi ispat etmeye uğraşmakla kalmamakta, aynı zamanda bunun gereği olarak sınıf uzlaşmacılığının örneklerini sunmaktadır. Bkz. (Cilasun, 2008, s. 95)

Mustafa Kemal'in direktifiyle Bakü merkezli TKP'nin etkisini azaltmak için Ankara'da yasal bir TKP kurmuştur. Yasal TKP'nin kurucuları arasında İsmet İnönü, Fevzi Çakmak, Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir, Refet Bele gibi Ankara Hükümeti'nin kilit isimlerinin bulunması Mustafa Kemal'in meseleyi nasıl bir ciddiyetle ele aldığını göstermektedir. Bununla birlikte Mustafa Kemal; Çerkes Ethem'in öncülük ettiği Kuvayı Seyyare⁵⁷ ile Yeşil Ordu'nun⁵⁸ komünist bir potansiyel taşıdığını ve TKP ile birleşerek Ankara Hükümeti için büyük bir tehlike oluşturacağını düşünmektedir. Çerkes Ethem'in bu yıllarda Kuvayı Seyyare içerisinde mevcudu yedi yüz civarında olan "Bolşevik Taburu" kurulduğunu belirtmesi duyulan korkunun dayanaklarına işaret etmektedir (Ethem, 1993, s. 143). Bu gelişmeler ekseninde Ankara Hükümeti, Eylül 1920-Şubat 1921 arasında komünistlere yönelik kapsamlı sindirme politikaları hayata geçirmiştir. Baskı politikaları Ocak 1921'de Mustafa Suphi ve on dört TKP yöneticisinin Trabzon'da öldürülmesiyle en üst aşamaya taşınmıştır. TKP, kuruluşunun hemen akabinde yaşadığı bu hadise neticesinde temel belgelerinde savunduğu tezleri detaylandırma fırsatı bulamadan yıllarca kendisini tekrar edecek örgütsel sorunlara gark olmuştur.

Mete Tunçay; Türk solunun, 1908-1925 yılları arasında siyasi iktidar mücadelesi bakımından küçük, önemsiz bir hareket olarak kaldığını düşünmektedir (Tunçay, 1978, s. 381). Tunçay'ın tespiti TKP bağlamında düşünüldüğünde 1925 sonrasında da ciddi bir farkın ortaya çıkmadığı söylenebilir. Lakin TKP'nin "küçük ve önemsiz" bir niteliğe bürünmesinde hem partinin hem SSCB'nin payı bulunmaktadır.

4.2. Türkiye Komünist Partisi'nin Temel Metinlerinde Etnisite: "Türkiye Sovyetler Cumhuriyeti"

TKP'nin faaliyetlerine ve söylemlerine yön veren temel belge partinin programıdır. TKP gerek kuruluş kongresinde gerekse de programında Komintern'e bağlılığını dile getirmiştir. Dolayısıyla partinin etnisite politikalarının Komintern ve SBKP

⁵⁷ Kurtuluş Savaşı yıllarında Çerkes Ethem; Anadolu'da yaşanan büyük çaplı isyanları bastırması için Büyük Millet Meclisi tarafından "ulusal kahraman" ilan edilmiş ve birliklerine "gezici güçler" anlamına gelen Kuvayı Seyyare adı verilmiştir.

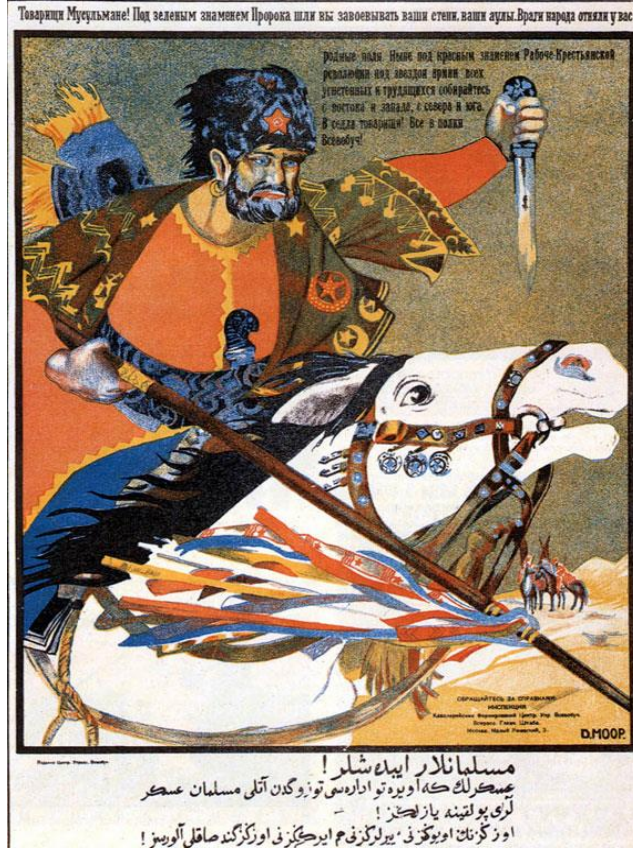
⁵⁸ Mayıs 1920'de "Yeşil Ordu Cemiyeti" adıyla kurulmuştur. İslami fikirleri sosyalist ideolojiyle ele alan cemiyetin kurucuları arasında Dr. Adnan Adıvar, Yunus Nadi, Hakkı Behiç, Reşit Bey (Çerkes Ethem'in ağabeyi) gibi çok sayıda İttihatçı bulunmaktadır. Mustafa Kemal, cemiyetin kuruluşundan haberdar olmakla birlikte yakın çevresinde bulunan isimleri cemiyete yerleştirerek kontrolü sağlamaya çalışmıştır. 1920 yazından itibaren Ankara Hükümeti'nin Çerkes Ethem'le ilişkilerinin gerilmesi ve Ethem'in Yeşil Ordu üzerinde etkili olmaya başlaması nedeniyle cemiyet aynı yılın sonbaharında kapatılmıştır.

ekseninde geliştiği söylenebilir. Çalışmaya konu olan 1920-1940 yılları arasında TKP, programında çeşitli değişiklikler yapmıştır. Peki, bu programlarda etnisite nasıl görülmüştür? 1920’de gerçekleşen kuruluş kongresinde din ve vicdan özgürlüğü savunulmuş, bir millete ait imtiyazlar reddedilerek bütün etnik gruplar için tam hak eşitliği benimsenmiştir. Yanı sıra ulusal sorunun çözümü için “federasyon” şeklinde yapılanma başka bir ifadeyle “Sovyet tipi” örgütlenme savunulmuştur (Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV), 1920). Birinci kongrede federasyon tartışmaları esnasında söz alan Ahmet Cevat’ın şu tespitleri dikkat çekicidir: “Her millet gibi Araplar, Kürtler, Bulgarlar da ne surette yaşayacaklarını kendileri takdir ve tayin edeceklerdir. Federasyonu Rusya kabul ettiği gibi biz de kabul etmeliyiz. Bu prensibi yalnız biz değil, bütün milletler kabul etmelidir. Ancak bu prensip sayesinde ki beşeriyet vasi bir aile halini alabilecektir” (Tunçay, 1982, s. 115). Yüz yıl önce “kendi kaderini tayin hakkı”nın Türkiye’de savunulmuş olması son derece önemlidir. Lakin TKP’nin teorik savunusu ile pratiği arasında kimi uyumsuzluk bulunmaktadır. Örneğin bu kongrede TKP, Ermeni Tehciri’ni de değerlendirmiş lakin tehciye eşlik eden katliamları nesnel bir gözle irdelemek yerine olayları Ermenilerin başlattığından dem vurmıştır (Avagyan, 2020, s. 70-71). Ek olarak TKP; “Ermenilerin ne surette yaşamak istediklerine” dair derli toplu bir değerlendirme yapmamıştır. Bu noktada TKP’nin yer yer İttihatçı reflekslerle meseleye yaklaştığı iddia edilebilir. Zira Ermeni toplumunun fiziksel ve kültürel imhasını içeren “zorunlu asimilasyon”⁵⁹ süreci İTC kurmaylarının söylemleri eşliğinde dönemi şekillendirmiş; TKP ise “canıyı cürüme çivilemek”⁶⁰ yerine dönemin ruhuna uymuştur. Mustafa Suphi’ye ve kimi TKP’lilere ait sınırlı değinilerde Ermenilerin ve Türklerin yaşadığı acılar eşitlenerek meselenin geçirtilildiği görülmektedir. Geçişirme tavrı aynı zamanda meselenin karanlıkta bırakılmasına ve egemen anlayışın güçlenmesine yol açmaktadır.

TKP’nin etnisite politikaları, gerek teorik argümanlar gerekse de pratik öneriler bakımından Sovyetler Birliği’nde tanık olunan süreçlerden etkilenmiştir. Bu nedenle TKP kurucuları, Sovyetler Birliği’nde hayata geçirilen ulusal/bölgesel bölümlenmeye paralel olarak “Türkiye Sovyetler Cumhuriyeti” fikrini benimsemiştir. Peki, TKP bu fikre nasıl ulaşmıştır?

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Akçam, 2017, s. 230-243)

⁶⁰ Jean Amery’ye atıf yapılmıştır. (Amery, 2015, s. 99)

Şekil 4.1 Sovyetler Birliği, Müslüman Komünistler ve TKP

1919'a ait olan “Şekil 4.1”deki görselde SSCB, “Müslüman yoldaşlar” seslenişiyle Doğu halkını, ulusal ve sınıfsal mücadeleye davet etmektedir. Görsele eşlik eden mesajın çok dilli yazılması, Arap alfabesinin kullanılması ve geleneksel çizgilerin ön plana çıkması önemli detaylar olarak göze çarpmaktadır. Döneme ait başkaca görsellerde de etnik özelliklerle “kızıl yıldızın” birlikte kullanıldığı görülmektedir. TKP'lilerin bu sürece aktif olarak katıldığı, SSCB'de yaşayan “Müslüman komünistlerin” toplantılarında yer aldığı ve önemli görevler üstlendiği düşünüldüğünde, partinin “ulusal sorun” ve “vicdan özgürlüğü” yaklaşımlarının bu yıllarda yoğrulduğu söylenebilir.

Diğer taraftan TKP'nin kuruluş kongresinde batıl inançlarla ve cehaletle mücadele vurgusu da belirgin bir şekilde yapılmıştır. TKP'ye göre hurafeler halkın gözünü örten bulutlu bir perdedir ve gençlik Türkiye'de bu perdeyi yırtmak için yirmi otuz senedir mücadele etmektedir.⁶¹ Hükümetlerin irticayı desteklediğini belirten TKP, komünistleri cehaletle mücadeleye karar vermiş fedailere benzetmiştir. TKP'nin

⁶¹ TKP'nin atf yaptığı gençlik, işaret edilen tarih aralığından anlaşılacağı üzere Jön Türk hareketi ve devamcılarıdır. Bu değini TKP üzerindeki Türkçü etkiye de işaret etmektedir.

söylem ve pratiği arasındaki kimi uyumsuzluklar, Müslüman din görevlileri ile diğer din görevlileri karşılaştırılırken de göze çarpmaktadır. TKP'ye göre; Müslüman din görevlileri değişime karşı çıkmamaktadır üstelik “inkılapçı ve Bolşevik müftü ve kadı efendilerin” sayısı gittikçe artmaktadır. Buna karşın Patrikhane ve diğer dinlerin temsilcileri, komünistlerin karşısına çıkabilecek asıl unsurlar olarak tespit edilmektedir (Tunçay, 1982, s. 117). TKP subjektif ve abartılı tespitlerle meseleye hâkim inanç grubunun penceresinden yaklaşmış; geleneksel olandan köklü bir kopuş gerçekleştirememiştir.

1920'de benimsenen fikirler 1922'de gerçekleşen ikinci kongrede de genel hatlarıyla savunulmuştur. Ankara'da gerçekleşen bu kongrede Kurtuluş Savaşı'na verilen desteğin süreceği; sömürgeciliğe ve derebeyliğe karşı Ankara Hükümeti'nin yanında olunacağı belirtilmiştir. 1922 belgelerinde görünür olan “derebeyliğe karşı mücadele” vurgusu dikkat çekicidir zira bu vurgu “Kürt isyanları” değerlendirilirken öne sürülen temel argümanlardan birisini oluşturmaktadır. Bu nedenle TKP'nin ulusal sorun ve inanç gruplarını ele alırken 1920 programını örtük şekilde revizyona tabi tuttuğu söylenebilir. Söz konusu tespit 1925'te gerçekleşen üçüncü kongre ve 1926'da Komintern tarafından onaylanan program ekseninde değerlendirildiğinde karşılığını bulmaktadır. 1926 programında SSCB'nin “sınır güvenliği” öncelenerek “Türkiye'nin doğusunda” meydana gelen hadiseler derebeyliğin kalıntıları olarak ele alınmıştır. 1940'a kadar sistematik olarak tutuklamalara ve kovuşturmalara maruz kalan TKP, merkezi yapısını muhafaza edememiş; 1932'de dördüncü kongresini gerçekleştirmiştir. TKP beşinci kongresinin 1983'te toplandığı düşünüldüğünde partinin içerisinde bulunduğu “yönetim krizini” tasavvur etmek güç değildir.

Özetle TKP; kuruluş yıllarında “Türkiye Sovyetler Cumhuriyeti” perspektifiyle hareket ederek ulusların kendi kaderini tayin hakkı, tam hak eşitliği, federasyon şeklinde ulusal bölümlenme gibi kabullerle etnisite olgusuna yaklaşmıştır. Lakin değişen konjonktür TKP'yi fazlasıyla etkilemiş ve TKP giderek Sovyetler Cumhuriyeti fikrinden uzaklaşarak T.C.nin reformist yeniden yapılanmasına odaklanmıştır. Bu farklılaşma etnisite politikalarındaki ilk savunuların terk edilmesini ve Türk milliyetçiliğinin ön plana çıkmasını beraberinde getirmiştir. Nitekim TKP'nin kuruluş kongresinden sonra kaleme alınan metinler incelendiğinde (gazete yazıları, bildirimler gibi) partinin daha ziyade “Türk emekçiler”, “Türk işçiler” seslenmesini tercih ettiği görülmektedir. TKP, farklı etnik grupların varlığını kabul

etmesine rağmen Türkiye’de yaşayan bütün etnileri “Türk” kabul ediyor gibidir. Bu yaklaşımın dönem iktidarının Türkiye’de yaşayan bütün kesimleri Türk kabul eden tutumuyla uyum içerisinde olması, ideolojik bir takım etkileşimlerin olduğunu düşündürmektedir.

4.3. Türkiye Komünist Partisi’nin Politikalarına Etki Eden Kaynaklar

TKP’nin kuruluş yılları ve akabinde izlediği politik hat çeşitli tartışmalara ve incelemelere konu olmuştur. TKP, SBKP ve Komintern bu değerlendirmelerde bir dizi başlıkta eleştiri konusu edilmiştir. Kimi araştırmacılar eleştirilerinin odağına SBKP’yi yerleştirirken kimileri ise esasta TKP’nin hataları üzerinde durmuştur. Bu bölümde TKP’nin etnisite politikalarında tanık olunan refleksleri anlamlandırabilme kaygısıyla TKP’yi etkileyen kaynaklar sorunsallaştırılmıştır.

4.3.1. Sovyetler Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti’nin Ekonomik ve Siyasi İlişkileri

Sovyetler Birliği ve T.C. ilişkileri hem sosyalist literatürle hem de Türkiye tarihiyle ilgilenen araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. İki farklı ülkenin ya da başka bir deyişle iki farklı ideolojinin işbirliğini yansıtan bu ilişkiler ilgili devletlerin tarihlerine de farklı notlar düşmüştür. Bu nedenle Büşra Ersanlı’nın şu uyarısını akılda tutmakta fayda vardır:

Resmi tarih yazımı incelenirken siyasal iktidarın niteliği mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü bir ülkenin siyasal kültürü geçmişinin tanımlanmasında büyük rol oynuyor. Büyük dönüşümler, devrimler o ülkeye yeni bir kimlik kazandırır ve böylece betimlemenin ve tanımın unsurları değişir, tarih de buna paralel olarak tümüyle yeniden yazılmasa bile büyük ölçüde değiştirilir. (Ersanlı, 2003, s. 21)

Sovyetler Birliği ve T.C.’nin bir asra dayanan ilişkileri Ersanlı’nın bahsini yaptığı yeniden yazım süreçlerinden fazlasıyla nasibini almıştır. Şimdi bu ilişkinin TKP’yi etkileyen boyutlarına değinerek devam edelim. Zafer Toprak, Sovyetler Birliği ile Türkiye ilişkilerinin İkinci Dünya Savaşı’na kadar, iki ülkenin içerisinde geçmekte olduğu süreçler nedeniyle “kara gün dostluğu” şeklinde görünür olduğunu tespit etmektedir (Toprak, 2008). Toprak’ın atıf yaptığı “kara gün dostluğu” resmi olarak 23 Nisan 1920 sonrasında başlamasına rağmen, Sovyet ve Türk yöneticileri arasındaki ilişkiler daha eskiye dayanmaktadır (Ağayev, 2016). Birçok araştırmacı ikili ilişkilerin başlangıcı olarak 3 Mart 1918’de imzalanan Brest-Litovsk

anlaşmasını göstermekte; müzakereler esnasında Troçki, Radek, Çiçerin, Karahan gibi üst düzey Sovyet yöneticileriyle Talat Paşa ve Hüseyin Rauf Bey gibi üst düzey Osmanlı yöneticilerinin tanıştığını aktarmaktadır (Korkmaz, 2016). Stefanos Yerasimos ise Ekim Devrimi gerçekleştiğinde Çarlık ordusunun Trabzon, Erzincan, Dersim ve Van'ı içerisine alan geniş bir bölgeyi elinde bulundurduğunu aktararak Brest-Litovsk'a uzanan ortamı açıklamıştır (Yerasimos, 2000, s. 11). Ekim Devrimi, Birinci Dünya Savaşı'nın dördüncü yılında gerçekleşmiş ve Lenin'in savaşın acilen sona erdirilmesini talep eden ünlü bildirisi başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri'nin hışmını üzerine çekmiştir (Gökay, 1998, s. 10). Rusya'nın savaş alanlarından çekilmesinin kendileri açısından ölümcül sonuçlar doğuracağını düşünen İtilaf Devletleri, Sovyet yönetimine karşı hamleler gerçekleştirmeye başlamıştır. İşte bu ortamda Sovyetler Birliği; Karadeniz'de, güney sınırlarında ve Kafkaslar'da sürmekte olan iç savaşın arkasındaki esas gücün İngiltere olduğunu tespit etmiştir. Nitekim Aralık 1917'de İngilizler ve Fransızlar arasında gerçekleşen "Sözleşme" neticesinde Kazak toprakları, Kafkaslar ve Kürdistan'ın İngiliz egemenliği altında olması kararlaştırılmıştır (Gökay, 1998, s. 18). Bu paylaşım İngiltere'nin Hindistan, İran ve Afganistan'daki egemenliğinin güvencesi bakımından önem arz etmektedir. Ek olarak Azerbaycan petroleri ile bölgedeki değerli madenlerin geleceği İngiltere'yi yakından ilgilendirmektedir. Bununla birlikte Ekim Devrimi'nin yarattığı yeni ortam İngiliz egemenliğinin geleceği açısından büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Böylesi bir konjonktürde İngiltere'nin hem SSCB'yi hem de Türkiye'yi etkileyen yayılcı politikaları, giderek SSCB ile Türkiye'yi birbirine yaklaştırmıştır. SSCB, sınırlarında hissettiği "İngiliz tehditi" gerekçesiyle Türkiye'nin toprak bütünlüğünü savunmuş ve "Kürt isyanları"nın İngilizler tarafından desteklendiğini ileri sürmüştür. Benzer kaygılarla Boğazların başta İngilizler olmak üzere emperyal güçlerin denetimine girmemesi gerektiğini savunmuştur.

Peki, Türkiye cephesinde durum nedir? Kafkaslarda Sovyet egemenliğinin tesis edilmesinden sonra SSCB ile Osmanlı ilişkileri sonlanmış; Anadolu'da işgale karşı mücadelenin başlamasıyla birlikte direnişin önderleri SSCB'nin desteğini sağlamaya çalışmıştır. Kurtuluş mücadelesinin liderliğini yapanların Osmanlı hükümeti ve emperyalist devletlere karşı bir söylem geliştirilmesi ise "kara gün dostluğunu" başlatan kıvılcımları oluşturmuştur. Lakin karşılıklı gözlemler neticesinde gelişen ve

Ankara Hükümeti'nin kuruluşuyla yasal statü kazanan SSCB-Türkiye ilişkilerini “kara gün dostluğu” olarak ifade etmek fazlasıyla iyimser bir tutum olacaktır. Zira dostluk nosyonuyla görünür olan ilişkilene Sovyetler Birliği açısından devam etmekte olan iç savaşa ve sınır güvenliğine; Ankara Hükümeti açısından ise Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasına hizmet etmektedir. Mustafa Kemal, henüz Ankara Hükümeti kurulmadan evvel bu fikrini paşalara defalarca iletmiş; Sovyetlerden silah, para, altın ve gerekli hallerde insan gücü bakımından faydalanmak gerektiğini belirterek Sovyetleri, İtilaf güçlerine karşı silah olarak kullanmaktan bahsetmiştir (Yerasimos, 2000, s. 123). Diğer taraftan Kurtuluş Savaşı'nın etkili figürlerinden olan Çerkes Ethem, bu yılları anılarında şöyle değerlendirmiştir:

Gerçekten Rus Sovyet merkezinin maddi ve siyaseten çok ciddi ve samimi görünen yardımlarına mazhar oluyorduk. Ankara'mızın Moskova devrim merkeziyle dostluk ilişkileri günden güne artıyordu. Bolşeviklerin, lehimize mühim, hatta nakdi yardımları, gizli ve açık bizi iltizam eden dostlukları inkar edilemeyecek kadar meydandaydı. Gerçi, o zaman için bu dostluk her iki taraf için zorunluydu. (Ethem, 1993, s. 93)

Aslına bakılırsa dostluk şemsiyesi altında iki taraf da süreçlere kendi çıkarları çerçevesinde yaklaşmış ve “diğerini” kendisine yedeklemeye çalışmıştır. Bu kapsamda 1920-1940 yılları arasında SSCB ile T.C. arasında imzalanan anlaşmalar değerlendirildiğinde her iki tarafın da kazançlı çıktığı lakin kaybedenin TKP olduğu rahatlıkla söylenebilir. Peki, bu anlaşmalar neleri kapsamış, neleri dışarda bırakmıştır? 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Anlaşması, resmi adıyla “Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması” Ankara Hükümeti'nin uluslararası camiada muhatap kabul edilmesi bakımından önem taşımaktadır. Bununla birlikte anlaşmanın maddeleri iki tarafın güvenlik kaygısına yanıt verecek şekilde düzenlenmiştir. Anlaşmanın sekizinci maddesinde iki ülkenin sınırları içerisinde Sovyet ve Türk hükümetleri aleyhine faaliyet yürüten teşkilatlara izin verilmemesi kararlaştırılmıştır. Bu karar gereğince Sovyetler Birliği, Moskova'daki TKP bürosunu kapatma kararı almıştır (Cilasun, 2008, s. 197).⁶² SSCB bu tutumun benzerini 1918'de Osmanlı elçisinin, Moskova'da Mustafa Suphi başkanlığında yayınlanan “Yeni Dünya” gazetesinin yasaklanması talebine verdiği cevapta da takınmıştır. Osmanlı elçisi de tıpkı Ankara Hükümeti gibi Sovyetler Birliği'nden altına imza attığı kararları uygulamasını talep etmiştir. Bu sonuç, “SSCB'de devletin yeniden üretimi” başlığında yapılan çıkarımlarla tam bir uyum içerisinde. Zira SSCB devletleşmeye ve kendi iktidarını

⁶² Kapatılan TKP bürosu Gürcistan Komünist Partisi içerisinde bir seksiyon olarak örgütlenmiştir.

korumaya yöneldikçe dünya devrimini unutmuş, TKP gibi teşkilatları kendi çıkarları çerçevesinde desteklemeye başlamıştır. Nitekim anlaşmanın, Mustafa Suphilerin öldürülmesinden yalnızca iki ay sonra imzalanması; aynı tarihlerde düzenlenen Komintern toplantısına Ankara Hükümeti'ni temsilen Tevfik Rüştü Aras'ın katılması (Tunçay, 1982, s. 16) ve Enver Paşa'ya maddi destek sağlanması⁶³ bu çıkarımı desteklemektedir. SSCB giderek kendi çıkarlarını her şeyin üstünde tutmuş, sosyalizmin var oluşunu devlet olarak kendi varlığının devam etmesine bağlamıştır.⁶⁴ Netice itibarıyla SSCB; TKP ile Ankara Hükümeti'nin kendisine yaptığı/yapacağı katkıları karşılaştırmış ve sonuç olarak Ankara Hükümeti'ni tercih etmiştir. Komintern ve Sovyetler Birliği'ne ait belgelerde her ne kadar bunun tersi ifade edilse de Sovyetler Birliği'nin ikircikli tutumu yaklaşımını açıkça göstermiştir. Gelişmeleri yakından takip eden Ankara Hükümeti, hem Sovyetler Birliği'nin desteğini kazanmış hem de TKP'yi kendisi açısından tehdit unsuru olmaktan çıkarmıştır. SSCB ve T.C. arasında bu temeller üzerine inşa edilen birliktelik 1930'lu yıllarda Türkiye, Almanya'yla çıkar ortaklığına yönelinceye kadar devam etmiştir.

Moskova Anlaşmasını 13 Ekim 1921'de Kars Anlaşması, 2 Ocak 1922'de Türkiye-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması, 17 Aralık 1925'te Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı⁶⁵, 11 Mart 1927'de Ticaret ve Seyrisefarin Antlaşması ve 17 Ekim 1929'da Türkiye-Sovyetler Birliği Karadeniz Silahlarının Sınırlandırılması Antlaşması takip etmiştir. Bütünlüklü olarak değerlendirildiğinde SSCB ve T.C. arasındaki anlaşmalar esasen güvenlik politikaları ekseninde şekillenmiştir. İmzalanan bütün anlaşmalarda bu kaygı her iki devlet açısından açık bir şekilde okunmaktadır.⁶⁶ Bu durum SSCB ile TKP arasında çarpık bir ilişkilenenin ortaya çıkmasına ve Sovyet çıkarları için TKP'nin T.C. ye eklenmesine sebebiyet vermiştir.

⁶³ Ömer Ağın, bu tutumun Ankara Hükümeti'ne karşı Enver Paşa'yı koz olarak kullanma kaygısından beslendiğini ileri sürmüştür (Ağın, 2006, s. 216).

⁶⁴ Fikret Başkaya, Lenin'in ölümünden sonra Sovyet dış politikasının değiştiğini belirtmektedir. Başkaya; Stalin dönemiyle birlikte Komintern'in bağımsızlığının sona erdiğini, Sovyet devletinin çıkarlarının öncelendiğini ve dış politikadaki enternasyonalist çizginin yok olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. (Başkaya, 2012, s. 113-137)

⁶⁵ 17 Aralık 1929 tarihinde Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı yapılan ek bir protokolle iki yıllığına uzatılmıştır. 1931 ve 1935'te de ek protokol düzenlenmiş, anlaşma 1945 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

⁶⁶ Örneğin; 1925'te Tevfik Rüştü Aras ve Çiçerin tarafından Paris'te imzalanan anlaşma hem önceki anlaşmaların devamı hem de uluslararası konjonktürün sonucu niteliğindedir. Bu yıllarda İngiltere ve Türkiye arasında yaşanan Musul sorunu ile Milletler Cemiyeti'nin Musul kararı söz konusu anlaşmanın gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır.

4.3.2. Sovyetler Birliği ve Komintern Etkisi: Serapların Çekiciliği

E. Carr, Ekim Devrimi'ni 20. yüzyılın en büyük olayı olarak değerlendirirken dünya ölçeğinde yol açtığı sonuçlara işaret etmiştir. Ekim Devrimi'nin sonuçlarından birisi de TKP'yi derinden etkilemiş olmasıdır. Nitekim TKP; SBKP'nin yönlendirmesi ve teşvikiyle Komintern'e bağlı olarak kurulan doğudaki ilk komünist partiler arasında yer almaktadır. TKP kurucularının Ekim Devrimi'ne tanık olması, birçok TKP'linin SBKP üyesi sıfayla devrimin ilerleyişine katılması ve Sovyetler Birliği'nde Lenin gibi etkili liderlerin bulunması coşkulu bir dilin TKP'ye hakim olmasına sebebiyet vermiştir. Mustafa Suphi'nin 1917-1920 yılları arasında çeşitli toplantılarda gerçekleştirdiği konuşmalar incelendiğinde SSCB'ye duyulan güven ve ortamın yarattığı coşku dikkat çekmektedir.⁶⁷

Komintern ve SSCB; TKP'nin hem Türkiye'de hem de Sovyet Rusya'da yaşayan Türkler arasında örgütlenmesine zemin sunmuştur. TKP bu avantajları değerlendirmeye çalışırken süreçlerin yarattığı coşkun dile kendisini fazlasıyla kaptırmış; SSCB-Türkiye ilişkilerinin mahiyetini, Türkiye'nin özgün koşullarını ve Türkiye'de iktidarın yeni sahiplerinin niteliğini gözden kaçırmıştır. Böylelikle Sovyetler Birliği'nde görülen devrim düşününün cazibesi TKP yöneticilerini derinlikli analizler yaparak koşulların gerektirdiği şekilde hareket etmekten alıkoymuştur. Bu durum aynı zamanda TKP'nin bağımsız bir politik tutum geliştirmesine de mani olmuştur. Mustafa Suphilerin trajik bir şekilde Trabzon'da biten "ölüm yolculuğu" ve sonraki yıllarda TKP'nin reformist söylemler eşliğinde Kemalist iktidarı olumlaması bu bağımlılık ilişkisinin çıktıkları olarak değerlendirilebilir. Öyle ki TKP, Türkiye'de sistematik olarak baskı politikalarına maruz kalmasına rağmen "milli burjuvaziden" ümidini kesmemiş; Kemalistlerin kendilerine karşı daha ılımlı davranacağını Sovyet elçilerinden, Komintern ve SBKP yetkililerinden defalarca duymuştur. Bu konuda SSCB'nin pragmatik siyaseti belirleyici olmuştur. Zira döneme ilişkin metinler incelendiğinde birbiriyle çelişen çok sayıda tespit olduğu görülmektedir. Örneğin Komintern'in 1924'te gerçekleştirdiği toplantıda TKP'ye yönelik bir dizi eleştiri yapılmıştır. Buna göre TKP, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra

⁶⁷ Bu bağlama işaret eden Emrah Cilasun, Haziran 1920'de Bakü'de gerçekleştirilen Doğu Halkları Kurultayı'na tam bir coşku ve iyimsizliğin hâkim olduğunu belirtmektedir. Cilasun; bu coşkulu kalabalık içerisinde başta Mustafa Suphi olmak birçok TKP'linin de bulunduğunu not düşmüştür (Cilasun, 2008, s. 48). Diğer taraftan kurultaya Enver Paşa ve İbrahim Tali gibi isimlerin de katılmış olması SSCB yöneticilerinin tutumlarına işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir. Emel Akal bu isimlerin kurultaya resmi olarak davetli olmadıklarını, "gözlemci" sıfatıyla hazır olduklarını aktarmaktadır (Akal, 2013, s. 200-201).

ulusal burjuvaziye desteklemeye devam etmekle ve yabancı kapitalizme karşı ulusal kapitalizmin gelişmesini desteklemekle büyük bir yanlışla sürüklenmiştir. Komintern sözcülerine göre bu sonuç TKP'nin genç bir parti olmasıyla yakından ilişkilidir. Lakin aynı toplantıda TKP'ye emperyalizme karşı Kemalist hükümeti destekleme ve ılımlı bir iç siyaset izleme çağrısı da yapılmıştır (Tunçay, s. 48-49)

1925'e geldiğinde Komintern verilerine göre TKP; toplam tirajı yirmi bin dolayında olan Aydınlık ve Orak Çekiç adlı iki yasal yayın, beş adet yasal kitapçık ve bir adet illegal yayın çıkarmaktadır. Komintern'e göre TKP, sınırlı özgürlük ortamını abartılı bir şekilde ele alarak 1924'te partiyi tümüyle yasallaştırmış ve sonraki yıllarda gerçekleşen tutuklamalarla birlikte önemli ölçüde zayıflamıştır (Tunçay, 1978, s. 368). Anlaşılacağı üzere Komintern ortaya çıkan sonuçlarda, SBKP'nin ve kendisinin sorumluluklarını göz ardı etmektedir. Oysa bu yıllarda Komintern, kendisine üye olan TKP gibi partiler için en üst karar merciidir; parti programları, takip edilecek politikalar Komintern'in onayına sunulmaktadır. Dolayısıyla TKP, politikalarını kendi başına oluşturmamış aksine SBKP ve Komintern'in "ılımlı iç siyaset" çağrısına uymuştur. SBKP ve Komintern yöneticilerinin telkinleri defalarca boşa çıkmasına rağmen, TKP ısrarla ılımlı bir çizgide tutulmaya çalışılmıştır. Zira sosyalist anavatanın güvenliği Türkiye sınırlarının korunmasından geçmektedir.

Peki, ılımlı iç siyaset çağrısı sosyalist söyleme nasıl uydurulmuştur? TKP, 1920'de İstanbul Hükümeti ile Ankara Hükümeti arasında ayrım yaparak Kuvayı Milliye hareketini desteklemiştir. Pek tabii bu tutum SSCB'nin yaklaşımlarıyla uyum içerisinde şekillenmiştir. Bu yıllarla birlikte "milli burjuvazinin niteliği" sorunu önemli bir tartışma başlığı olarak TKP'nin gündemini işgal etmiştir. "Milli burjuvaziye hem destekle hem mücadele et" şeklinde özetlenen TKP'nin politik tutumu giderek ideolojik bir kaosa dönüşmüştür. Bu karmaşa TKP'ye ait birçok belgede "Türk milli burjuvazisinin devrimi yarıda bıraktığı" tespitiyle kendisini göstermektedir. Diğer taraftan bu ve benzer değerlendirmeler birçok araştırmacı tarafından TKP'nin Kemalizm hayranlığıyla ilişkilendirilmiştir. Lakin bu eleştiri süreçleri bütünlüklü olarak değerlendirmekten uzaktır. Zira SSCB'nin T.C. ile kurduğu ilişkinin faydacı mahiyeti TKP'yi manipüle etmeyi ve uluslararası anlaşmaların "küçük bir ayrıntısı" olarak değerlendirmeyi beraberinde getirmiştir.

Böylesi bir ilişkilendirme biçimi giderek ideolojileri karıştırmış ve TKP'yi Kemalist bir çizgiye sevk etmiştir.⁶⁸

Sonuç itibarıyla TKP devrim serabının esrikliğine kapılarak teolojik bir yaklaşıma sürüklenmiştir. Sürecin yarattığı aşkınlık durumu geçmeye başladığında ise TKP elli yıllık bir uykuda olduğunu güç bela anlayabilmiştir. Lakin uyku ile uyanıklık arasında gidip gelen bu süreçlerde dahi TKP; SSCB ve Komintern'e toz kondurmamış, Cumhuriyetin kazanımlarını dillendirmeye devam etmiştir.

4.3.3. Türkiye Komünist Partisi ve “Türklük Şuuru”: İdeolojiler Karışıyor

TKP üyelerini şekillendiren önemli etkenlerden birisi de Ekim Devrimi'nden önce içerisinde yetiştikleri Jön Türk hareketi ile İTC dolayısıyla savundukları Türkçü ideolojidir. Ekim Devrimi ve TKP'nin kuruluşu, parti üyeleri üzerindeki Türkçü etkiyi geriletse de tamamen ortadan kaldırmamıştır. Peki, TKP'nin önde gelen isimlerini de etkileyen bu dönemin fikir hayatı hakkında neler söylenebilir? Dönemin Osmanlı aydınları; Birinci ve İkinci Meşrutiyet, Balkan Savaşları, Kurtuluş Savaşı gibi büyük toplumsal hadiselerle tanık olmuş ve bu şartlar altında Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük, Turancılık gibi fikir akımlarına öncülük etmiştir. Özellikle 1911'de “Genç Kalemler” dergisinin yayımlanmaya başlaması Türk ulusal kimliğine yapılan vurgunun belirginleşmesini sağlamıştır. Bu yıllarda Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Ali Canip Yöntem, İsmail Gaspralı, Yusuf Akçura, Mehmet Emin Yurdakul, Halide Edip Adıvar gibi isimler şahsında Türkçülük/Turancılık anlayışı geniş kesimleri etkilemeye başlamıştır.⁶⁹ Bu dönemin etkili figürlerinden olan Ziya Gökalp; Osmanlılık ve İslamcılık anlayışlarının verdiği zarardan kurtulmak isteyen gençlerin kurtarıcı olarak Türkçülük fikrine sarıldığını savunmuştur. Gökalp'in Türkçülüğünde millet; ırka, kavme, coğrafyaya ya da siyasi birlikteliğe bağlı bir zümre olarak değil; dil, din, ahlak ve sanatta aynı terbiyeyi almış fertlerden oluşan bir zümre olarak değerlendirilmiştir. Gökalp, aynı terbiyeyi almış olma şartında

⁶⁸ Örneğin Komintern 1926'da TKP Merkez Komitesi'ne gönderdiği metinde İngiliz emperyalizminin Türkiye'ye saldırmakta olduğunu ve bu şartlar altında Kemalist hükümetin Ankara'daki Sovyet yetkililerine TKP'ye saldırmama sözü verdiğini belirtmiştir. Kemalist hükümete yapılan komplolar ile TKP'nin örgütlenme sorununu birlikte ele alan Komintern; TKP'ye, Kemalist hükümetin iç reformlarına karşı çıkmamayı ve emperyalizme karşı mücadele ettiği sürece hükümetin politikalarını aktif bir şekilde desteklemeyi dikte etmiştir. Bkz. (Tunçay, s. 33)

⁶⁹ Bu isimlerin savunduğu Türkçü/Turancı anlayış arasında farklılıklar bulunmamaktadır.

hars⁷⁰ kavramına özellikle vurgu yaparak Türk'ün yalnız bir lisanı ve bir harsı olduğunu ileri sürmüştür. Bu fikirlerden hareketle Gökalp, yakın hedef olarak Oğuz ya da Türkmen birliğini; uzak hedef⁷¹ olarak ise Oğuzları, Tatarları, Kırgızları, Özbekleri, Yakutları dilde, kültürde, edebiyatta birleştirmeyi hedeflemiştir (Gökalp, 1976, s. 18). Netice itibarıyla dönem aydınlarına göre Osmanlılık artık bir çürük teknedir ve miadını doldurmuştur. Artık temel gaye Türkçülük davasını yüceltmek olmalıdır (Aydemir, 2014, s. 62).

Peki, TKP kadroları bu fotoğrafın neresindedir? Jön Türk hareketiyle ilişkilenen, İTC içerisinde faaliyet yürüten ve çökmekte olan imparatorluğu Türkçülük/Turancılık anlayışıyla kurtarmayı hedefleyen gençlik kuşağı içerisinde çok sayıda TKP'li de çıkmıştır. TKP'de 1940 yılına kadar etkili olan isimlerin hayat hikâyeleri incelendiğinde birçoğunun, özellikle gençlik yıllarında Türkçü ideolojiden etkilendiği görülmektedir. Bu arka plan TKP'nin etnisite politikalarına da tesir ettiği için biraz daha detaylandırmakta fayda vardır.

TKP'nin birinci kongresinde başkan seçilen Mustafa Suphi 1882 yılında Giresun'da doğmuştur. Babası, üst düzey bir Osmanlı bürokrati olan Suphi; babasının görevleri nedeniyle çocukluk yıllarını Anadolu'nun değişik yerlerinde geçirmiştir. İlk eğitiminin ardından Galatasaray Lisesi'nden mezun olarak hukuk öğrenimine başlamıştır. 1906'da İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitiren Suphi, Paris'te iktisat alanında yükseköğrenimini tamamlamıştır. Türkçe dışında Arapça, Farsça, Fransızca ve Rusça bilen Suphi, 1910'da İstanbul'a dönmüş; öğretmen ve gazeteci olarak çalışmaya başlamıştır. Suphi; Paris'te bulunduğu yıllarda Jön Türk hareketiyle ilişkileniş daha sonra İTC'de önemli görevler üstlenmiştir. Suphi bu yıllarda Yusuf Akçura gibi dönemin önde gelen Türkçü isimleriyle yakın münasebet geliştirmiştir. Bununla birlikte Suphi ve Akçura 1914'te Milli Meşrutiyet Fırkası'nın kuruluş sürecinde birlikte çalışmıştır. Yine 1914 yılında yayımlanan "Nevsal-i Milli" adlı bir yıllıkta o yıl dikkat çeken düşünür, edebiyatçı ve sanatçılar arasında Suphi'ye de yer verilmiştir (Erdem, 2010, s. 18). Bu ortam çok uzun sürmemiş, Mahmut Şevket Paşa'ya düzenlenen suikastten sonra Sinop'a sürgün edilen Mustafa Suphi bir

⁷⁰ Ziya Gökalp; hars kavramını, tarla sürülür gibi insan zihninin işlenmesi ve ürün alınması anlamına gelecek şekilde kültür sözcüğünün karşılığı olarak kullanmıştır.

⁷¹ Ziya Gökalp, uzak hedefin Turan olduğunu aktarmıştır. Büşra Ersanlı; Turan fikrini Finleri ve Macarları da kapsayan, sınırları belli olmayan ırkçı bir hareket olarak tanımlamaktadır. Bkz. (Ersanlı, 2003, s. 84-85)

müddet sonra Kırım'a kaçmıştır. Suphi bu yıllarda Türkçülük hareketinin önemli isimlerinden olan Gaspralı İsmail'le de yakın münasebet geliştirmiştir. Suphi'nin düşün dünyası bahse konu olan yıllar boyunca böylesi bir ortamda şekillenmiş, 1915 sonrasında sosyalist fikirlerle yoğrulmaya başlamıştır. Ekim Devrimi'nden sonra ise keskin bir değişim göstermesine rağmen Türkçü anlayış yer yer kendisini göstermiştir.

Şekil 4.2 Mustafa Suphi ve Ethem Nejat

TKP kurucuları içerisinde yer alan ve Mustafa Suphi'yle birlikte hayatını kaybeden Ethem Nejat 1887'de İstanbul'da doğmuştur. Aslen Çerkes olmasına rağmen Türkçülük fikrini benimsemiş, İttihatçılarla geliştirdiği yakın ilişkiler nedeniyle 1908 öncesinde yurt dışına çıkmak zorunda kalmıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a dönen Nejat; bu ara dönemde Amerika ve Fransa'da yaşamıştır. İstanbul'a geldikten sonra ise öğretmenlik yapmaya başlamış ve takip eden yıllarda çeşitli illerde Milli Eğitim Müdürlüğü yapmıştır. Nejat bu yıllarda sosyoloji alanında yaptığı çalışmalarla da ön plana çıkmış, Türkiye'de yazılan ilk sosyoloji kitapları arasında gösterilen "Tekamül ve Kanunları" kaleme almıştır. Eğitim, sosyoloji ve politika alanında çalışmalarını yoğunlaştıran Nejat, aynı zamanda İTC'de de çeşitli görevler üstlenmiştir. 1914'te Eskişehir Milli Eğitim Müdürlüğü görevini sürdürmekteyken gönüllü olarak askere gitmiş, daha sonra hükümet tarafından "Neşriyat Dairesi"nde görevlendirilerek Almanya'ya gönderilmiştir. Nejat'ın

Almanya serüveni komünist fikirlerle tanışmasına ve akabinde Bakü’de TKP Genel Sekreteri olarak seçilmesine uzanan sürecin başlangıcı olmuştur (Erdem, 2010, s. 267-268).

Mustafa Suphi’nin öldürülmesinden sonra TKP’nin liderliğini üstlenen Şefik Hüsnü de Jön Türk ve İTC içerisinde faaliyet yürütmüştür. 1887’de Selanik’te doğan Hüsnü; Paris’te tıp eğitimi aldığı yıllarda fikirleri benzer izleklerden geçmiştir. Hüsnü, doktor ünvanını aldıktan sonra 1912’de Türkiye’ye dönmüş, bir müddet Hilal-i Ahmer’de (Kızılay’da) çalışmıştır. 1919’da TİÇSF’yi⁷² kurmuş; “Kurtuluş”, “Aydınlık”, “Vazife”, Orak Çekiç” gibi birçok yayının çıkarılmasına öncülük etmiştir (Birikim Yayınları, 1978, s. 31-33).

1925’ten sonra TKP’de etkili olan Şevket Süreyya Aydemir ve Vedat Nedim Tör için de benzer değerlendirmeler yapmak mümkündür. Aydemir, Türkçülük fikrinin yanında Turan fikrini de savunmasıyla öne çıkmaktadır. 1897’de Edirne’de doğan Aydemir göçmen bir aileye mensuptur. Aydemir’in babası Tuna’dan, annesi ise Batı Trakya’dan Edirne’ye göç etmiştir.⁷³ Ekim Devrimi’nin gerçekleştiği yıllarda cephe asker olan Aydemir, devrimin Turan’ın kapısını araladığını düşünmüş ve ordunun Kafkaslar boyunca ilerlemesini hararetle savunmuştur (Aydemir, 2014, s. 108). Bu yılları Türkler açısından “yeni Ergenekon” olarak tanımlayan Aydemir, ordunun Kafkaslardan çekilmesinin ardından Ergenekon’un serap olarak kaldığını aktarmıştır. Bu tarihten sonra Aydemir, ordudan ayrılarak bireysel bir yol çizmiş, kendisini Turan çöllerinde “suyu arayan adam” olarak tanımlamıştır.⁷⁴ Aydemir ve Tör, TKP’den ayrıldıktan sonra “Kadro” dergisini çıkaran beş kişi içerisinde yer almış, yaptıkları çalışmalarla Mustafa Kemal’in takdirini kazanmışlardır. Tör’ün Kadro’nun çıkışına ilişkin düştüğü not fikir dünyası hakkında bilgi vermektedir:

İşte, milli kurtuluş savaşımızın zaferi ile açılan yeni çağın emperyalizmin ve sömürgeciliğin tasfiyesi çağının ilk başarılı örneğini tarihe armağan etmiş olan Mustafa Kemal’in adını taşıyan yepyeni bir ideolojinin, Kemalizmin zorunluğuna inanan 5 genç, 1932 yılında, Ankara’da «KADRO» adlı bir dergi yayınlamaya başladılar. Bu derginin bütün sayılarında çıkan yazılarda, bütün milli kurtuluş

⁷² Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası daha sonra TKP’yle birleşmiştir.

⁷³ Bu dönemde yaşanan toprak kayıpları neticesinde Türk nüfusunu Edirne’ye yönelmiştir.

⁷⁴ Aydemir’in “Suyu Arayan Adam” adlı otobiyografik eserine, hakim etni ve inanç dışında kalanları ötekileştiren dil açık bir şekilde yansımıştır. Rumlar, Ermeniler, Kürtler, Bulgarlar, Yahudiler; Aydemir’in ithamlarına maruz kalmış, meselenin çok katmanlı yapısı gözden ırak tutulmuştur. Aydemir 1910 sonrasındaki ortamı şu cümlelerle izah etmiştir: “İsyanlar ise her tarafta öylesine yayıldı, öylesine genişledi ki, Yemen, Havran, Arnavutluk, Dersim, hükümetin elinde mi yoksa değil mi bir zaman belli olmadı. Dağlarda, kırlarda yollar gene kesildi. Hatta bu sefer Anadolu’da bile eşkıyanın üzerine taburlar, alaylar sevk etmek lazım geldi.” Bkz. (Aydemir, 2014, s. 43)

hareketlerin yapmış ve yapacak olan milletlerin ideolojik fikir sistemini tedvin etmek cehti hakim olmuştur. (Tör, 1980, s. 17)

Aslına bakılırsa Aydemir ve Tör gerek TKP’de merkezi görevler üstlenirken gerekse de TKP’den ayrıldıktan sonra benzer fikirler öne sürmüştür. Yalnız, TKP sürecinde örtük olan fikirler 1930 sonrasında hâkim hale gelmiştir.⁷⁵ İktisat, sosyoloji, felsefe, hukuk, siyasal tarih gibi alanlarda akademik, entelektüel birikime sahip olan TKP kurucuları ve liderleri, 1915 sonrasında sosyalizmle tanıştıkları için “kişisel sermayelerini” sosyalist fikirlerle birleştirme fırsatı bulamamıştır. Emrah Cilasun, Osmanlı entelektüelleri içerisinde çıkan TKP kurucularının ulusal düzlemde hâkim ulus milliyetçiliğinden etkilendiğini ileri sürmektedir (Cilasun, 2008, s. 62). Bu tespit şu ekle genişletilebilir: TKP kurucuları ve yöneticileri üzerindeki Türkçü etki SSCB’nin bölgesel çıkarlarıyla birleşerek sosyalist söylemler eşliğinde varlığını korumuştur. Türkiye sosyalist hareketine TKP’den emanet kalan bu gel git sonraki yıllarda “Türk tipi sosyalizm”⁷⁶ kavramlaştırmasına kaynaklık etmiştir.

4.4. 1920-1940 Arasında Türkiye’de Meydana Gelen Etnik Hadiseler ve Türkiye Komünist Partisi’nin Politik Refleksleri: “Kemalist Türkiye Bir Tolerans Memleketidir”

Cumhuriyetin ilanından sonra Kemalist kadrolar sosyoekonomik hayatın Türkleştirilmesine ağırlık vermiş; Türk etnisi dışında kalan etniler geniş çaplı homojenleştirme politikalarına maruz kalmıştır. Aradan geçen yaklaşık yüz yıllık zaman dilimine rağmen oluşan fayların riskleri meselenin bütünlüklü değerlendirilmesine mani olmaktadır. Söz gelimi SSCB’nin, Almanya’nın ve başka ülkelerin etnisite politikalarını eleştiri konusu yapan Türkiyeli birçok araştırmacı, çıkarımlarında kullandıkları yöntemi erken Cumhuriyet dönemi için uygulamamakta ve kendi ülkelerinin etnosantrik politikalarını görmezden gelmektedir. Zira bir kısım araştırmacıya göre dönemin ruhu ve emperyal güçlerin saldırıları, yaşanan “gerici Kürt isyanlarını” bastırma zorunluluğu doğurmuştur.⁷⁷ Bir kısım araştırmacı ise erken Cumhuriyet dönemini dil ucuyla eleştirirken AKP’nin “açılım” politikalarına

⁷⁵ 1897’de İstanbul’da doğan Tör; 1916’da Galatasaray Lisesini bitirmiş; ardından Berlin Üniversitesi’nde iktisat alanında yükseköğrenimini ve doktorasını tamamlamıştır.

⁷⁶ 1960’lı yıllarda başta Doğan Avcıoğlu olmak üzere birçok isim Türk etnisine has, Kemalizmle birleştirilmiş bir sosyalizm fikri ileri sürmektedir.

⁷⁷ Oysa bu tezi kabul etmek devletlerin gerçekleştirdiği etnik temelli katliamları aklamayı beraberinde getirmektedir. Zira yok etme mekanizmalarını harekete geçiren devletlerin başvurduğu en etkili söylemlerden birisi varlıklarının “ötekinin” ölümcül tehdidi altında bulunduğuudur.

dayanak bulma kaygısına kapılmıştır. Anlaşılan odur ki erken cumhuriyet döneminde tatbik edilen etnosantrik politikalar ve bu politikalar etrafında teşekkül olan “mitler” hala önemli bir memnuniyet kaynağı olarak algılanmaktadır. Bu nedenle tarihsel anlatılar, etnik aidiyetlerin bireyler için ne anlam ifade ettiğiyle ilgilenmemektedir. Oysa “etnik kimlik toplumsal bir statü olarak değerlendirildiğinde diğer statüler ve sosyal kimlikler karşısında daha önemli bir yere sahiptir” (Barth, 2001, s. 20).

Peki, TKP bu tarihsel akışın neresindedir? TKP'nin 1920-1940 arasındaki etnisite politikaları çeşitli değerlendirmelere konu olmuştur. Bu değerlendirmelerde genellikle TKP'nin; Lenin ve Stalin'in etnisite politikalarını takip ettiği, etnisite meselesine sınıf temelli yaklaşarak ulusların kendi kaderini tayin hakkını taktiksel bir olgu olarak değerlendirdiği ve Kemalizmin etnisite politikalarıyla uyum içerisinde olduğu belirtilmiştir.⁷⁸ Çalışmanın bu bölümünde yukarıda kısaca özetlenen fikirlerden farklı olarak SSCB'de devletin yeniden üretiminin TKP'nin etnisite politikalarına tesir edip etmediği sorunsallaştırılmıştır. Bu bağlamda Şeyh Said, Ağrı, Trakya ve Dersim Olayları ele alınmış; SSCB, T.C. ve TKP'nin yaklaşımları ayrı ayrı irdelenerek çıkarımlarda bulunulmuştur. TKP'nin 1920 programında “ulusların kendi kaderini tayin hakkı”, “tam hak eşitliği” gibi ilkelere yer verdiği lakin pratikte bu savunulara yaklaşmadığı belirtilmişti. Bu değişim TKP programının oluşturulduğu Eylül 1920'nin sosyopolitik ortamı ile 1925, 1930, 1934 ve 1937'nin ortamı ekseninde sorgulanmalıdır. Bu bağlamda iki önemli not düşerek tartışmayı başlıklar halinde ilerletelim. Birinci not; Şefik Hüsnü'nün 1924'te Komintern'in kongresinde yaptığı konuşmadır. Şefik Hüsnü şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

En önemli ulusal azınlığı Kürtler meydana getiriyor. Kürt sorunu, son 50 yılda üç ya da dört kere feodal düzenle ilgili ve yan bir sorun olarak ortaya çıktı. Kürtlerin ulusal sorunu şimdiye dek tam kapsamıyla hiç ortaya konmamıştır. Yürürlükteki yasalar, bütün Müslüman nüfusa aynı anayasal hakları tanıyorlar. Bu yüzden aydın Kürtlerle şehirli Kürtlerin hiçbir ulusal ve ayrılmacı iddiası yoktur. Türk burjuvazisi, ayrılmacılıkları sonucu rakip ve barıştırılmaz düşmanlar olarak gördüğü Yunanlılara ve Ermenilere karşı tamamen farklı davranıyor. Milliyetçiler, Hıristiyan azınlık için yerleşme bölgeleri saptamak ve İstanbul dışındaki şehirlere sayılarını yüzde 10'la sınırlandırmak niyetindedir. TKP, milliyetçilerin Hıristiyan ve Türk olmayan azınlıkları ezmesine karşı savaş açmıştır ve bu savaşa devam edecektir. Fakat Şeyhülislamlığın olduğu gibi, Patrikliğin de kaldırılması, proletaryanın bir görevidir. (Tunçay, s. 353)

Şefik Hüsnü'nün konuşmasında Kürtlere ilişkin yapılan vurgu dikkat çekicidir zira TKP; Kürt meselesini hem feodalizm eksenli değerlendirmekte hem de Kürtlerin

⁷⁸ Can Kakışım doktora tezinde bu iddiaları ileri sürmüştür. Bkz. (Kakışım, 2014, s. 127-136)

ayrılma hakkını peşinen yok saymaktadır. Diğer taraftan TKP'nin Türk ve Müslüman olmayan azınlıklara ilişkin söylemleri programatik görüşleriyle uyumlu olmasına rağmen Komintern toplantılarında dile gelen söylemlerin Türkiye'de pek fazla yankılanmadığı görülmektedir. Bu nedenle Şefik Hüsnü'nün vurguları hem hâkim etninin etkilerine hem de SSCB, Komintern ve TKP cephesinde yaşanan ideolojik karmaşaya işaret etmektedir. TKP'nin Müslüman nüfusun anayasal haklarından bahsetmesi de bu ideolojik karmaşanın ürünü olarak okunabilir. Keza Müslüman olan Kürtler'in yaşamakta olduğu baskılar TKP'nin "Türk hâkim sınıflarına karşı açtığı savaşta" görünmez hale gelmiştir. İkinci not ise yine bu ideolojik karmaşanın bir sonucu olarak okunabilecek niteliktedir. Vedat Nedim Tör⁷⁹ 1939'da New York'ta on iki ay açık kalan ve devlet tarafınan finanse edilen bir sergiye Türkiye'yi temsilen katıldığını aktarmaktadır. Tör, sergide barışçı Türkiye mesajını bir ayağı Asya'da bir ayağı Avrupa'da olan ve elindeki halatla iki kıtayı bağlayan bir heykelle yansıttıklarını belirtmektedir. Bununla birlikte İstanbul'daki Rum ve Ermeni patrikleri ile hahambaşından aldıkları el yazıları ve fotoğraflarla Kemalist Türkiye'nin bir tolerans memleketi olduğunu savunmuşlardır (Tör, 1980, s. 25). Serginin zamanlaması ve gayesi hem resmi tarih yazımına hem de Türk ve Müslüman olmamayı tolere edilecek bir olgu olarak değerlendiren yaklaşıma işaret etmesi bakımından kayda değerdir.

4.4.1. Şeyh Said Olayı ve Türkiye Komünist Partisi: "Yobazların Sarıkları

Yobaz Zümresine Kefen Olmalı"

1925'te yaşanan Şeyh Said Olayı, 1938'e kadar uzanacak olayların başlangıcı olmuştur. Eric Jan Zürcher, Sevr Anlaşması'nın Kürtlere özerklik tanınmasına ve bu dönemde İngilizlerin yönlendirme çabalarına rağmen Kürt aşiretlerinin Kurtuluş Savaşı'na destek verdiğini aktarmaktadır. Zürcher'e göre takip eden yıllarda Ankara Hükümeti'yle Kürt aşiretleri arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Zürcher bu nedenleri; Lozan Konferansı'nda Kürtlere bahsedilmemesi, Kürt kimliğinin baskılanması, Kürtçenin yasaklanması ve nihayet 1924'te hilafetin kaldırılması olarak sıralamaktadır. Zürcher, özellikle hilafetin kaldırılmasını iki toplumu birarada tutan dinsel simgenin yok olması olarak yorumlamıştır (Zürcher, 2009, s. 251-255). İsmail Beşikçi de Kürt sorununun önemli kaynaklarından birisinin Lozan Konferansı'ndan

⁷⁹ Vedat Nedim Tör, bu dönemde TKP üyesi değildir lakin TKP genel sekreterliğinden bu noktaya uzanan çizgisi arasında tutarsızlık olmadığı kanaatindedir.

çıkan sonuçlar⁸⁰ olduğu görüşündedir (Beşikçi, 1977, s. 38). Böylesi bir ortamda, 1923'te kurulan Azadi (Özgürlük) cemiyeti, yaşanacak olayların habercisi gibidir. Şeyh Said, hem toplantılardaki tutumlarıyla hem de etkilemekte olduğu geniş kitle nedeniyle giderek cemiyetin simge ismi haline gelmiş; iktidarla gerilen ilişkiler Şubat 1925'te çatışmaya dönüşmüştür. Olaylar, 27 Nisan 1925'te Şeyh Said'in yakalanması ve 29 Haziran 1925'te otuz altı kişiyle birlikte Diyarbakır Dağkapı Meydanı'nda idam edilmesiyle biçim değiştirerek yerini başka olaylara bırakmıştır.

Şeyh Said Olayı'nın İngilizler tarafından tezgâhlanan gerici-dinci bir ayaklanma olduğu fikri yaygın olarak dillendirilmektedir.⁸¹ Martin Van Bruinessen ise İngilizlerin Şeyh Said'i desteklemediğini ileri sürerek olayların niteliğinin ne tamamen dini ne de tamamen milliyetçi olduğunu savunmaktadır. Bruinessen'e göre milliyetçi motivasyon dini öğelerle tamamlanmıştır (Bruinessen, 2013, s. 441). Aslına bakılırsa yaşanan geniş çaplı olaylar aradan geçen onlarca yıla rağmen sıkıştırıldığı mendenen kurtarılamamıştır. Bu nedenle olayların arkasında İngilizleri yahut başka bir devleti aramak etnosantrik yaklaşımların sürdürülmesine sebebiyet vermektedir. Kaldı ki olayların arkasında İngilizler olsa dahi sonuçlardan yola çıkarak güvenlikçi politikaları olumsuzlamak meselenin tarihi, sosyal, ulusal, kültürel ve siyasal boyutlarını değersizleştirmektedir. Hâkim etninin penceresinden bakınca "tehdit" olarak görülen boyutlar, Türk etnisi dışında kalan etniler içinse en önemli öğeleri meydana getirmektedir.

Peki, "tehdit" ve "etnik statü" arasındaki ikilem Sovyetler Birliği ve T.C. tarafından nasıl ele alınmıştır? Olaylar esnasında iki devlet ortak tutum geliştirmiştir. İki ülkenin ortaklaşmasına vesile olan arka planı ise bölgedeki İngiliz varlığı oluşturmuştur. 1924'ten itibaren Musul petroleri üzerine başlayan kutuplaşma Sovyetler Birliği ve T.C. cephesindeki kaygıları tırmandırmıştır. İki ülke de böylesi bir ortamda kurulacak bir Kürt devletini kendileri açısından tehdit olarak algılamıştır. Sovyetler Birliği, karşıtlığını antiemperyalizmle temellendirerek olayları feodalizmle

⁸⁰ Beşikçi'ye göre Kürt nüfusunun Türkiye, İran ve Irak devletleri arasında bölüşülmesi Şeyh Said Olayı'ndan başlamak üzere "sınır ötesi tehdit" algısının sürekli gündemde tutulmasına sebebiyet vermiştir.

⁸¹ Mehmet Perinçek ve Doğu Perinçek özellikle Komintern ve SSCB kaynaklarına atıf yaparak bu fikri savunmaktadır.

ilişkilendirmiş; T.C. ise Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkararak olayları sert bir şekilde bastırma siyaseti izlemiştir.⁸²

Diğer taraftan T.C. cephesinde Şeyh Said Olayı, Türkleştirme politikalarını daha sistemli bir şekilde hayata geçirmeye vesile edilmiştir.⁸³ Kürt dilinin, kültürünün, varlığının baskılanmasını ve bu kapsamda “tehditlerin” yok edilmesini öngören bu yaklaşım 24 Eylül 1925'te “Şark Islahat Planı” olarak adlandırılmıştır. İktidar tarafından sıkı sıkıya takip edilen “plan” 27 Kasım 1927'de “Umumi Müfettişlik”in⁸⁴ kuruluşuna zemin hazırlamıştır. Çıkarılan kanunla Umumi Müfettişlik'e olağanüstü yetkiler verilmiş; Elazığ, Urfa, Bitlis, Hakkâri, Diyarbakır, Siirt, Mardin, Van ve Ağrı bu yetki alanına devredilmiştir. Bu yıllarda Muş'un Bitlis'e; Bingöl ve Tunceli'nin ise Elazığ'a bağlı olduğu görülmektedir (Beşikçi, 1992, s. 56-57). Olağanüstü yetkilerle donatılan Umumi Müfettişin görev sahasında neler yapabileceği Ağrı, Trakya ve Dersim Olayları'na bakılarak anlaşılmaktadır. Bu bağlamda iktidarın 1925'ten itibaren oluşturduğu “planı” sert bir şekilde hayata geçirdiği ve çeşitli enstrümanlarla Türkleştirme politikalarına ağırlık verdiği görülmektedir.

Şükrü Aslan, 10 Aralık 1925'te çıkarılan 675 sayılı “Mahalli İskânlarını İzinsiz Terk Eyleyen Muhacir ve Mültecilerle Aşiretler Hakkında Kanun”un Şeyh Said Olayı'ndan sonra genişletildiğini, 1926 ve 1927'de ise yeni kanunlarla iskân politikasının desteklendiğini belirtmektedir. Aslan; iktidarın bu yıllarla birlikte ulusun inşasında Müslümanlık yerine Türklük vurgusunu ön plana çıkardığını ve özellikle dil ve kültür birliğini önemsendiğini aktarmaktadır (Aslan, 2010, s. 384-386). Yeni konsept, iktidar tarafından açıkça dillendirilmiş ve yol haritası “ötekilerin” asimilasyonu olarak belirlenmiştir. Nitekim Şeyh Said Olayı'ndan sonra binlerce Kürt bu maksatla çeşitli Batı illerine “serpiştirilmiştir”. Ahmet Yıldız döneme ilişkin şu tespitleri yapmaktadır:

⁸² Olaylar devam ederken kurulan İstiklal Mahkemeleri sadece Kürtlere değil, T.C. hükümeti açısından “tehlike” arz eden bütün kesimlere yönelmiştir. TKP de dönemin tutuklama furyasından fazlasıyla etkilenmiştir.

⁸³ Fuat Dündar, Türkleştirme politikasının izlerinin Abdülhamit dönemine kadar sürülebileceğini belirtmektedir. Bkz. (Dündar, 2010, s. 399-400)

⁸⁴ 1937'ye kadar toplamda dört Umumi Müfettişlik kurulmuş ve şu illeri kapsamıştır:

Birinci Umumi Müfettişlik (Kasım 1927): Diyarbakır, Urfa, Mardin, Siirt, Van, Hakkari, Bitlis, Muş.

İkinci Umumi Müfettişlik (Şubat 1934): Çanakkale, Edirne, Tekirdağ, Kırklareli.

Üçüncü Umumi Müfettişlik (Eylül 1935): Ağrı, Kars, Erzurum, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Çoruh.

Dördüncü Umumi Müfettişlik (Haziran 1936): Tunceli, Bingöl, Elazığ, Erzincan.

Ayrıntılı bilgi için bkz. (Beşikçi, 1992)

Kemalist seçkinler, her türlü farklılığı çatışma kaynağı olarak kabul ettiklerinden, bütün nüfusa tek bir üniforma biçtiler: Türklük. “Kumaş kesimi”nden arta kalan ve ortadan kaldırılması gereken iki mesele vardı: 1) “Şark meselesi” olarak adlandırılan ve “şekavet” olarak görülen meselenin halli; 2) Gayrimüslim azınlıkların Türkleştirilmesi. (Yıldız, 2010, s. 227)

Türkleştirme politikalarını iktisadi yönelimlerde de takip etmek mümkündür. Korkut Boratav, 1923 ertesinde benimsenen devlet desteğiyle “milli burjuvazi” yaratma tutumunun 1930'lara doğru iyice belirginleştiğini savunmaktadır. Boratav, 1930 sonrasında ise korumacı-devletçi ekonomi politikaları vasıtasıyla Müslüman-Türk ticaret burjuvazisinin zenginleştirilerek gayrimüslim komprador ticaret burjuvazisinin işlevlerini devralmaya başladığını belirtmektedir (Boratav, 2005, s. 39-63). Dolayısıyla bu yıllarda Kemalist iktidarın sistemli bir şekilde Türk ve Müslüman olmayan etnileri sosyal, kültürel, ekonomik hayatın dışına attığı görülmektedir.

Peki, TKP'nin Şeyh Said Olayı'na ilişkin yaklaşımları ile Komintern ve SSCB'nin yaklaşımları arasında paralellik var mıdır? Bu soruya yanıt verebilmek için SSCB ve Komintern yetkililerinin kimi değerlendirmelerine bakmakta fayda vardır. Şeyh Said Olayı ile ilgili Komintern'e sunulan 24 Mart 1925 tarihli bir raporda şu tespite yer verilmektedir: “Ayaklanma dini ve ulusal nedenlere bağlanmak isteniyor, Kürtler, bir yandan Kemalistlerin 2 Mart 1924 tarihinde kaldırdıkları *Halifeliği* geri getirmek, öte yandan *bağımsız bir Kürdistan kurmak* için ayaklandırıldılar” (Perinçek D. , 1994, s. 22). Metnin devamında Kürtlerin Musul'da çoğunluğu oluşturdukları ve emperyalistlerin savaş aracı haline geldikleri söylenerek İngilizlerin Ortadoğu'da yeni bir saldırı manevrasına giriştiği ileri sürülmüştür. 7 Temmuz 1925 tarihli başka bir değerlendirmede olayların İngiltere'nin yeni Ortadoğu politikaları bağlamında geliştiği savunulmuştur. İngiltere'nin; Mısır, Filistin, Arabistan, Irak, Türkiye ve İran'da kapsamlı bir planı hayata geçirmekte olduğu ileri sürülerek Sovyetlerin güvenliğinin tehlikede olduğu belirtilmiştir (Perinçek D. , 1994, s. 25-29) 30 Mart 1926'da İsmet Paşa kabinesinin bir yılını değerlendirmek maksadıyla kaleme alınan başka bir yazıda ise olayların özerk Kürdistan talebi etrafında meydana gelen gerici/dinci bir kalkışma olduğu yinelenmiştir. Bu değerlendirmede İsmet Paşa'nın olaylar esnasında ve sonrasında kararlılıkla feodal kalıntıları temizlemek için hareket ettiği söylenerek şu not düşülmüştür:

Bu dönemde alınan önemli tedbirlerin tümü, *Kürdistan'daki* feodal-teokratik düzeni ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Bu düzeni ayakta tutan temel direkler, doğrudan doğruya Peygamber'in soyundan gelenler (Seyyidler ve Şerifler) bile, İstiklal Mahkemesi'ne verildi. Saflarında gerici güçlerin toplanmaya başladığı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kesin olarak dağıtıldı. Gericiliğin yurt dışındaki destekçilerinin ülkede örgütledikleri gericilik yuvalarına karşı gerekli tedbirler alındı. Çağ dışı gelenek ve göreneklere karşı da amansızca mücadele edildi. (Perinçek D. , 1994, s. 34-35)

Mehmet Perinçek tarafından yazılan “Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)” başlıklı kitapta Komintern'e ve SSCB'ye ait çok sayıda belgeye yer verilmiştir. Belgelerin tamamında yukarıda atıf yapılan fikirlerin dillendirildiği görülmektedir. Mayıs 1925'te SSCB Savunma Bakanlığı'nın yayın organında “Kürt Sorunu” başlığıyla kapsamlı bir metin yayınlanmış ve şu sonuca varılmıştır:

Bir bütün olarak ele alındığında bu isyan Türkiye'ye para ve insan kayıplarına, yakılan ve yıkılan köylere mal olsa da devletin güçlenmesine ve itibarının artmasına sebep oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın halk yığınlarını din adamlarının etkisinden kurtarmak, çiftçilerin ağalara karşı serflik bağını koparmak ve Kürt aşiretlerinin feodal yapısının kendisini ortadan kaldırmak yönünde yapabileceği köktenci reformlar için iç siyasal ortamı tazeledi. (Perinçek M. , 2012, s. 330)

Daha önce de belirtildiği gibi bu yıllarda Komintern; SSCB'nin direktifleri doğrultusunda hareket eden edilgen bir yapıya dönüştüğü için Komintern'in değerlendirmeleri ile SSCB'nin değerlendirmeleri arasında tam bir uyum bulunmaktadır. Dünya devriminin merkezi olduğunu iddia eden Komintern, SSCB'nin “güvenlik sorununa” odaklanmış ve Kürtlerin kendi kaderlerini tayin hakkını görmezden gelmiştir. Dahası aylarca bombalanan, kurşunlanan bir ulusun dramını feodalizmin tasfiyesine indirgemıştır. Bu söylemi şekillendiren SSCB'de ise devletin sosyalist biçim altında hızla kendisini ürettiği anlaşılmaktadır. Bu durum yukarıda yapılan alıntıda T.C. devletin güçlenmesine dizilen methiyelerde de görünür olmaktadır. Anlaşılan odur ki devlet aygıtını gözbebeği gibi korumaya başlayan SSCB yöneticileri tabi olarak kendi dışındaki bütün halkların ve etniklerin sorunlarına yabancılaşmaya başlamıştır. Nihayetinde Komintern ve SSCB'ye hakim olan yabancılaşma TKP'yi de içerisine alarak genişlemiştir. TKP gerek olaylar esnasında gerekse de Ağrı ve Dersim Olayları vesilesiyle yaptığı değerlendirmelerde Şeyh Said Olayı'na ilişkin görüşlerini açıklamıştır.

26 Şubat 1925 tarihli “Orak Çekiç” dergisinde TKP tavrını, “İrticanın başında Şeyh Said değil, derebeylik duruyor; irticaa karşı mücadelesinde halk hükümetlerdir.” diyerek ilan etmiş; 5 Mart 1925'te ise “Yobazların Sarıkları Yobaz Zümresine Beyaz

Kefen Olmalı.” demiştir (Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV), 1925). Metinlerin başlıklarından hareketle dahi TKP’nin nasıl bir tutum içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Sonraki yıllarda çeşitli vesilelerle Şeyh Said Olayı’na yapılan atıflarda benzer bir dil kullanılmıştır. Bu metinlerde devrimci milli burjuvaziye karşı İngiliz emperyalizmi desteğiyle gerici/dinci bir isyan örgütlendiği fikri savunulmuştur. TKP bu nedenle “isyan”a karşı çıkmış ve Kemalist iktidarın aldığı tedbirleri desteklemiştir. Bununla da yetinmeyen TKP; iktidarın askeri harekâtını ve akabinde hayata geçirdiği sürgün politikasını yeterince sert bulmayarak eleştirmiştir.

Şekil 4.3 “Orak Çekiç” Dergisi. 26 Şubat 1925.

Diğer taraftan TKP değerlendirmelerinde sınıfsal bir kategorizasyon yapılarak “Kürt halkı” ile “Kürt derebeyleri” ayrımı yapılmıştır. TKP’ye göre şeyhlerin, mollaların, aşiretlerin feodal baskısı altında ezilen cahil halk olaylara alet edilmiştir. Bu nedenle TKP, kandırılarak olaylara dâhil edilen cahil halk ile olayların başını çeken karşı devrimci unsurların ayırt edilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu savunu Ağrı ve Dersim Olayları’nda da kendisini göstermiştir. TKP, derebeylik olarak adlandırdığı “Doğu’daki feodal kalıntıların” daha ziyade ekonomik önlemlerle ortadan

kalkacağına öne sürmüştür. Bu tespitin, SSCB'ye ait olan feodalizmin tasfiyesi ve Türk devriminin ilerletilmesi fikriyle uyum içerisinde olduğu görülmektedir. Lakin bu söylem mekanik bir kavrayışa işaret eder niteliktedir. Zira TKP; şeyhlerin, seyitlerin, ağaların mal varlıklarının köylülere dağıtılmasıyla ve geniş bir toprak reformu uygulanmasıyla Kürt sorununun çözüleceğini düşünmektedir. Salt ekonomik bakış açısının şekillendirdiği TKP değerlendirmeleri meselenin tarihi, sosyal, kültürel, siyasal, ulusal boyutlarını göz ardı etmiştir. Sorunun çok katmanlı yapısı, TKP programında yer alan “kendi kaderini tayin hakkı”nı akla gelmektedir. Anlaşılan TKP, Kürtler için bu hakkı gündeme getirme niyetinde değildir. Peki, bahse konu olan “isteksizlik” nasıl yorumlanabilir? TKP, programında yer verdiği ilkenin tam manasıyla neye karşılık geldiğini idrak edememiş gibidir. Söylendiği gibi TKP; Kürt işçi ve köylüleri ile Kürt şeyhleri, seyitleri, ağaları ve derebeyleri arasına keskin bir ayırım çizgisi çekmiştir. Bu yaklaşım partinin sınıf temelli analizleri ekseninde yorumlanabilir. Lakin TKP; halk ve ulus kavramlarını birbirine karıştırmıştır. TKP'nin savunduğu “Kürt ezilenleri” partinin yaptığı kategorizasyona göre “halk”ın bileşenlerini meydana getirmektedir. Oysa “ulus” halk katmanlarını da içerisine alan daha geniş bir kategoriye temsil etmektedir. Dolayısıyla Kürt işçileri, köylüleri, ağaları, şeyhleri, seyitleri, derebeyleri hep birlikte Kürt ulusunu meydana getirmektedir. Anlaşılabileceği üzere TKP, programındaki en temel yaklaşımlardan birini bizzat kendi tespitleriyle işlevsiz hale getirmektedir. Zira Kürt dilini konuşma, demokratik haklara sahip olma ve bunları anayasal güvenceye alma istemi sadece “Kürt fukaralarının” değil aynı zamanda “Kürt derebeyleri”nin de en temel hakları arasındadır. Bu temel hakkın TKP, Komintern ve tabi olarak SSCB tarafından görmezden gelindiği söylenebilir.⁸⁵ SSCB ve Komintern cephesinde Kürtleri görmezden gelme tutumu “sınır güvenliğiyle” görünür olurken TKP cephesinde ise SSCB'ye bağlılık, partinin tecrübesizliği, Türkçü ideolojinin etkisi ve Kemalist iktidarın TKP'ye yönelik baskı politikalarıyla anlam kazanmaktadır.

TKP'nin seslenme biçimlerine yansıyan sorunlardan birisi de halkın kurtarılmaya muhtaç “cahillere”; TKP'nin ise kurtarıcı olarak tarif edilmesidir. TKP; sadece askeri yönetime başvuran Kemalist hükümetin sorunu çözemeyeceğini, bu şartlarda en büyük eksikliğin TKP'nin bölge halkıyla bütünleşememesi olduğunu tespit etmektedir (Tunçay, s. 225). Bu söylem üç bakımdan kusurludur. İlki, TKP'nin

⁸⁵ TKP'nin bahse konu olan tutumu Ağrı ve Dersim Olayları'nda da kendisini göstermiştir.

Kürtlerin ulusal varlığına yabancılaşmasına işaret etmektedir. İkincisi, halkı başka bir kurtarıcı beklemeye çağıran mistik bir söylemin varlığını göstermektedir. Üçüncüsü, TKP belgelerindeki seslenme biçimlerinin ötekileştiren boyutlarını örneklemektedir.

4.4.2. Ağrı Olayları ve Türkiye Komünist Partisi: “İkinci Kürt İsyanı”

Şeyh Said Olayı'nın şiddetle bastırılması ve kitlesel sürgünlerin devreye sokulması bölgedeki çatışmaları durdurmamış aksine yeni olayların gelişmesine sebep olmuştur. Bruinessen; Şeyh Said'in takipçilerinin küçük gruplar halinde eylemlerini birkaç yıl daha devam ettirdiğini ve nihayetinde bu sürecin 1929-1930'da doruk noktasına ulaşarak Ağrı Olayları'nı doğurduğunu tespit etmektedir (Bruinessen, 2013). Şeyh Said Olayı'ndan sonra, 1927'de Hoybun örgütünün kurulması ve örgütün liderleri arasında İhsan Nuri Paşa gibi Türk Silahlı Kuvvetleri'nde önemli görevler üstlenmiş çok sayıda kişinin bulunması çatışmaların geniş zamana yayılmasına sebebiyet veren etkenler arasındadır. Yıllar süren askeri harekât esnasında iktidar, Ağrı Dağı'nı ve civarını yoğun bombardımana tutmuş, İran sınırının seksen kilometre içine kadar askeri operasyonlar düzenlemiştir.

Şeyh Said ve Ağrı Olayları arasındaki paralellik Sovyetler Birliği ve T.C.nin meseleye yaklaşımında da görülmektedir. 2 Temmuz 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesi, “Şark hududunda vaziyet” manşetiyle Ağrı olaylarını sayfalarına taşımaya başlamıştır. Gazete, yılanın başını ezen Türk askeri çizimine yer vererek Ağrı Dağı ve civarında irtica yılanının ikinci ve son defa ezilmekte olduğunu duyurmuştur. Gazeteye göre hükümet bu sefer meseleyi kökünden halletmeye karardır (Eşkiya Tenkil Ediliyor Kuvvetlerimiz Ararat Dağı Sahasını Tamamen İhata Ediyor, 1930). Gazetenin kullandığı dil ve dile eşlik eden görsel, ötekileştiren söylemin boyutlarını göstermektedir. Kürtleri; öldürücü, zehirli bir yılan olarak tasvir eden gazetenin böylesi figürlere özellikle yer verdiği düşünülebilir. Zira düşmanın hayvansılaştırılması ona karşı girişilecek saldırıların kabul edilebilir olmasını sağlamakta ve yaratılan korku iklimi içerisinde “biz onları yok etmezsek onlar bizi yok edecek” mesajını iletmektedir (Semelin, 2011, s. 59). Nitekim Doğu Anadolu Umum Müfettişi İbrahim Tali'nin 13 Temmuz 1930 günü Cumhuriyet gazetesinde yer alan dört maddelik beyannamesinde “şakilere destek veren köylerin en ağır şekilde cezalandırılacağı” belirtilmektedir (Tali, 1930). Gazetesinin 16 Temmuz 1930 tarihli sayısında ise gökten saçılan ölüm parçalarının eşkiyaları imana getirdiği

aktarılarak şimdiye kadar on beş binden fazla şakinin imha edildiği⁸⁶ duyurulmuştur (Raif, 1930). Bu haber Tali'nin beyannamesiyle birlikte düşünüldüğünde iktidarın, köylüler de dâhil olmak üzere herkesi “potansiyel şaki” olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Keza iktidarın, harekâtın niteliğini “tedip ve tenkil” olarak adlandırması da bu çıkarımı desteklemektedir. İktidar; Şeyh Said Olayı'ndan başlamak üzere bölge halkını tedip yani “terbiye etme”ye karar vermiş ve bu kapsamda tenkil hareketine yani “toplucu ortadan kaldırma” pratiklerine yönelmiştir. İktidarın bu yönelimi Cumhuriyet gazetesinde⁸⁷ büyük coşkuyla karşılanmış, yaşanan hadiseler “temizlik”⁸⁸ olarak değerlendirilmiştir. Bomba yağdıran uçaklar, yakılan köyler, öldürülen veya sürgün edilen insanlar “kahramanlık hikâyelerine” konu edilmiştir. Yaşam hakkını değersizleştiren, on binlerle ifade edilen ölümleri sıradanlaştıran haberler, gazetenin sayfalarında 31 Temmuz'a kadar her gün yer almıştır. Söz konusu haberler bir taraftan iktidarın güvenlik algısını ve ötekileştiren söylemini belgelerken diğer taraftan kitle iletişim araçlarının “rıza üretimine” koşulduğunu göstermektedir.⁸⁹

Bu noktada Umumi Müfettiş sıfatıyla Doğu'da göreve getirilen İbrahim Tali'ye parantez açmakta fayda vardır çünkü İbrahim Tali 1934'te Trakya Olayları'nda da sahneye çıkacaktır. İbrahim Tali; Mustafa Kemal'le Samsun'a çıkan ve Mustafa Kemal'in ölümüne kadar ona en yakın olan kurmaylar arasında gösterilmektedir. Tali; bu çalışmanın kapsamı dâhilinde değerlendirildiğinde, Mustafa Suphi ve on dört TKP'linin öldürülmesine uzanan süreçten itibaren çok kritik görevler üstlendiği ve tamamını “başarıyla” yerine getirdiği görülmektedir. Nitekim Mustafa Kemal; süreçlerin yol açabileceği tehditleri çok önceden kestirebilmesi nedeniyle, Soyadı Kanunu çıkarıldıktan sonra İbrahim Tali'ye “Öngören” soyadını vermiştir (Beşikçi, 1992, s. 82-86). İbrahim Tali örneğinden de anlaşılacağı gibi iktidar; süreçler arasında tecrübe ilgisi kurmakta, tehdit unsurlarını değerlendirmekte ve sınırları belirlenmiş planlar dâhilinde hareket etmektedir.

⁸⁶ Kimi kaynaklar bu sayının daha fazla olduğunu ve katliam esnasında kırk dört köyün komple yakıldığını belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Süphandağ, 2001, s. 221-231)

⁸⁷ Sadece Cumhuriyet gazetesi değil, dönemin bütün yayınları benzer bir dil kullanmıştır.

⁸⁸ Bu kavram dolayısıyla da Kürtlerin ötekileştirildiği görülmektedir. Zira Kürtleri zararlı, kirli, pis olarak kodlayan hakim anlayış onların “temizlenmesini” Türk'ün saflığını pekiştirdiği gerekçesiyle alkışlamıştır. Semelin, saf olmama suçlamasının katledileceklere yönelen evrensel bir suçlama olduğunu belirtmektedir (Semelin, 2011, s. 53).

⁸⁹ E. S. Herman ve N. Chomsky, kitle iletişim araçlarının rızanın imalatında oynadığı rolü değerlendirirken medyanın tercihlerine, vurgularına ya da görmezden geldiklerine atıf yapmaktadır. Bkz. (Herman & Chomsky, 2012, s. 66)

Ağrı Olaylarının 1925'in devamı niteliğinde olduğu aktarılmıştı. Nitekim iktidarın; Şeyh Said Olayı esnasında kullandığı modernleşmeci söylem Ağrı Olayları esnasında da görünür olmuştur. Cumhuriyet gazetesinde 30 Temmuz 1930'da şöyle bir değerlendirme yer almıştır: “Hayvanlarla damda bir yatan, hala yapmayı dahi bilmeyip de evlerin üstünü ve kırları gübrelige çeviren bu iptidai muhite ordumuz aynı zamanda bir medeniyet getirmiştir” (Eşkiya Ağrı'dan İnmeğe Başladı, 1930). Gazetede, Kürtler temsil edilirken yer verilen çizimler de modernleşmeci söylemi destekleyecek şekilde düzenlenmiştir. Böylelikle; ilkel, barbar, hayvandan farkı olmayan gerici bir topluluk olarak tasvir edilen Kürtlerin katli meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte dönemin yayınlarında “şakilerin” Ağrı Dağı üzerinden İran'a kaçtıkları ve saldırılarını İran'dan yönlendirdikleri sık sık vurgulanmıştır. Olaylar esnasında T.C. ile İran arasındaki ilişkiler zaman zaman gerilmiş lakin koordineli olarak hareket edilmiştir. Örneğin 28 Temmuz 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Sovyetler Birliği ve İran konsoloslarıyla yapılan çalışmaların başarısından ve ilgili devletlerin şakilere yönelik karşı koyuşundan övgüyle bahsedilmiştir (İran'da Şakilere Karşı Ciddi Tedabir Alındı, 1930). Nitekim 1926'da İran'la T.C. arasında imzalanmış olan Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması 1932'de yenilenmiştir. Bu anlaşmanın 1925'te SSCB ile imzalanan anlaşmanın devamı olduğu düşünüldüğünde; SSCB, T.C. ve İran üçgeninde “sınır güvenliğinin ortak düşmanı” olarak İngiltere'nin ve Kürtler'in öne çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim SSCB'ye ve Komintern'e ait birçok belgede Irak'ın İngilizlerle imzaladığı anlaşmalar neticesinde giderek Sovyetler Birliği'ne karşı bir savaş üssü haline geldiği ileri sürülmüştür. Bu nedenle SSCB'nin 1930'da da “Kürt sorununa” kendi bölgesel çıkarları ve güvenlik endişesi çerçevesinde yaklaştığı görülmektedir. Örneğin, Komintern tarafından 22 Temmuz 1930'da şöyle bir tespit yapılmıştır:

Bu arada, İngiliz hükümetinin *Kürtler* arasında yürüttüğü entrikaları da çok büyük bir uyanıklıkla izlemek gerekiyor. Kürtler, Türklere, İranlılara ve Irak'a karşı ayaklanmaları için İngilizler tarafından silahlandırılmakta ve mali yardım görmektedirler. Bununla amaçlanan, bu ülkelerin arasında, tamamen İngiliz nüfuzu altında ve İngiliz emperyalizminin savaşları için yeni bir askeri üs görevini yerine getirecek bir tampon devlet oluşturmaktır. (Perinçek D. , 1994, s. 52)

Benzer görüşler 5 Ağustos 1930'da da tekrarlanmıştır (Perinçek D. , 1994, s. 53). Komintern ve Sovyetler Birliği; Kürtlerin “tampon devlet” kurarak İngilizlerin emellerine hizmet edeceğini düşünmektedir. TKP ise “İnkılap Yolu” adlı gazetede olayları, “ikinci Kürt isyanı” olarak değerlendirmiştir. TKP'ye göre isyan, emperyalizme alet olan

koyu gerici bir hareketi temsil etmektedir (Tunçay, s. 192-196). Bununla birlikte TKP'nin tespitleri içerisinde SSCB'nin güvenliği öncelikli konumdur. TKP, Komintern'in tespitlerine uygun olarak SSCB'nin İngiliz emperyalizmi tarafından çembere alınmaya çalışıldığını düşünmektedir. Bu tutumun SSCB ve TKP açısından önemli "kırılmaları" beraberinde getirdiği söylenebilir. SSCB açısından dünya devrimi perspektifinden uzaklaşarak "sosyalist ana vatani koruma" söylemi iyice belirginleşmiştir. Nitekim on binlerce insanın hayatına mal olan ve ciddi sonuçlara yol açan olayların bölgesel bir denkleme indirgenmesi devlet mekanizmasının sosyalist biçim altında iyice yerleşmeye başladığı göstermektedir. TKP cephesinde ise kendi birikimine yaslanmayan bir hareketin dışarıdan alınan direktiflerle hareket ederek muhatap olduğu kesimlere yabancılaştığı görülmektedir. Bu konudaki çarpıcı örneklerden birisi de TKP'nin Takrir-i Sükûn Kanunu'na gösterdiği tepkilerdir. TKP yayınlarından kimi örneklerle devam edelim:

1925 Kürt isyanını müteakip ortaya çıkarılan takriri sükun kanunu ile irticain yegane hakiki düşmanı komünistler hapsedilmiş, komünist ve mecmuaları kapatılmıştı, aksi inkılap için kanun inkılap aleyhine de kullanılmıştı. Birçok inkılapçı ameleler zindanlara atılmıştı. Bu sefer de netice aynı olacaktır; aksi inkılabın namına inkılaba ve inkılapçılara hücum edilecek, terör/tazyik/teşdit edilecektir. (Tunçay, s. 265-266)

1930'da "Kızıl İstanbul" gazetesinde yer alan bir değerlendirmede ise "Bundan beş sene evvel, 925 de istiklal mahkemeleri harıl harıl kılıç sallıyorlardı." denilerek şeyhlere ve derebeylerine sallanması gereken kılıçların inkılapçılara ve halka yöneldiği belirtilmiştir (Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV), 1930). TKP; Şeyh Said ve Ağrı Olayları'nın kendisini etkileyen sonuçlarından ders çıkarmış ve adeta iktidara "isyanı tasvip etmediğini" kanıtlamaya çalışmıştır.

Diğer taraftan TKP'nin 1930'da yayımladığı gazeteler ve belgeler incelendiğinde partinin, Şeyh Said Olayı'ndaki tutumuyla Ağrı Olayları'ndaki tutumu arasında paralellik olduğu görülmektedir. TKP 1930'da yürürlükte olan programında Kürt şeyhleri, derebeyleri, ağaları ile Ermeni, Rum ve Yahudi burjuvalarına yönelen şiddeti olumlarken bu milli azınlıkların halklarının zorla Türkleştirilmesine ise karşı çıkmıştır. TKP bu kesimlerin yüksek zümrelerinin emperyalistlerle işbirliği yaptığını düşünmekte ve bu nedenle onların mal varlıklarına el konulmasını, sürgüne uğratılmasını olumlamaktadır. Buna karşın halk kategorisinde değerlendirdiği işçi ve köylülerin ise barbarca ezilmesine, Türkleştirilmesine muhalefet etmektedir. TKP, halk kesimlerinin ayrılma hakkı dâhil olmak üzere kendi kaderini tayin hakkına sahip olduğu belirtmiş; programında ifade ettiği görüşleri faaliyet programında da dile

getirmiştir. Benzer tespitlere TKP'nin 1929-1930 tarihli "Komünist" ve "Kızıl İstanbul" gibi gazetelerinde de rastlanmaktadır. TKP; Komünist'te "İrtica Nasıl Yıkılır", "Tehlike"; Kızıl İstanbul'da ise "Şarktaki Köylü Hareketi" gibi birçok metinde ısrarla bu fikirleri ileri sürmüştür (Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV)). Şeyh Said Olayı bağlamında belirtildiği üzere bu ayırım TKP'nin önemli handikaplarından birisini teşkil etmektedir. Bu tutum çeşitli vesilelerle görünür olmuştur. Örneğin; Nisan 1934 tarihli Kızıl İstanbul gazetesinde "köylü hareketi" değerlendirilirken Kürt köylülerinin Şeyh Said ve Ağrı isyanlarında irticanın peşine takıldığı söylenmektedir (Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV), 1934). Günlük gazetelerde dahi on binlerle ifade edilen ölümler karşısında TKP'nin böylesi bir tutum geliştirmesi hem sosyalizmle harmanlanmış Türkçü ideolojinin sonuçları hem de iktidarın saldırılarına hedef olmama bağlamında değerlendirilebilecek nüveler sunmaktadır.

Diğer taraftan Ağrı Olayları'nda da TKP meselenin çözümü için salt ekonomik tedbirleri ön plana çıkarmış, "cahil ve fakara halka" kurtarıcısını bekleme çağrısını yinelemiştir.⁹⁰ Böylelikle TKP gerek Şeyh Said gerekse de Ağrı Olayları'na dışarıdan bakan yabancılaşmış bir göz olmanın ötesine geçememiştir. TKP'nin seslenme biçimlerini onu SSCB ve T.C. ile ortak bir paydada buluşturmuştur. Bu nedenle TKP'nin diline yansıyan ve eşitsizlik üreten söylemin giderek bir yargıya dönüştüğünü iddia etmek abartı olmayacaktır.

4.4.3. Trakya Olayları ve Türkiye Komünist Partisi: Suskunluk Sarmalı

Şeyh Said ve Ağrı Olayları aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin geçirmekte olduğu yapısal değişimleri de örneklemektedir. Devasa bir şiddet dalgasının eşlik ettiği Türkleştirme politikaları 1930'larda ulusal kimliği kurumsallaştırma perspektifiyle desteklenmiştir. Bu dönemde Kemalist iktidar bir taraftan "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyaları tertip etmiş; diğer taraftan "Güneş Dil Teorisi"yle, "Türk Dil Kurumu"nun kuruluşuyla Türk diline ve Türk kültürüne verdiği önemi göstermiştir. İktidarın bu tutumu etnilere yönelecek yeni bir şiddet dalgasının habercisi mahiyetindedir. Büşra Ersanlı bu tarihsel kesiti şöyle değerlendirmektedir:

1930'lu yılların ortaları Türkiye için çok önemli bir dönemdir; otoriter rejimin pekiştirilmesi bu dönemde gerçekleşti. 1933-1939 döneminde tek-parti rejimi

⁹⁰ TKP aynı tarihlerde cahil ve zavallı halk kategorisine Lazları da dahil ederek çözüm önerisini yine tanıdık bir odağa yani ekonomik tedbirlere indirmiştir.

kendisini devlet partisi ilan etmiş, muhalefetin herhangi bir biçimine müsamaha edilmemişti. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türk ulusçuluğunun yerleştirilmesi için gerekli görülen bu otoriter rejim katı bir devletçilik politikası uygulayarak adeta bir diktatörlüğe dönüşmüştü. (Ersanlı, 2003, s. 189)

Ağrı Olayları'nın sarsıntıları devam ederken iktidar bu sefer de Trakya'da Yahudi cemaatine yönelik bir şiddet dalgası başlatmıştır. Trakya Olayları hem Türkleştirme politikalarının devamı olması hem de Ersanlı'nın atf yaptığı "otoriter rejimin" sınırlarının nerelere uzanabileceğini kestirmek bakımından dikkate değerdir. Rıfat Bali olaylar hakkında şu bilgilere yer vermektedir:

[...] Trakyalı Yahudiler arasında "furtuna" olarak anılan hadise, 1934 yılının 21 Haziran günü önce Çanakkale, akabinde Edirne, Kırklareli, Tekirdağ vilayetlerinde ve bu vilayetlere bağlı ilçelerde yaşayan Yahudilerin ev ve mağazalarına karşı başlatılan yağma eylemi ile yöredeki Yahudi halkı tehdit ve tacizlerle korkularak bölgeyi terk etmelerini sağlama teşebbüsüdür. Olaylar, Başvekil İsmet İnönü'nün 5 Temmuz 1934 günü TBMM'de yaptığı konuşmada hadiseyi tel'in etmesinin ardından kontrol altına alınacaktır. Olaylar bastırıldıktan sonra İstanbul'a kaçan Yahudilerden az sayıda bir bölümü evlerine geri dönecek, çoğunluğu ya Filistin'e göç edecek veya İstanbul'a yerleşecektir. (Bali, 2008, s. 1)

Sosyoekonomik hayatın Türkleştirilmesi projesi 1934'te Yahudilerin mal varlıklarına el koymayı önceleyen olaylarla sürdürülmüştür. Trakya Olayları ile Kürt toplumunun merkezinde olduğu olaylar arasında iktidarın temel yönelimi bakımından bir ortaklık olduğu görülmektedir. Bununla birlikte olaylarda kullanılan yöntemlerde farklılıklar bulunmaktadır. Doğu'da "tedip ve tenkil" ekseninde hayata geçirilen Türkleştirme politikaları; Batı'da Yahudileri şiddet eylemleriyle uzaklaştırma şeklinde tezahür etmiştir. Doğu'da, iktidar bizzat askeri gücüyle olayları bastırmaya yönelirken Batı'da "el altından" Türkleri kışkırtarak seyirci pozisyonu üstlenmiştir.

Yahudi ve Kürt toplumunun maruz kaldığı olaylar silsilesi "kader ortaklığını" da beraberinde getirmiştir. Ağrı Olayları esnasında Doğu'da Umum Müfettişliği görevini üstlenen İbrahim Tali; Trakya Olayları esnasında ise Trakya Umum Müfettişi olarak sahneye çıkmıştır. Peki, bunlar İbrahim Tali'nin kariyerini takip eden acı tesadüfler olarak okunabilir mi? Tali'nin hayat hikâyesi incelendiğinde söz konusu görevlerin tesadüften ziyade bilinçli bir tercihin ürünü olduğu anlaşılmaktadır. 1927-1932 yılları arasında Doğu'da Umumi Müfettiş olarak görev yapan İbrahim Tali, burada gösterdiği "yararlılık" ve bu tür hadiselerdeki "büyük tecrübesi" nedeniyle 19 Şubat 1934'te kurulan İkinci Umumi Müfettişlik'e

atanmıştır.⁹¹ İbrahim Tali vakit kaybetmeden kollarını sıvamış ve Trakya bölgesini otuz üç gün boyunca gezdikten sonra gözlemlerini raporlaştırmıştır. Tali'nin "Trakya Raporu"na göre Yahudiler, iktidar açısından büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Trakya Raporu'na ek olarak 1932'de meclisin gündemine gelen lakin 1934 Haziran'ında yasalaşan 2510 sayılı İskân Kanunu⁹² da Trakya Olayları için resmi dayanak teşkil etmiştir. İktidar nazarında Yahudiler hem sınır boylarında yaşayan bir tehdit hem de memleketin ekonomik zenginliklerini elinde tutan önemli bir "düşman" unsur olarak algılanmıştır. Dönemin iktidarı her ne kadar resmi düzeyde Trakya Olayları'nı kınamış olsa da yerelerde tatbik edilen tutum açıklamanın tersi yönünde hayat bulmuştur. 2510 sayılı İskân Kanunu'nu dönemin zihniyeti hakkında yeter düzeyde bilgi içermektedir. Kanun, Türkiye'de nüfusun oturuş ve yayılışının Türk kültürüne bağlılık derecesine göre üç mıntıkhaya ayırdığını belirtmektedir. İktisadi, kültürel, siyasi, askeri nedenlerle meskenleri boşaltmayı, ikameti yasaklamayı, nüfusu asimilasyona tabi tutmayı ön gören kanun ivedilikle hayata geçirilmiştir (İskan Kanunu, 1934, s. 4003). İktidar, kanunda Türk etnisi dışında kalan etnilere ilişkin yaklaşımını oldukça açık cümlelerle ifade etmiş ve girişilecek fiillerin kapsamı belirtmiştir. Kanunun başka maddelerinde de hem Yahudileri hem Kürtleri hedef alan yaklaşımlar göze çarpmaktadır. Bu kapsamda ikinci faslın onuncu ve on birinci maddelerinde yer alan ifadeler dikkat çekicidir:

B: Bu kanunun neşrinden önce her hangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle Reis, Bey, Ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış, kayıtlı, kayıtsız, bütün gayrimenkuller Devlete geçer. (...)

C: Bu Kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahzur bulunanları, aileleriyle birlikte, münasip yerlere naklettirip yerleştirmeğe İcra Vekilleri Heyeti kararile, Dâhiliye Vekili salâhiyetlidir.

Madde 11 — A: Ana dili Türkçe olmıyanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri yasaktır.

B: Türk kültürüne bağlı olmıyanlar veya Türk kültürüne bağlı olupta Türkçeden başka dil konuşanlar hakkında harsî, askerî, siyasî, içtimâî ve inzibatî sebeplerle, İcra Vekilleri Heyeti kararile, Dâhiliye Vekili lüzumlu görülen tedbirleri almağa mecburdur. Toptan olmamak şartile başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan iskat etmek de bu tedbirler içindedir. (İskan Kanunu, 1934, s. 4004)

⁹¹ İbrahim Tali, 1932-1934 yılları arasında milletveli sıfatıyla mecliste bulunmaktadır. Nitekim Trakya Olayları nihayete erdikten ve temel gayeye ulaşıldıktan sonra İbrahim Tali görevini tamamlamış olarak meclise geri dönmüştür.

⁹² 2510 Sayılı İskân Kanunu aynı zamanda Dersim Olayları için de resmi dayanak oluşturmaktadır.

Kanunun hemen her maddesinde benzer ifadelerle karşılaşılmaktadır. Türk diline ve Türk kültürüne yapılan vurgu eşliğinde tehdit unsuru olarak görülenlerin mal varlıklarına el konulacağı ve küçük gruplar halinde başka bölgelere serpiştirilecekleri söylenmektedir. Sibel Yardımcı ve Şükrü Aslan tatbik edilen bu politikanın biyopolitik niteliğine dikkat çekmiştir (Yardımcı & Aslan, 2008). Nitekim iktidar, bir taraftan Trakya'yı Yahudilerden "arındırarak" bölgesel hedeflerini hayata geçirmiş diğer taraftan da Kürtlerin bir kısmını, Türk nüfusunun yoğun olduğu Trakya illerine sürgün ederek biyopolitik tutumu devreye sokmuştur.

TKP ise Trakya Olayları'nı "suskunluk sarmalında"⁹³ geçirmiştir. Partinin olayları konu alan bir değerlendirmesine rastlanmaması onun politik konumlanışı ve kendi deyimiyle azınlık milliyetler ve inançlar sorunuyla kurduğu ilişkinin boyutunu göstermesi bakımından çarpıcıdır. Trakya Olayları esnasında kimi günlük gazetelerde dahi yaşanan olayları kınayan tutumlara rastlanmasına rağmen TKP'ye ait bir açıklamaya rastlanmaması önemli bir ikilem olarak not edilmelidir. Şeyh Said ve Ağrı Olayları'nın ardından geniş çaplı tutuklamalara ve sürgünlere hedef olan TKP'nin yeni bir saldırı dalgasına maruz kalmamak için suskun kalmayı tercih ettiği ileri sürülebilir. Başka bir ifadeyle TKP açısından 1920'den itibaren kaybedilen mevzilerin yenilgi psikolojisine yol açtığı ve bu sonucun da ihtiyatlı davanmayı beraberinde getirdiği düşünülebilir. Lakin sürüçlere konulan ihtiyat payı giderek eski fikirlerden uzaklaşmayı, reformist bir muhalefet partisi görünümü kazanmayı ve Kemalist ideolojiye eklenmeyi doğurmuştur.

TKP'nin Yahudilere ilişkin göze çarpan tek değerlendirmesi önceki bölümlerde değinildiği üzere "Yahudi burjuvalar" bağlamıdır. Ki bu tutumun da iktidarın yaklaşımıyla uyumlu olduğu görülmektedir. Burjuvazinin mal varlıklarına el koyularak "fukaralara" dağıtılmasını öneren TKP'nin bu nedenle de Trakya Olayları esnasında suskun kalmış olabileceği düşünülebilir. Diğer taraftan Ağrı ve Trakya Olayları arasında geçen zamanda da TKP için temel öncelik Sovyetler Birliği'nin güvenliğini sağlamak olmuştur. Netice itibarıyla TKP, büyük toplumsal hadiselelerle ilgilenmek yerine Sovyetler Birliği ve T.C. ilişkilerinin alacağı biçime önem vererek Komintern'in tavsiyeleri ekseninde hareket etmiştir.

⁹³ Elisabeth Noelle-Neumann'ın kavramlaştırmasına atıf yapılmıştır.

4.4.4. Dersim Olayları ve Türkiye Komünist Partisi: “Medeni Usullerle Gelen Tedbirler”

2510 sayılı İskân Kanunu’yla birlikte boşaltılması öngörülen yerlerden birisi de Dersim’dir. Bu durum, iktidarın sosyoekonomik hayatı Türkleştirmede bütüncül bir yaklaşım içerisinde olduğunu göstermektedir. İbrahim Tali şahsında Ağrı ve Trakya Olayları’nı birleştiren iktidar; İskân Kanunu dolayısıyla da Trakya ve Dersim Olayları’nı birleştirmiştir. Söz konusu hadiseler bağlamında kast edilen “birleştirme” tutumu iktidarın tecrübe aktarımıyla ilgilidir. Bu nedenle iktidarın 1935’e gelindiğinde büyük çaplı olayların sonuçlarından hareketle “daha tertipli” olduğu görülmektedir. Nitekim iktidar, Dersim’e yönelik siyasetini 1935’te Tunceli Kanunu⁹⁴ ile bir adım daha ileri götürerek 1937’de meydana gelecek olayların resmi dayanaklarını hazırlamıştır. Kanun görüşmeleri esnasında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın sarf ettiği cümleler iktidarın yaklaşımını ortaya koymaktadır. Kaya; Dersim nüfusunun 65-70 bin dolayında olduğunu söyledikten sonra konuşmasını şöyle sürdürmüştür:

Bugün burası 91 aşirete münkasemdir. 1876’dan bugüne kadar muhtelif zamanlarda Dersim üzerine 11 harekâtı askeriye yapılmıştır. Halkı cahil biraz da toprağın fakirliği dolayısıyla halkı fakir olur ve elinde silahı bulunursa tabii böyle bir yerde vukuat eksik olmaz. (Beşikçi, 1992, s. 16)

Şükrü Kaya, konuşmasının sonuna doğru Dersim meselesinin medeni usullerle çözüleceğini ve kaygı duyulacak olağanüstü bir durum olmadığını belirtmiştir. Lakin oylan kanunla olağanüstü yetkilerle donatılmış bir Umumi Müfettişin Dersim’de görev yapmasına karar verilmiştir. Buna göre Umumi Müfettiş görev sahasında meclis onayına gerek duymadan sürgün, idam, af gibi meselelere tek başına karar verme yetkisine sahip olmuştur.⁹⁵ Böylelikle Dersim, 1925’te uygulamaya konulan Şark Islahat Planı’nın son halkası olarak ön plana çıkarılmıştır. Şeyh Said Olayı’ndan sonra İbrahim Tali Umum Müfettişi sıfatıyla, Fevzi Çakmak Genelkurmay Başkanı sıfatıyla, Şükrü Kaya İçişleri Bakanı sıfatıyla, İsmet İnönü Başbakan sıfatıyla defalarca “Dersim’in özel konumu” üzerinde durmuştur.⁹⁶ Dersim üzerine hazırlanan

⁹⁴ Tunceli Kanunu meclise sunulmuş ve tartışma olmaksızın kabul edilerek 1936’da yürürlüğe konulmuştur.

⁹⁵ Nitekim Umumi Müfettiş idam yetkisini Seyit Rıza teslim olduktan sonra kullanmıştır. Eylül 1937’de teslim olan Seyit Rıza hızlıca “yargılanmış” ve hakkında verilen idam kararı meclis onayına gerek duyulmadan 15 Kasım 1937’de uygulanmıştır.

⁹⁶ Şükrü Kaya 1931’de Doğu vilayetlerine gözlem amacıyla bir gezi düzenlemiş ve kendisine İbrahim Tali ile jandarma ve kolordu kumandanları da eşlik etmiştir. Şükrü Kaya, gezi kapsamında Dersim’de de gözlemlerde bulunmuştur. Kaya’nın gezisi günlük gazetelere “Dersim’de şakilere karşı tedbirler

raporlarda ortak görüş “Dersim’in bir çıban” olduğudur (Kahraman, 2004, s. 281-285). İktidarın en yetkili ağızları tarafından dillendirilen fikirler mecliste de yankısını bulmuş ve resmi söylem haline gelmiştir. Bu iddiayı desteklemesi bakımından 1932’de Kayseri milletvekili Naşit Hakkı tarafından yazılan “Derebeyi ve Dersim” isimli kitap dikkate değerdir. Zira kitap hem resmi söylemin kodları hem de iktidarın Dersim yönelimi hakkında fikir vermektedir. Naşit Hakkı, Dersim’e ilişkin fikirlerini belirtmeden önce Şeyh Said Olayı’na atıf yaparak Osmanlı’nın şımarttığı derebeylerin ve şeyhlerin Cumhuriyet tarafından ezilmeye başladığını söylemektedir. Naşit Hakkı’ya göre büyük bir bela seli olan Dersim, devlet tarafından adam edilecektir. Pek tabii Naşit Hakkı “adam etmenin” nasıl gerçekleştirilmesi gerektiğini eklemeyi ihmal etmemiştir.

Dersimli, Dersim coğrafyasında bir şeydir. Dersimli o dağlardan uzaklaştı mı, Türkiye’nin her köşesinde onunla teker teker her vatandaş boy ölçüşebilir. Dersim’in önce tırnağını sökmeli, elindeki silahı almalı, başlarındaki zorbalarla, zorba, olabilecekleri ovalara çekmeli ve ondan sonra görmeli, Dersim’le Kayseri’nin bir farkı kalır mı? (Uluğ, 2009, s. 70)

Naşit Hakkı’nın söylemleri 1925’ten itibaren iktidarın takip ettiği Şark İslahat Planı’yla uyum içerisindedir. Anlaşılacağı üzere iktidar, yıllar öncesinden Dersim’i zor kullanarak “ıslah” etmeye karar vermiş ve 1937 Mart’ında “isyanın lideri” olarak gördüğü Seyid Rıza’nın evini bombalayarak yıllar sürecektir bir tenkil harekâtı başlatmıştır. 1937 yılına ait gazeteler incelendiğinde Dersim Olayları’na ilişkin kullanılan dilin ve servis edilen haberlerin Şeyh Said ve Ağrı Olayları’ndaki söylemlerle paralellik arz ettiği görülmektedir. On iki yıla sığdırılan devasa yok etme pratikleri esnasında adeta “tehlike enflasyonu”⁹⁷ yaşanmış ve bir risk unsuru olarak sunulan Kürt toplumuna karşı belirli algılar oluşturulmaya çalışılmıştır. Şüphesiz gazetelerin ön plana çıkardığı vurgular hem tehlike duygusunu arttırmakta hem de risklerin algılanma biçimlerini belirlemektedir (Furedi, 2001, s. 83-86). Netice itibarıyla gazetelerde yankılanan söylemler eşliğinde iktidar, bir taraftan korku iklimi yaratmış diğer taraftan “öteki”ye yönelen nefret okları vasıtasıyla devasa bir yok etme pratiği sergilemiştir. Örneğin, 16 Haziran 1937 tarihli Kurun gazetesinde Dersim meselesinin Osmanlıdan Cumhuriyet’e devrolduğu aktarılarak birkaç aydır yapılmakta olan askeri harekât hakkında bilgi verilmiştir. Gazeteye göre yarı medeni insanların yaşadığı Dersim, iktidar tarafından 1935 yılından bu yana sert tedbirlerle

almamak”, “Dersim’de ıslahat” başlıklarıyla servis edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kalman, 1995, s. 161-168)

⁹⁷ Frank Furedi’nin kavramlaştırmasına atıf yapılmıştır.

ıslah edilmeye çalışılmaktadır. Bu ıslahın bir parçası olarak Dersim'in artık Tunceli olduğu belirtilmiş, "eğer burada yaşayan ahali karşı çıkmaya devam ederse" harekâtın daha sert bir şekilde sürdürüleceği İsmet İnönü'ye atıf yapılarak belirtilmiştir (Us, 1937). Gazetede 18 Haziran'da yayımlanmaya başlayan "Dersim Meselesi Nedir?" başlıklı yazı dizisinde ise Tunceli nüfusunun elli bin kişi olduğu belirtilerek halkın tamamının Türk kökenli ve Alevi olduğu not düşülmüştür. Tuncelilerin yaz aylarında kaya oyuklarında hayvanlarla iç içe yaşayan geri kalmış bir halk olduğu belirtilerek Tunceli'nin de Ağrı gibi ıslah edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. (Us, 1937) Aynı yazı dizisi boyunca Seyit Rıza isyanının lideri olarak ön plana çıkarılmış ve Tunceli'nin sergerderelerden, haydutlardan, derebeylerinden temizleneceği fikri her gün gazetenin sayfalarına taşınmıştır.

17 Haziran 1937 tarihli "Son Posta" gazetesinin de benzer değerlendirmelere yer vermesi "söylem düzeninin" oluşum şekli hakkında fikir vermektedir. "Derebeyliğin son ocağı da yok ediliyor" manşetiyle çıkan gazete, tayyarecilerin bomba ve mitralyözlerle büyük bir kahramanlık sergilediğini, ilk kadın tayyareci olan Sahiha Gökçen'in de asilerin başına bomba yağdırdığını uzun uzun aktarmıştır (Derebeyliğin Son Ocağı da Yok Ediliyor, 1937). Gazete, 18 Haziran 1937'de "Dersim'de büyük temizlik" manşetiyle çıkmış ve olayları aktaran Muhittin Birgen meselenin kimi yayınlar tarafından gereğinden fazla abartıldığını savunmuştur. Birgen'e göre, ortada ne büyük bir isyan vardır ne de devlet gafil avlanmıştır (Birgen, 1937). Birgen "devletin kudretini" överken farkında olmadan olayların gerçek mahiyetini açıklamıyormuştur.⁹⁸ Aynı sayıda gazete "Dersim Islahat Programı" çerçevesinde Dersim'in tamamen boşaltılacağını, Dersimlilerin Batı'ya iskân edilerek ev ev dağıtılacağını, asi liderlerin mallarına el konulacağını duyurmuştur. Gazete, alınan önlemlerle "vatan haritasının yedi bin kilometrelik parça, memleket nüfusunun ise yetmiş bin yuttaş kazanağını" savunmuştur. İktidarın yaklaşımından feyz alan kalemler Dersim'in, Türklük camiasının başına bela kesilen bir leke olduğunu aktararak Dersimlilerin vahşi olduklarını ispatlamaya çalışmıştır. Lakin medeni olmakla övünen bu yazarlar, Dersim isyanının liderlerinden birisi olarak ön plana çıkarılan Ali Şer'in kafasının nasıl kesildiğini sayfalarına taşımakta beis

⁹⁸ 1925'ten itibaren iktidarın Dersim'e ilişkin söylemlerini değerlendiren Ahmet Kahraman'a göre Dersim'de isyan meydana gelmemiş, daha ziyade iktidarın askeri harekâtından kaçma ve gizlenme tutumu ön plana çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kahraman, 2004)

görmemişlerdir. Üstelik bir gazeteci, bu eylemi gerçekleştirenleri Dersim’de bulmuş, birlikte fotoğraf çektirmiş ve gazetede bastırmıştır (Ahmed, 1937).

Kemalist iktidar, Dersim nüfusunu genel nüfusa dâhil ederken Şeyh Said ve Ağrı Olayları’nda olduğu gibi “kirlerden arındırma” ve “medenileştirme” vurgularını ön plana çıkarmıştır. Bu nedenle ötekileştiren dilin aynı zamanda Kürtlere ilişkin kimi kalıp yargıları örneklediği görülmektedir. “Medeni usullerle hayata geçirilen önlemler” çerçevesinde 1937-1939 yılları arasında on binlerce kişi katledilmiş, on binlecesi ise sürgüne gönderilmiştir. Cemal Süreya’nın kara bir vagonun gölgesinde çıkılan yüz yıllık bir yolculuk olarak anımsadığı⁹⁹; Necip Fazıl Kısakürek’in itaatsizlik bahanesiyle 50 bin insanın katledildiği benzersiz bir facia olarak tanımladığı Dersim Olayları (Kısakürek, 2012, s. 167-171), erken Cumhuriyet döneminin Kürtleri hedef alan son halkası olmuştur.

Diğer taraftan Sovyetler Birliği cephesinde olaylar; Şeyh Said ve Ağrı Olayları’nın devamı olarak görülmüş, Kemalist hükümet desteklenmiştir. 28 Temmuz 1937’de “Dersim Ayaklanması ve Dış Desteği” başlığıyla Komintern’e sunulan bir raporda mesele şöyle tespit edilmiştir: “Üç ay önce Dersim bölgesinde patlak veren karşıdevrimci isyan, henüz bastırılmadı. Şu ana kadar isyanın önderlerini yakalamak mümkün olmadı. Hükümet birlikleri ile isyancılar arasında çarpışmalar devam ediyor” (Perinçek M. , 2012, s. 469). Anlaşılacağı üzere SSCB cephesinde yeni bir tespit sürece eşlik etmemiştir.

TKP ise önceki olaylarda olduğu gibi, SSCB’nin kararlarını tekrarlamaktan öteye geçmemiş ve Kemalist iktidarı desteklemiştir. Bu dönemde, TKP’ye yakınlığıyla bilinen günlük “Tan”¹⁰⁰ gazetesi Dersim Olayları’nı, Cumhuriyet ve Son Posta gazeteleri gibi değerlendirmiştir. Gazetenin sayfalarında “derebeyleri” lanetleyen, hükümeti alkışlayan “haberler” yankılanmıştır. Bununla birlikte TKP’nin Dersim’deki gelişmeleri konu alan sınırlı değerlendirmesi bulunmaktadır. Bunlardan biri Şubat 1936’da “Orak Çekiç” dergisinde Dördüncü Umum Müfettişlik’i üzerine yapılan değerlendirmedir. TKP bu metinde Kürt isyanlarına ve Doğu’da görev yapan

⁹⁹ Cemal Süreya, Dersim Olayları esnasında ailesiyle birlikte Bilecik’e sürgün edilmiştir. Süreya, sürgün yıllarını ve sürgünlüğün kendisine duyumsattıklarını ancak 1980’lerin ortasında dile getirmeye başlamış; sürgünlüğü ölümcül bir yara gibi taşımıştır. Öyle ki Süreya, “sırrını” çoğunluğu sosyalist olan dostlarından bile gizlemiştir. Bu tutum hem sosyalist harekete hâkim olan düşün dünyasına hem de dönemin ruhuna işaret etmesi bakımından dikkate değerdir. Süreya, eşine yazdığı mektupta ve çeşitli mülakatlarda sürgün yıllarına değinmiştir. Örnek için bkz. (Süreya, 2015)

¹⁰⁰ Tan gazetesi, TKP’nin yayın organı değildir. TKP üyelerinin ve partiye sempati duyan isimlerin çıkardığı bir gazetedir.

Umum Müfettişlik'lerinin faaliyetlerine atıf yaparak ağaların, şeyhlerin, beylerin değil emekçilerin cezalandırıldığını savunmuştur. Kemalist hükümetin, irtica ve isyan hareketlerini ezmekle inkılap adına iyi bir iş yaptığını ileri süren TKP; bu tavrın sonuna kadar devam ettirilmediğini not düşmüştür. Yanı sıra Kürt köylüleri ile şeyhler ve derebeyler arasında ayırım yapan TKP; halk için inkılap, derebeyler için daha yoğunlaştırılmış bir şiddet önermiştir (Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV), 1936). TKP'nin Kemalist inkılabı olumlayan tutumu ve hükümete akıl verme çabası yaşanan ideolojik kaosun göstergeleri gibidir.

1937'de olaylar devam ederken TKP Genel Sekreteri İsmail Bilen¹⁰¹ tarafından Komintern'e sunulan iki raporda partinin tavrı net bir şekilde dile getirilmiştir. Bu raporlardan biri 27 Haziran 1937'de "gizli" ibaresi ve "Dersim İsyanı" başlığıyla sunulmuştur. Dersimli aşiretlerden, kentın ekonomik yapısından, devlete vergi verilmediğinden, devlet otoritesinin bulunmadığından bahseden Bilen; Dördüncü Umum Müfettişlik'inin kuruluşunu ve yetkilerini anlatmıştır. İnönü hükümetinin Dersim'e mektep, yol, köprü yapmaya başladığını ve idareyi daha sıkı bir şekilde elinde tuttuğunu belirten Bilen; Dersim şeyhleri, beyleri ve aşiret reislerinin Batı vilayetlerine (bilhassa Trakya'ya) gönderildiğini not etmiştir. Bilen'in raporundan anlaşılacağı üzere TKP; büyük bir şevkle devletin cebribi desteklemiş, bir adım daha ileri giderek uygulanan şiddeti yetersiz bulmuş ve ek önlemler alınması gerektiğini savunmuştur. Bölge bölge "silahlı asilerin" sayısını belirten TKP, on bin dolayında asinin derebeyler öncülüğünde gerici, irticai bir isyan tertipledeğini belirtmiştir. Ek olarak TKP, sınıfsal bir ayırım yaparak Kürt emekçilerinin yanında olduğunu göstermeye çalışmıştır. TKP; Dersim beylerinin irticai isyanı neticesinde Kürt köylülerinin, emekçi halkının ve asker olan Türk köylülerinin kanlarının aktığını belirtmiştir (Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV), 1937). Lakin bu belirleme iki bakımdan sorun teşkil etmektedir. İlki olaylara sebep olan tarihsel, sosyal, ekonomik, etnokültürel bağlamın kavranmamasıdır. İkincisi rapor yazıldığı tarihte binlerle ifade edilen ölü sayısı; yakılan, bombalanan köyler her gün gazetelerce servis edilmesine rağmen TKP, Kürt ezilenlerinin karşısına Türk ezilenlerini çıkarmıştır. Aslına bakılırsa TKP, kayıpları eşitleyerek yahut birbiriyle yarıştırmak meseleyi karanlıkta bırakmıştır. Diğer taraftan TKP bu yolla hem hitap ettiği kesimler hem de Kemalist iktidar katında "olası yanlış anlaşılmalara" önlemeye

¹⁰¹ İsmail Bilen bu raporları "Marat" takma adıyla yazmıştır.

çalışmış gibidir. Zira parti, Kürt emekçilerini savunurken dahi onları Türk emekçilerinin şemsiyesi altına gizlemiştir.¹⁰²

İsmail Bilen'in hazırladığı ikinci rapor yine “gizli” ibaresiyle fakat bu sefer “Yeni Bir Gerici Kürt Ayaklanması” başlığıyla Komintern'e sunulmuştur. Rapor, henüz giriş cümlesinde hükmünü vermiştir: “İki ayı aşkın bir zamandan beri Ankara Hükümeti, Dersim bölgesindeki Kürt aşiretlerin yeni bir gerici ayaklanmasını bastırmakla uğraşiyor. Feodal unsurlar, Kemalist Parti tarafından gerçekleştirilen burjuva reformlarına rağmen, bugüne kadar ülkenin bu sapa bölgesinde barınmayı başarmışlardır” (Perinçek M. , 2012, s. 461). Anlaşıldığı kadarıyla Şeyh Said ve Ağrı Olayları'nda Kemalist iktidarın Kürt emekçilerinin sorunlarını çözemeyeceğini ilan eden TKP, bu tezini değiştirmiştir. Bu tutum TKP'yi, iktidarın resmi söylemleriyle daha bütünleşik hale getirmiştir. Kemalist iktidar tarafından dillendirilen “Dersim'de devlet otoritesinin kağıt üzerinde kaldığı”, “vergi toplanamadığı”, “askerlik yükümlülüğünün yerine getirilmediği”, “aşiret reislerinin ve şeyhlerin eşkiya çeteleri oluşturduğu” gibi söylemler TKP tarafından da dillendirilmiştir. Lakin TKP'ye göre isyanın esas gerekçesini Büyük Millet Meclisi'nin aldığı kararlarla aşiretlerin, şeyhlerin hiçbir yetkisinin kalmaması ve mallarının devlete devredilecek olması meydana getirmiştir (Perinçek M. , 2012, s. 465). TKP'nin bahsini yaptığı kararlar Trakya Olayları'nın ön günlerinde çıkarılan “2510 sayılı İskân Kanunu”nda yer almaktadır. Bu kararlar “feodalizmin tasfiyesini” öngördüğü gerekçesiyle TKP tarafından “burjuva devrimi” olarak tanımlanmıştır. TKP'ye göre, Dersim'deki feodallerin mal varlıklarının tapu kadastro idaresi tarafından tespit edilmeye başlanması isyanın gerekçesini meydana getirmiştir. TKP; Şeyh Said ve Ağrı Olayları'nda olduğu gibi Kürt feodallerinin sert şekilde cezalandırılması gerektiğini fakat Kürt emekçilerinin ayrı tutulması gerektiğini belirtmiştir. Buna rağmen TKP “Ayrıca akan kan, ilk başta Kürt emekçilerinin ve asker üniforması içindeki Türk köylülerinin kanıdır. Bu kan, boşuna akmış olmamalıdır, onların acınacak durumlarında ciddi düzeltmeler getirmelidir” (Perinçek M. , 2012, s. 467) tespitini yapmaktan geri durmamıştır. Bu tespit TKP'nin hâkim ulus cephesinden meseleye yaklaştığını göstermektedir.¹⁰³ TKP'nin iktidarın söylemleriyle kurduğu akrabalık

¹⁰² Bu tutum Ermenilere dönük yaklaşımlarda da kendisini göstermektedir.

¹⁰³ TKP yayınlarında partinin, etnilere özelde Kürt etnisine yabancılaştığını gösteren birçok metin bulunmaktadır. Örneğin, Dersim'de on binlerce insanın öldürülmesine, sürgüne gönderilmesine, asimile edilmesine muhalefet etmeyen; yanı başındaki yıkımlara sessiz kalan TKP; aynı tarihlerde Amerika'da idama mahkûm edilen sekiz zenci için Türkiyeli işçileri protestoya çağırmıştır. TKP,

“uygarca yaşama” gereğine işaret ederken “Kürt bölgelerini çok gezmiş Türk gazeteci” sıfatıyla Naşit Hakkı’dan alıntı yapmasıyla da kendisini göstermiştir. TKP’nin “modernlik” algısı ve bu bağlamda dile gelen seslenme biçimleri dikkat çekicidir:

Dersim’in on binlerce nüfuslu halkıyla ilgilenmek ve bu halka sistemli bir şekilde yardım etmek gerekir. Bu halkı yerinden oynatmak ve ülke içinde dağıtmak yanlış olur. Kuşaklardır insanca yaşamının ne olduğunu bilmeyen bu talihsiz insanlar, yeterli toprağa ve onu işlemek için araçlara sahip olmalıdır. Milli görenekleri ve dilleri çerçevesinde uygar bir yaşam kurmaları için onlara yardımcı olunmalıdır. Ancak bu şekilde, bu yüz bin insanı, Türkiye’nin milli bağımsızlık davasına kazanmak ve ülkenin iktisadi bağımsızlığının inşası ve sağlamlaştırılması için seferber etmek mümkün olabilir. (Perinçek M. , 2012, s. 468)

“Kuşaklardır insanca yaşamının ne olduğunu bilmeyen insanlar” tanımlamasıyla TKP; Kürtleri ötekileştirmekte ve “medeni hâkim ulusun” penceresinden seslenerek yüz bin Dersimliyi milli bağımsızlık savaşına kazanmaktan bahsetmektedir. TKP’nin seslenme biçimindeki problem aynı zamanda iktidara akıl veren bir tutumu da beraberinde getirmektedir.

TKP’nin Şeyh Said, Ağrı ve Dersim Olayları’nda sergilediği tutum “toplumcu gerçekçi”¹⁰⁴ sanatçıları da etkilemiştir. Birçok isim yaşananlara seyirci kalmış, kimileri ise hadiseleri eserlerine konu etmiştir. Devrin en etkili isimlerinden birisi olan Nazım Hikmet bilindiği gibi TKP üyesidir. Nazım’ın olaylar karşısındaki sessizliği, döneme eşlik eden TKP açıklamalarıyla birleşince “resmi söylemler” kimi kitaplara da yansımıştır. Kemal Tahir; “Namuscular”, “Yol Ayrımı”, “Göl İnsanları”, “Yedi Çınar Yaylası”, “Bir Mülkiyet Kalesi” gibi birçok kitabında hadiselere değinmiştir. Kemal Bilbaşar; “Cemo” ve “Memo” adlı kitaplarında Şeyh Said ve Dersim Olayları’nı konu edinmiştir. Muzaffer İlhan Erdost “Üç Şair” adlı kitabında Cemal Süreya’nın sürgünlüğü dolayısıyla Dersim Olayı’nı irdelemiştir. Bu kitaplara yansıyan dil, “suçlunun cürümlerini”¹⁰⁵ Doğu’nun “geri kalmışlığı” içerisinde görünmez kılmıştır.

enternasyonal düzeyde programatik görüşlerinin arkasında dururken yerel düzeyde savunularıyla çelişmiştir.

¹⁰⁴ Sosyalist ideolojiyi sanat yapıtlarına uygulamayı önceleyen bir akımdır. Nazım Hikmet, Sabahattin Ali gibi isimlerin öncülüğünde oldukça geniş bir sanatçı topluluğu oluşturmuştur. Bu yıllarda özellikle roman, hikaye, şiir ve tiyatrodaki yaygınlık kazanmıştır.

¹⁰⁵ Jean Amery; cürümü suçlu açısından ahlaki bir gerçeğe dönüştürmekten bahsederken suçluyu, kendi canavarlığının içine çekmek gerektiğini belirtmektedir. Bkz. (Amery, 2015, s. 97)

5. SONUÇLAR

Bilindiği gibi sosyalizm fikri ve bu kapsamda öne çıkan “sınıf”, “sınıf mücadelesi” gibi kavramlar Marx ve Engels’e ait değildir. Marx ve Engels kendilerinden önce var olan sosyalist fikirleri eleştirel bir okumaya tabi tutarak sosyalizme yeni bir içerik kazandırmıştır. Bu yeni içerik esasta Fransız sosyalizmi, İngiliz ekonomi politiği ve Alman felsefesinden beslenmiştir. Bu kaynaklar ikilinin düşüncelerini şekillendirmiş, büyük çaplı ekonomik, sosyal ve siyasal devrimler yeni sosyalist tahayyülü doğrudan etkilemiştir. Dolayısıyla bu koşullar altında Marx ve Engels’in savunduğu yeni tipte sosyalizm, kapitalizmin bağrından doğuvermiştir. İkilinin, komünizmin tarihsel ilerleyişini değerlendirirken kullandığı iki kavram sosyalist hareketi yorum farklılıklarına sürüklemiştir. Bu kavramlar birbiriyle bağlantılı olarak kullanılan *yasa* ve *zorunluluk* kavramlarıdır. Buna göre insanlığın tarihsel serüveninin ilkel komünal dönemden itibaren belirli yasalar çerçevesinde geliştiği ve bu sürecin kaçınılmaz olarak komünizme doğru gitmekte olduğu tespit edilmektedir. İkili, bu fikri kapitalizmin içerisinde olduğu ekonomik buhranı gözeterek ileri sürmüş ve komünizmin kaçınılmazlığını bu şartlar altında vurgulamıştır. Sosyalist devrim beklentisinin aksi yönde gelişmesi üzerine kapitalizmin içsel dinamiklerini değerlendiren ikili, yeni tezler ileri sürmüş lakin proleter bir devrime tanık olmamışlardır. Bununla birlikte Marx ve Engels’in tespitlerine eşlik eden bilimsel, teknik ve ekonomik ilerleme vurgusunun özellikle sosyalist ve komünist partilerin kurulmaya başladığı yıllarla birlikte kimi mekanik tutumları da beraberinde getirdiği görülmektedir. İlerlemeye yapılan övgü giderek canlıların ortak yaşam deneyimlerinin üzerine çarpı atmış; bir başına demiryollarını, fabrikaları ve yeni kent tahayyüllerini ön plana çıkarmıştır. Oluşan bu karşıtlık Ekim Devrimi sonrasında SSCB’de de görünür olmuş ve sosyalist devletleri etkisi altına almıştır.

SSCB bağlamında Marx ve Engels’le birlikte düşünülmesi gereken başlıklardan birisi de sosyalist devletin niteliği sorunsalıdır. Marx ve Engels döneminde sosyalist bir devlet kurulmadığı için ikili, sosyalizmde devletin niteliğinin nasıl olacağını uzun uzadıya belirtmemiş, aksine bu tutumun yanlışlığına işaret etmiştir. İkili, Paris

Komünü'nden sonra devlet üzerine olan okumalarını genişletmiş ve sosyalist devrimden sonra komünizme ulaşılarak çelişkilerin bulunmadığı bir toplumsal modelin yaşanacağını iddia etmiştir. Düşünürlerin, komünizmi çelişkilerden arınmış bir özgürlükler dünyası olarak sunması SSCB'de yıkıcı sonuçlara yol açmış; sosyalizmde devletin yeniden üretimini, mekanizmi ve ortodoksiyi gözlerden irak tutmuştur. Bu nedenle SSCB'nin dağılmasına kadar değişik tonlarda devam eden dışlama pratikleri sosyalizm ve etnisite ilişkisini belirli kabullere hapsedmiştir. SSCB'nin milliyetler politikası üzerine çalışan birçok araştırmacı, Ekim Devrimi öncesinden itibaren Lenin ve Stalin'in ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını taktik bir manevra olarak kullandığını ileri sürmektedir. Devrimden sonra ise sosyalist devleti ayakta tutmak için federatif ulusal bölümlenmenin benimsendiği, etnilere kimi haklar tanındığı fakat bu hakların kâğıt üzerinde kaldığı belirtilmektedir. Bu tutumun dayanakları ise sosyalizmin sınıf siyasetinde aranmış, modern reflekslerin SSCB'de de kendisini gösterdiği savunulmuştur. Oysa Marx ve Engels döneminde olduğu gibi SSCB döneminde de etnisite politikaları çeşitli uğraklardan geçmiş, bu ilişkilene biçimi çizgisel bir rota izlememiştir.

Birinci Enternasyonal'in kuruluşundan itibaren ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı sosyalistler tarafından çeşitli düzeylerde savunulmuş, vicdan özgürlüğü temel haklar arasında ifade edilmiştir. Bu savunu İkinci Enternasyonal tarafından da kabul edilmiştir. Lenin ise Rusya'da komünistlerin İkinci Enternasyonal'in 1896 tarihli Londra Konferansı'ndan itibaren bu hakkı kararlılıkla savunduğunu belirterek uluslar politikasının taktiksel değil, Rusya'nın özgün koşullarının sonucu olduğunu vurgulamıştır. Böylesi bir ortamda Rusya'da gerçekleşen devrim, sosyalist hareketin etnisite politikalarını kapsam ve içerik bakımından köklü bir değişime uğratmıştır. Zira Marx ve Engels döneminde daha ziyade kapitalizmin tarihsel gelişimi irdelenerek yeni bir sosyalist tahayyül oluşturulmuş, etnik temelli sorunlar dönemin siyasal gelişmelerine bağlı olarak incelenmiştir. Bu nedenle SSCB, aynı zamanda sosyalistlerin etnisite ve kimlik politikalarını test eden ilk pratiklere ev sahipliği yapmıştır. Diğer taraftan bu süreç, dünyanın ilk sosyalist devleti olan SSCB ile kapitalist devletler arasındaki savaflara da tanık olmuştur. 1922'ye kadar süren dış müdahaleler, bunların tetiklediği iç savaş ve kıtlık döneminde milyonlarca Sovyet vatandaşı hayatını kaybetmiş; İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar SSCB çeşitli düzeylerde isyana ve iç mücadeleye sahne olmuştur. Ayakta kalmaya çalışan

sosyalistler, devletlerini korumaya yönelmiş; sürekli olarak kendisini gösteren “güvenlik sorunu” sadece etnisite politikalarında değil, devrimin temel savunularında da taşları yerinden oynatmıştır. “*Sosyalizmde Kimlik Siyaseti ve Etnik Sınırlar: Türkiye Komünist Partisi Örneği (1920-1940)*” başlıklı bu çalışma esasen atıf yapılan çelişik tutumlardan kalkınmıştır. Bu bağlamda Sovyetler Birliği’nde sosyalist biçim altında yeniden üretilmeye başlanan devlet mekanizmasının ulusal ve uluslararası düzeyde etnisite politikalarına nasıl tesir ettiği sorunsallaştırılmış, TKP örneği üzerinden bir dizi sonuca ulaşılmıştır.

Birincisi; SSCB’nin etnisite politikalarının “kendi kaderini özgürce tayin etme” parolasıyla yola koyulduğu ve önemli bir takım ilkleri hayata geçirdiği görülmektedir. Etniler, Rusya tarihi boyunca ilk defa bu dönemde geniş haklara sahip olmuş; kendi yönetim aygıtlarını oluşturmuş; anadilleri başta olmak üzere sosyokültürel varlıklarını özgürce ifade etme imkânına kavuşmuştur. Nitekim SSCB’yi oluşturan onlarca devlet ve özerk bölgenin varlığı hayata geçirilmeye çalışılan modelin kapsamı hakkında fikir vermektedir. Öyle ki bu model halihazırda dünya tarihinde etnisite politikaları bağlamında uygulanmış en kompleks modeli teşkil etmektedir. Bu çalışma Sovyetler Birliği’nde söz konusu yapıyı sürdürmenin temel gerekçesini devletin yeniden üretiminde aramıştır. Ekim Devrimi’nin ön günlerinde Marx ve Engels’in devlet üzerine sarf ettiği görüşleri sorunsallaştıran Lenin, sosyalizmde de devletin varlığını devam ettireceğini fakat komünizmin üst aşamasında devletin giderek sönmüneceğini belirtmiştir. Lakin ulusal ve uluslararası ortam, SSCB’de devletin sönmünemesine değil, yeniden üretilmesine vesile olmuştur. Her ne kadar 1919’da kurulan Üçüncü Enternasyonal (Komintern) ve 1920’de toplanan Doğu Halkları Kurultayı ile SSCB “dünya devrimi” yönelimini üst bir aşamaya taşımışsa da bu yönelimler “devlet”in gölgesinde kalmış ve giderek yok olmuştur. Nitekim kronikleşen bürokratik yapı ve katı kurallara bağlanan mekanik kalkınma planları eşliğinde devlet koşar adım yeniden üretilmiştir. Sovyetler Birliği’nde devlet yeniden üretildikçe baskı mekanizmaları genişlemiş; söz konusu baskılar 1930’lu yıllarda gerçekleştirilen katliamlarla, sürgünlerle, nüfus planlamalarıyla, nüfus sayımlarının manipülasyonlarıyla ve asimilasyon politikalarıyla daha da görünür hale gelmiştir. Bu pratiklerin SSCB’de komünizmin ilk aşamasına geçildiği söylenen bir tarihsel kesitte hayat bulması ise devletin yeniden üretimine ilişkin yapılan çıkarımı desteklemektedir. Zira komünizmle

birlikte yok olması öngörülen devlet mekanizması SSCB yöneticilerinin güvenlik kaygısıyla daha da sağlamlaştırılmıştır. Bununla birlikte etnik farklılıkların ve dinsel inançların eski önemini kaybettiği varsayımını ispatlamaya çalışan Sovyet iktidarının, “inanmayan yurttaş” sayısının fazlalığını komünizmin alametifarikası olarak yorumladığı görülmektedir. Bu kavrayış hem resmi belgelerde manipülasyon yapılmasını hem de homojen bir “Sovyet ulusu” oluşturmak için baskı mekanizmalarının genişletilmesini beraberinde getirmiştir.

İkincisi; bu çalışma SSCB'nin T.C. ile resmi ve gayriresmi düzeyde geliştirdiği ilişkileri SSCB'de devletin yeniden üretimi ekseninde değerlendirmiştir. Sovyet iktidarı Ekim Devrimi'nden sonra İstanbul Hükümeti'yle çeşitli düzeylerde ilişki geliştirmiş, çok geçmeden Türkiye'de Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla diplomatik ilişkilerin yönü Ankara Hükümeti'ne doğru çevrilmiştir. Sovyetler Birliği'nin T.C. ile geliştirdiği ilişkinin temel yönünü Boğazlardan ve Türkiye sınırlarından gelebilecek saldırıları engelleme kaygısı belirlemiştir. Hakeza T.C.yi Sovyetler Birliği ile ilişkilenecek sevk eden temel kaygı da güvenlik meselesi olmuştur. Dolayısıyla söz konusu tarihsel kesitte her iki devletin de etkilerini derinden hissettiği tekinsiz konjonktür, bu devletleri çıkar ortaklığı zemininde buluşturmuştur. Devrimden sonra SSCB'nin Türkiye'nin doğusunda Kars, Erzurum ve Van'ı da içerisine alan geniş bir alanın işgaline son vererek Rus askerlerini geri çağırması, ikili ilişkilerde belirli bir güven ortamının oluşmasını sağlamıştır. Ek olarak Kurtuluş Savaşı yıllarında SSCB'nin karşılıksız silah, para ve altın yardımları ikili ilişkileri ilerleten önemli etkenler arasındadır. Bahsi geçen etkenlere rağmen iki devlet açısından da mesele aslında devlet refleksinden yani kendi çıkarlarını güvence altına alarak ötekini gözetim altında tutmaktan ibarettir. Nitekim iki devlet arasında 1940 yılına kadar imzalanan bütün anlaşmaların odağında sınır güvenliği ve birbirinin aleyhine faaliyette bulunmama maddeleri bulunmaktadır. Birbiri aleyhine faaliyette bulunmama taahhüdü aynı zamanda iki devletin karşılıklı güvensizliklerinin göstergesidir. Ankara Hükümeti açısından özellikle Kurtuluş Savaşı yıllarında SSCB kaynaklı en önemli güvensizlik gerekçesi TKP'nin varlığıdır. Ankara Hükümeti; Sovyetler Birliği'nin TKP vasıtasıyla Türkiye'de sosyalist bir devrim gerçekleştirebileceğini düşünmüş, bu fikir Çerkes Ethem'e ve Yeşil Ordu içerisinde yer alan kimi kesimlere karşı duyulan kaygıyla birleşince “komünist tehdit” algısı gizli ajandanın ilk sıralarına yerleşmiştir. Bu kaygı Ankara

Hükümeti'ni; SSCB'yi ve TKP'yi daha yakından takip etmeye yönlendirmiştir. İbrahim Tali, Memduh Şevket Esendal, Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir başta olmak üzere Ankara Hükümeti tarafından görevlendirilen yüzlerce kişi SBKP'nin ve Komintern'in tertip ettiği çeşitli düzeylerdeki toplantılara katılarak gözlemlerini raporlaştırmıştır. Hazırlanan raporlar ışığında Sovyet iktidarının içerisinde bulunduğu durumu tahlil eden Ankara Hükümeti ikili bir politik tutum izlemiştir. Politikanın birinci yönü SSCB ile “dostluk” ilişkileri geliştirmek, sınır güvenliğini sağlamak ve onlardan silah, para, altın yardımı almaktır. İkinci yön ise SSCB'nin temel beklentisi olan sınır güvenliğini sağlayarak TKP'yi etkisiz hale getirmektedir. Nitekim TKP kurucularının 1921'de Trabzon'da öldürülmesiyle başlayan baskı ortamı 1940'a kadar değişik tonlarda TKP'yi hedef almıştır. SSCB; Türkiye büyükelçileri ve TKP vasıtasıyla yaşananları görmesine rağmen TKP'yi “kontrol altında” tutmaya çalışmıştır. Metinsel düzeyde dünya devrimini hedefleyen SSCB reel politikada kendi devletini korumaya yönelmiştir. Bu kavrayış Sovyetler Birliği'ni giderek devrim fikrinden uzaklaştırmış, TKP örneğinde olduğu gibi komünist ve ulusal hareketler çeşitli devletlerle girişilen diplomasi trafiğinin “pazarlık unsuru” olarak değerlendirilmiştir. Diğer taraftan Sovyetler Birliği ve T.C.nin uyumlu ortaklığı Şeyh Said, Ağrı ve Dersim olaylarında da görülmektedir. Farklı niteliğe sahip olan iki devlet de “Kürt isyanlarını” gerici kalkışmalar olarak değerlendirmiş ve 1925-1940 yılları arasına yayılan şiddet dalgasını gerekli görmüşlerdir. İki ülkeyi Kürtlere karşı ortak tutum geliştirmeye sevk eden temel parametre yine güvenlik kaygısıdır. Bu yıllarda özellikle İngiltere'nin Irak, İran, Suriye, Türkiye ve SSCB politikaları; Kürtleri bir anda “ortak düşman” kategorisine yerleştirmiştir. Sovyetler Birliği hem yüz binlerce insanın hayatına mal olan ve geniş çaplı travmalar yaratan olayları sınır güvenliği politikasına indirgemiş hem de TKP'yi kendi çıkarları ekseninde yönlendirmiştir.

Üçüncüsü; TKP, programında ulusların kendi kaderini tayin hakkına yer vermiş; vicdan özgürlüğünü savunmuştur. Türkiye'nin federatif bölünmesi de dâhil olmak üzere, etniler için geniş demokratik haklar öneren TKP'nin yaklaşımları, metinsel düzeyde sosyalist hareketin tarihsel yaklaşımlarıyla uyum içindedir. Lakin T.C.nin kuruluşu ilan edilip Kemalist iktidar toplumsal ve ekonomik hayatı Türkleştirme politikasına giriştikten sonra TKP'nin etnisite politikaları programatik görüşleriyle çelişmeye başlamıştır. Aslına bakılırsa çelişik tutum partinin kuruluş

sürecinde Ermeni Tehciri'yle ilgili söylemlere de yansımıştır. 1925-1940 yılları arasında meydana gelen Şeyh Said, Ağrı, Trakya ve Dersim Olayları ise TKP'nin etnisite politikalarındaki çelişkileri gün yüzüne çıkarmıştır. Bu dönemde yayımlanan TKP belgelerinde, Türkiye'de yaşayan bütün etnik grupların büyük oranda "Türk emekçiler", "Türk ezilenler" seslenmesine muhatap olduğu görülmektedir. TKP'nin bu tutumu, dönemin ruhundan fazlasıyla etkilenildiğini göstermektedir. Yanı sıra bu çalışma, TKP'nin etnisite politikalarında yaşanan değişimi SSCB'de yeniden üretilen devlet mekanizmasının sonuçları ekseninde değerlendirmiştir. SSCB'nin sınır güvenliğini sağlamak için Kürt toplumunun kendi kaderini tayin hakkını yok sayması TKP'nin tutumunu da belirlemiştir. 1920'lerin başında SSCB ve T.C. arasında imzalanan anlaşmalar ile iki ülke arasında gelişen ilişkiler TKP'yi kelimenin gerçek manasıyla arafta bırakmıştır. Takip eden yıllarda SSCB'nin ve Komintern'in telkinleri TKP cephesinde "ideolojilerin karışmasına", Türk milliyetçiliğinin partiye hâkim olmasına ve Kürt toplumunu hedef alan şiddetin sosyalist söylemler eşliğinde meşrulaştırılmasına yol açmıştır.

Dördüncüsü; TKP'nin etnisite politikalarındaki tutarsızlıkları ne tek başına SSCB'ye yüklemek ne de faturayı tümünden TKP'ye kesmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. TKP kurucularının sosyalist ideolojiyle tanışmaları 1915 ve ertesinde gerçekleşmiştir. TKP'nin kurucu lideri olan Mustafa Suphi de dâhil olmak üzere birçok TKP'li bu yıllarda Sovyet devrimine katılmış, devrimi takip eden dış müdahaleler ve iç savaş döneminde SSCB'de çeşitli cephelerde savaşmışlardır. Bu arka plan hem sosyalizm teorisini Türkiye şartlarına uyarlamada yetersiz kalınmasına hem de SSCB'ye sınırsız bir güven duyulmasına neden olmuştur. TKP'nin genç ve tecrübesiz oluşunu dikkate alan birçok araştırmacı ister istemez partinin politik tutumlarını değerlendirirken eleştiri oklarını SSCB ve Komintern'e yöneltmektedir. Lakin TKP kendi birikimi dolayısıyla da eleştirel okumalara konu edilmelidir. Sosyalizmi Türkiyelileştiremeyen TKP, giderek SSCB ve Komintern'in direktiflerini uygulayan edilgen bir partiye dönüşmüştür. Edilgen tutum ve sosyalizm teorisindeki yetersizlik TKP kadroları üzerinde etkili olan Türkçü ideolojinin sosyalist söylemler eşliğinde görünür olmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla İTC içerisinde yetişen ve gençlik yıllarında Türkçü ideolojiyi savunan çok sayıda TKP yöneticisinin hakim ulus milliyetçiliğinden kopamadığı görülmektedir. Bu nedenle yeni ulus devletin sosyoekonomik hayatı Türkleştirme politikalarına ağırlık verdiği erken Cumhuriyet

döneminde; Şeyh Said, Ağrı ve Dersim Olayları'nı gerici-dinci isyanlar olarak değerlendiren, feodal kalıntıların temizlenmesiyle modern yaşamın geliştirildiğini ileri süren, İngilizlerin himayesinde yeni bir bölgesel tehditin oluşturulmaya çalışıldığını iddia eden seslerin hem TKP hem de iktidar tarafında yankılanması şaşırtıcı değildir.

Beşincisi; TKP'nin Şeyh Said, Ağrı ve Dersim Olayları'nda takındığı tutum Türkiye sosyalist hareketine sirayet etmiş ve 1970'lerin başına kadar genel kabul görmüştür. Bu tarihten itibaren TKP'nin dönem politikaları eleştirilmeye başlanmış; fakat Türkiye sosyalist hareketi bir bütün olarak erken Cumhuriyet döneminin homojenleştirme politikalarıyla yüzleşememiştir. Nitekim AKP iktidarının açılım sürecinde “Dersim’de katliam yapıldı” beyanına rağmen kimi çevreler, TKP'nin erken dönem savunularını ileri sürmeye devam etmiştir. Diğer taraftan TKP'nin erken Cumhuriyet dönemindeki siyaseti, sadece sosyalist hareketi değil “toplumcu sanatı” da derinden etkilemiştir. Nazım Hikmet, Kemal Tahir, Kemal Bilbaşar gibi birçok ismin eserlerine TKP'nin “Kürt isyanlarına” bakışı yansımış; bu anlatılar Doğu'nun feodal yapısını gericilikle eş değer kılarak hâkim siyasetin modernleşmeci dilini ödünç almıştır.

Altıncısı; TKP, Trakya Olayları yaşanırken sessiz kalmayı tercih etmiştir. TKP'nin suskunluğunu bir tür onaylama olarak değerlendirmek mümkündür. Zira Dersim Olayları esnasında TKP'nin kaleme aldığı metinlerde 1934'te yasalaşan “2510 sayılı İskân Kanunu”nun olumlandığı görülmektedir. “Sakıncalı görülenlerin” bütün mal varlıklarına devlet tarafından el konulmasını da içeren bu kanunun “Yahudi bezirgânların” mallarına da yönelmiş olması, TKP'nin yaşananları olumladığını düşündürmektedir. Keza bu yıllarda TKP; Yahudi ve Rum tacirler ile Kürt şeyhlerinin ve ağalarının mallarının “fukaralara” dağıtılması gerektiğini savunmaktadır.

Yedincisi, TKP hâkim inanç grubu ile diğer inanç gruplarını değerlendirirken “ilerici” payesini genellikle Müslüman din görevlilerine yüklemiştir. Müslüman olmayan dini gruplar genellikle emperyalizme karşı mücadele ve ekonomik hayat üzerinde kurulan “yabancı tekeli” bağlamında ele alınmıştır. TKP bu tutumu vasıtasıyla inanç grupları arasında var olan eşitsizlikleri “görmezden gelmiş”, niyetinden bağımsız olarak hâkim inanç grubuna ait imtiyazların devamını savunmuştur.

Sekizincisi; TKP'nin etnilere yönelik kimi seslenme biçimlerinin ötekileştiren unsurlar barındırdığı ve yer yer iktidarın söylemleriyle ortaklaştığı görülmektedir. Nitekim TKP belgelerinde Kürtler (tali düzeyde Lazlar) “cahil”, “barbar”, “uygarlaşmamış”, “medeniyetten nasiplenmemiş” bir halk olarak tarif edilmiştir. Bu kavramlar vasıtasıyla TKP'nin zihin dünyasında olumlu imajların hâkim etniye; “kötülüklerin” ise “diğer” etnilere yüklendiği anlaşılmaktadır.

Dokuzuncusu; Türkiye’de 2000’li yılların ilk on yılına damgasını vuran “açılımlar” süreci, etnik temelli sorunların çözüldüğünü ve artık sorun olarak gündeme gelmeyeceği inancını pekiştirmiştir. Dönemin yayınları, yazılan onlarca kitap ve makale beklentinin boyutları hakkında fikir vermektedir. Lakin gelişmeler beklentilerin aksi yönünde ilerlemiş ve yüzlerce yılın birikimi olan etnik sorunlar tekrar gündemin ilk sıralarına taşınmıştır. Türkler dışında kalan bütün etniler yaşanan yalancı baharın ardından bir kez daha eşitsizliklerle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu süreç sadece Türkiye’de değil, dünyada da benzer bir izleği takip etmiştir. Böylelikle Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra dünyanın daha iyiye gideceğini, özgürlüklerin genişleyeceğini ve etnik ayrımların anlamsızlaşacağını ileri süren yaklaşımların da geçersiz hale geldiğini söylemek mümkündür. Gelinen aşamada kendi uluslarının refahını önceleyen “modern uluslar” diğer etnilerin taleplerini görmezden gelerek çokkültürcülüğü rafa kaldırmış ve bu savununun eşitsizlik üreten doğasını çarçıpı örneklerle gözler önüne sermiştir. Dolayısıyla güncel bağlamlar ve dünya ölçeğindeki gelişmeler, çokkültürcülük gibi genel kabul gören kimi kavramların da yeniden ele alınmasını gerektirmektedir.

KAYNAKLAR

(Lenin), V. U., & (Stalin), J. D. (1917, Kasım 2). *Declaration of the Rights of the People of Russia*. Temmuz 21, 2019 tarihinde Marxists Internet Archive Web sitesi: <https://www.marxists.org/history/ussr/government/1917/11/02.htm> adresinden alındı

1928 Komünist Enternasyonal Programı. (2001). İstanbul: İnter Yayınları.

Aça, M. (2014, Nisan 12-13). *Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliğinde Yeni Ulusların İnşası Adına Tatar Nüfuzunu Kırma Girişimleri*. Ekim 03, 2019 tarihinde Academia Web sitesi: https://www.academia.edu/9909784/%C3%87ARLIK_RUSYA_SI_VE_SOV_YETLER_B%C4%B0RL%C4%B0%C4%9E%C4%B0_NDE_YEN%C4%B0_ULUSLARIN_%C4%B0N%C5%9EASI_ADINA_TATAR_N%C3%9CF_UZUNU_KIRMA_G%C4%B0R%C4%B0%C5%9E%C4%B0MLER%C4%B0_Attempts_to_Break_the_Tatar_Influence_for_the_Cons adresinden alındı

Ağayev, E. (2016, Mayıs). *Sovyetler Birliği Türkiye Büyükelçisi A. A. Rodionov'un Türkiye Anıları*. Ocak 03, 2020 tarihinde Academia Web sitesi: https://www.academia.edu/25604281/_Sovyetler_Birli%C4%9Fi_T%C3%B Crkiye_B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7isi_A._A._Rodionov_un_T%C3%BCrkiye_An%C4%B1lar%C4%B1_TYB_Akademi_say%C4%B1_17_Ankara_2016_s._59-74 adresinden alındı

Ağın, Ö. (2006). *Kürtler, Kemalizm ve TKP*. İstanbul: Versus Yayınları.

Ahmed, N. (1937). Sergerde Ali Şir Nasıl Öldürüldü. *Kurun*, s.1 ve 7.

Akal, E. (2013). *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Akçam, T. (2017). *Ermenilerin Zorla Müslümanlaştırılması: Sessizlik, İnkâr ve Asimilasyon* (2. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Aktürk, Ş. (2015). *Almanya, Rusya ve Türkiye'de Etnisite Rejimleri ve Milliyet*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Althusser, L. (2010). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (4. b.). (A. Tümertekin, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.

Amery, J. (2015). *Suç ve Kefaretin Ötesinde: Alt Edilmişliğin Üstesinden Gelme Denemeleri*. (C. Ener, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.

- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökeni ve Yayılması* (2. b.). (İ. Savaşır, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Aslan, Ş. (2010). Millet ve İskan: Çokluktan Tekliğe ve Hariciden Dahiliye Erken Cumhuriyet Dönemi Deneyimleri. B. Şen, & A. E. Doğan içinde, *Tarih, Sınıflar ve Kent*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Avagyan, A. (2020). *Karanlıkta Kalmış Bir Eylemci: İttihatçı Komünist Salih Zeki (Kuşarkov)*. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Avakian, B. (2019). *Devrim Yapmak ve İnsanlığı Kurtarmak*. (S. Sezer, & S. Öz, Çev.) İstanbul: El Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (2014). *Suyu Arayan Adam* (28. b.). İstanbul: Remzi Katabevi.
- Bali, R. (2008). *1934 Trakya Olayları*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Balibar, E., & Wallerstein, I. (1995). *İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler* (2. b.). (N. Ökten, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Barth, F. (2001). Giriş. F. Barth içinde, *Etnik Gruplar ve Sınırları: Kültürel Farklılığın Toplumsal Organizasyonu* (A. Kaya, & S. Gürkan, Çev., s. 11-41). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Başkaya, F. (2012). *Paradigmanın İflası: Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş* (20. b.). Ankara: Maki Basın Yayın.
- Beşikçi, İ. (1977). *Kürtlerin "Mecburi İskan"ı*. İstanbul: Komal Yayınları.
- Beşikçi, İ. (1992). *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Birgen, M. (1937). Dersim'de Temizlik. *Son Posta*, s.1-2.
- Birikim Yayınları. (1978). *1927 Komünist Tevkifatı: İstanbul Ağır Ceza Mahkemesindeki Duruşma*. İstanbul: Birikim Yayıncılık.
- Boratav, K. (2005). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002* (9. b.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Bölükbaşı, S. (2004). Azerbaycan'da Ulusun İnşası: Sovyet Mirası ve Karabağ Sorunu'nun Etkileri. W. V. Schendel, & E. J. Zürcher içinde, *Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları: 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek* (s. 49-88). İstanbul: İletişim.
- Bruinessen, M. V. (2013). *Ağa, Şeyh, Devlet*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buçukçu, Ö. (2017, Aralık 19). *Türkiye Sosyalist Solu ve Milliyetçilik (1960-1971)*. Mart 20, 2020 tarihinde Ulusal Tez Merkezi Web sitesi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> adresinden alındı

- Carr, E. H. (2013). *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi: 1917-1929* (2. b.). (L. Cinemre, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Cilasun, E. (2008). *Mustafa Suphi'yle Yoldaşlarını Kim Öldürdü?* İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Corley, F. (1994). *Believers' Responses to the 1937 and 1939 Soviet Censuses*. Ekim 18, 2019 tarihinde Tandfonline: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09637499408431668?journalCode=crss20> adresinden alındı
- Derebeyliğin Son Ocağı da Yok Ediliyor. (1937). *Son Posta*, s.1 ve 11.
- Derrida, J. (2007). *Marx'ın Hayaletleri: Borç Durumu, Yas Çalışması ve Yeni Enternasyonal* (2. b.). (A. Tümertekin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Dickhut, W. (1976). *Sovyetler Birliğinde Kapitalizmin Restorasyonu* (Cilt I). (A. Sever, Çev.) İstanbul: Komün.
- Dickhut, W. (1991). *SSCB'de 1923 Muhalefet Belgeleri*. İstanbul: Pencere Yayınları.
- Dündar, F. (2010). *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)* (4. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eagleton, T. (2011). *Marx Neden Haklıydı?* (O. Köymen, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Engels, F. (1974). *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*. (Ö. Ünalın, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Engels, F. (1977). *Anti-Dühring* (2. b.). (K. Somer, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Engels, F. (1990). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (9. b.). (K. Somer, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Erdem, H. (2010). *Mustafa Suphi* (3. b.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Erdoğan Dersim İçin Özür Diledi*. (2011, Kasım 23). Mart 28, 2020 tarihinde Milliyet: <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-dersim-icin-ozur-diledi-1466430> adresinden alındı
- Eriksen, T. H. (2004). *Etnisite ve Milliyetçilik: Antropolojik Bir Bakış*. (E. Uşaklı, Çev.) İstanbul: Avesta Basın Yayın.
- Ersanlı, B. (2003). *İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eşkiya Ağrı'dan İnmeğe Başladı. (1930). *Cumhuriyet*, s.1 ve 3.

- Eşkiya Tenkil Ediliyor Kuvvetlerimiz Ararat Dağı Sahasını Tamamen İhata Ediyor. (1930). *Cumhuriyet*, s.1.
- Ethem, Ç. (1993). *Anılarım*. İstanbul: Berfin Yayınları.
- Federici, S. (2017). *Caliban ve Cadı: Kadınlar, Beden ve İlksel Birikim*. İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Foucault, M. (1987). *Söylemin Düzeni*. (T. Ilgaz, Çev.) İstanbul: Hil Yayınları.
- Foucault, M. (2012). *İktidarın Gözü (Seçme Yazılar)* (3. b.). (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *Toplumunu Savunmak Gerekir*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fukuyama, F. (1999). *Tarihin Sonu ve Son İnsan* (2. b.). (Z. Dicleli, Çev.) İstanbul: Gün Yayıncılık.
- Furedi, F. (2001). *Korku Kültürü: Risk Almanın Riskleri*. (B. Yıldırım, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Geldern, J. v. (1999). *The Lost Census*. Ocak 15, 2020 tarihinde Soviet History Web sitesi: <http://soviethistory.msu.edu/1939-2/the-lost-census/the-lost-census-images/#bwg100/633> adresinden alındı
- Gellner, E. (2008). *Uluslar ve Ulusçuluk* (2. b.). (B. Ersanlı, & G. G. Özdoğan, Çev.) İstanbul: Hil Yayın.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*. (E. Kuşdil, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2000). *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*. (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Giddens, A. (2008). *Ulus Devlet ve Şiddet* (2. b.). (C. Atay, Çev.) İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gökay, B. (1998). *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Harvey, D. (2008). *Umut Mekanları*. (Z. Gambetti, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Hasanoğlu, İ. (2015). *Homo Sovieticus: SSCB'de Sovyet Halkı İnşası I Çabaları*. Ekim 01, 2019 tarihinde Acedemia Web sitesi: https://www.academia.edu/11842284/Homo_Sovieticus_SSCBde_Sovyet_Halk%C4%B1_%C4%B0n%C5%9Fas%C4%B1_%C3%87abalar%C4%B1 adresinden alındı

- Herman, E. S., & Chomsky, N. (2012). *Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Polisiği* (2. b.). (D. E. Abadoğlu, Çev.) İstanbul: Bgst Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (1967). Önsöz. K. Marx içinde, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri* (M. Belli, Çev., s. 7-71). Ankara: Sol Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2014). *Milletler ve Milliyetçilik* (5. b.). (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İran'da Şakilere Karşı Ciddi Tedabir Alındı. (1930). *Cumhuriyet*, s.4.
- İskan Kanunu*. (1934, Haziran 21). Şubat 15, 2020 tarihinde Resmi Gazete Web sitesi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf> adresinden alındı
- K. Marx, F. Engels. (2009). *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*. İstanbul: Sol Yayınları.
- Kahraman, A. (2004). *Kürt İsyanları: Tedip ve Tenkil* (2. b.). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Kakışım, C. (2014, Nisan 30). *Sosyalist Hareketlerin Etnik Kimlik ve Azınlık Meselelerine Yaklaşımlarının Geçmişi ve Bugünü: Bir Paradigma Değişimi*. Mart 02, 2020 tarihinde Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi Web sitesi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> adresinden alındı
- Kalman, M. (1995). *Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri*. İstanbul: Nujen Yayınları.
- Karadeniz, F. (2018). *Türkiye Komünist Partisi Yayınlarında Kürtler*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Kınacı, C. (2010). *Sovyetlerden Günümüze Kazakistan'da Kazak Dilinde Eğitim Politikaları*. Ekim 01, 2019 tarihinde Acedemia Web sitesi: https://www.academia.edu/4546520/_SOVYETLERDEN_G%C3%9CN%C3%9CM%C3%9CZE_KAZAK%C4%B0STAN_DA_KAZAK_D%C4%B0L%C4%B0NDE_E%C4%9E%C4%B0T%C4%B0M_POL%C4%B0T%C4%B0KALARI_Turkish_Studies_International_Periodical_For_the_Languages_Literature_and_History_of_Turkish_or_ adresinden alındı
- Kısakürek, N. F. (2012). *Son Devrin Din Mazlumları* (30. b.). İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Korkmaz, T. (2016, Ağustos). *Türk-Sovyet İlişkilerinde G. V. Çiçerin ve Ermeni Meselesi*. Ocak 03, 2020 tarihinde Academia Web sitesi: https://www.academia.edu/29034516/T%C3%9CRK-SOVYET_%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0NDE_G.

V.%C3%87%C4%B0%C3%87ER%C4%B0N_ERMEN%C4%B0_MESELES%C4%B0.pdf adresinden alındı

- Leitch, K. A. (tarih yok). *Sovietization's Impact on Women's Access to Higher Education in Tajikistan*. Ekim 19, 2019 tarihinde Acedemia Web sitesi: https://www.academia.edu/12871292/Sovietizations_Impact_on_Womens_Access_to_Higher_Education_in_Tajikistan adresinden alındı
- Lenin, V. İ. (1992). *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı* (8. b.). (M. Erdost, Çev.) İstanbul: Sol yayınları.
- Lenin, V. İ. (1993). *Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları* (2. b.). (Y. Fincancı, Çev.) İstanbul: Sol Yayınları.
- Lenin, V. İ. (1999). *Devlet ve Devrim* (2. b.). (S. Kaya, & İ. Yarkı, Çev.) İstanbul: İnter.
- Loomba, A. (2000). *Kolonyalizm Postkolonyalizm*. (M. Küçük, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lukacs, G. (1979). *Lenin'in Düşüncesi Devrimin Güncelliği*. (M. R. Zaralı, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.
- Lukacs, G. (2013). *Sosyal Varlık Varlık Bilimine Doğru: Marx* (Cilt II). (A. Tekşen, Çev.) İstanbul: Payel Yayınevi.
- Marksizm-Leninizm Enstitüsü. (1999). *Marx-Engels Anıları*. (A. Bilgi, Çev.) İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Marx, K. (1977). *Çin Üzerine*. (M. Yutcan, Çev.) İstanbul: Günce Yayınları.
- Marx, K. (1979). Feuerbach Üzerine Tezler. F. Engels içinde, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* (S. Belli, Çev., 2. b., s. 73-76). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2005). *Fransa'da İç Savaş* (3. b.). (K. Somer, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2011). *Kapital: Sermayenin Üretim Süreci* (10. b., Cilt I). (A. Bilgi, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K., & Engels, F. (1969). *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*. (M. Kabagil, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (1977). *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri* (2. b.). (M. Belli, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (1990). *Birinci Enternasyonalde Örgütlenme Meselesi: Enternasyonal İşçi Birliği Belgeleri 1864-1872* (2 b.). (C. Öktener, Çev.) Ankara: Ekim Yayınları.

- Marx, K., & Engels, F. (2000). *Basın Söyleşileri*. (B. Günüşen, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (2008). *Doğu Sorunu(Türkiye)* (2. b.). (Y. Fincancı, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (2011). *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (2011). *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri* (9. b.). (M. Erdost, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Matsas, S. M. (2011). Lenin ve Diyalektiğin Yolu. S. Zizek, S. Budgen, & S. Kouvelakis içinde, *Yeniden Lenin: Bir Hakikat Siyasetine Doğru* (C. Atay, Çev., s. 121-141). İstanbul: Otonom.
- Mazur, L. (2016). *The Early Soviet Family in the Documents of the All-Russia Communist Party Census of 1922*. Ekim 15, 2019 tarihinde Academia Web sitesi:
https://www.academia.edu/31502738/Mazur_Lyudmila_The_early_Soviet_family_in_the_documents_of_the_All-Russia_Communist_Party_Census_of_1922 Przesz%C5%82o%C5%9B%C4%87_Demograficzna_Polski._38_2016_nr_1_p._83-111._DOI_10.18276_pdp.2016.1.38-04_ adresinden alındı
- Ollman, B. (2008). *Diyalektiğin Dansı: Marx'ın Yönteminde Adımlar* (2. b.). (C. Saraçoğlu, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Ollman, B. (2015). *Marxizm Sıra Dışı Bir Giriş* (3. b.). (A. Kars, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Oran, B. (2010). *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkırımlı, U. (1999). *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Perinçek, D. (1994). *Komintern Belgelerinde Türkiye-3: Kürt Sorunu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Perinçek, M. (2012). *Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)* (4. b.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Raif. (1930). Tayyarelemizin Bombardmanı Devam Ediyor. *Cumhuriyet*, s.1.
- Said, E. W. (2013). *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları* (7. b.). (B. Ülner, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.

- Schivelbusch, W. (2019). *Keyif Verici Maddelerin Tarihi*. (Z. A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Schwartz, L. (1986). A History of Russian and Soviet Censuses. R. S. Clem içinde, *Research Guide to the Russian and Soviet Censuses* (s. 48-69). New York: Cornell University Press.
- Semelin, J. (2011). *Arındırma ve Yok Etme Katliam ve Soykırımın Siyasi Kullanımları*. (M. I. Durmaz, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Siegelbaum, L. (tarih yok). *Abolition of Legal Abortion*. 05 25, 2020 tarihinde Soviet History Web sitesi: <http://soviethistory.msu.edu/1936-2/abolition-of-legal-abortion/> adresinden alındı
- Silver, B. D. (1986). The Ethnic and Language Dimensions in Russian and Soviet Censuses. R. S. Clem içinde, *Research Guide to the Russian and Soviet Censuses* (s. 70-97). New York: Cornell University Press.
- Smith, A. D. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni*. (S. Bayramoğlu, & H. Kendir, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Somersan, S. (2004). *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Stalin, J. (1978). *Marksizm ve Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu* (4. b.). (M. Erdost, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Stalin, J. V. (1993). *Eserler* (Cilt XIV). (S. Kaya, Çev.) İstanbul: İnter Yayınları.
- Stalin, J. V. (1994). *Eserler* (Cilt XV). (İ. Yarkın, Çev.) İstanbul: İnter Yayınları.
- Strong, A. L. (1988). *Stalin Dönemi*. (A. Bilgi, Çev.) Ankara: Onur Yayınları.
- Struik, D. J. (2011). Komünist Manifesto'nun Doğuşu ve Tarihsel Önemi. K. Marx, & F. Engels içinde, *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri* (M. Erdost, Çev., 9. b., s. 7-91). Ankara: Sol Yayınları.
- Süphandağ, K. (2001). *Ağrı Direnişi ve Haydaranlılar*. İstanbul: Fırat Yayınları.
- Süreya, C. (2015). *13 Günün Mektupları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tali, İ. (1930). Zeylan Hadisesi. *Cumhuriyet*, s.1 ve 3.
- Therborn, G. (1989). *İktidarın İdeolojisi ve İdeolojinin İktidarı*. (İ. Cüre, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tohum Yayıncılık. (1997). *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal Belgeler Cilt 1*. İstanbul: Tohum Yayıncılık.

- Tohum Yayıncılık. (2003). *Komintern Üyesi TKP: Üstü Örtülen Geleneğimiz*. İstanbul: Tohum Yayıncılık.
- Tolts, M. (1995, Ocak 27). *The Soviet Censuses of 1937 and 1939: Some Problems of Data Evaluation*. Ekim 19, 2019 tarihinde Academia Web sitesi: https://www.academia.edu/1522451/The_Soviet_Censuses_of_1937_and_1939_Some_Problems_of_Data_Evaluation adresinden alındı
- Tolts, M. (2001, Ağustos 18). *The Failure of Demographic Statistics: A Soviet Response to Population Troubles*. Ekim 21, 2019 tarihinde Academia Web sitesi: https://www.academia.edu/1473864/The_Failure_of_Demographic_Statistics_A_Soviet_Response_to_Population_Troubles adresinden alındı
- Toprak, Z. (2008). *Erken Dönem Türk-Sovyet İlişkileri ve Semyon İvanoviç Aralov*. Ocak 03, 2020 tarihinde Academia: https://www.academia.edu/22786909/Erken_D%C3%B6nem_T%C3%BCrk-Sovyet_%C4%B0li%C5%9Fkileri_ve_Semyon_%C4%B0vanovi%C3%A7_Aralov adresinden alındı
- Tör, V. N. (1980). *Kemalizmin Dramı*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Tunçay, M. (1978). *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)* (3. b., Cilt I). İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Tunçay, M. (1982). *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Tunçay, M. (tarih yok). *Türkiye'de Sol Akımlar (1925-1936)* (Cilt II). İstanbul: BDS Yayınlar.
- Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV). (tarih yok). *Gazeteler*. TÜSTAV Komintern Arşivi, Döküm: 1, CD No: 23, Klasör: 29_36, Sıra No: 348-356; 436-538.
- Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV). (1920). *Din ve Millet. TKP Kongresinde Kabul Edilen Program*. Türkiye Sosyal TÜSTAV Komintern Arşivi, Döküm: 1, CD No:8, Klasör: 10_36, Sıra No:1-246.(Osmanlıca).
- Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV). (1925). *Eldaş vb. Gazetelerin Bazı Sayıları*. TÜSTAV Komintern Arşivi, Döküm: 1, CD No: 21, Klasör: 27_36, Sıra No: 580-609.(Osmanlıca).
- Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV). (1930). *Kızıl İstanbul gazetesi*. TÜSTAV Komintern Arşivi, Döküm: 1, CD No: 23, Klasör: 29_36, Sıra No: 436-538.

- Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV). (1934). Köylü Hareketi. *TKP İstanbul Vilayet Komitesi'nin Organı "Kızıl İstanbul"*. TÜSTAV Komintern Arşivi, Döküm: 1, CD No: 25/A, Klasör: 30_36, Sıra No:564-585.
- Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV). (1936). Dördüncü Umum Müfettişlik. *TKP MK Organı "Orak Çekiç" Gazetesi*. TÜSTAV Komintern Arşivi, Döküm: 1, CD No: 25/A, Klasör: 30_36, Sıra No:741-804.
- Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV). (1937). Dersim İsyanı. TÜSTAV Komintern Arşivi, Döküm: 1, CD No: 32, Klasör: 8_8, Sıra No:1-42 (Osmanlıca).
- Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı. (tarih yok). *Sürelî Yayınlar*. Mayıs 15, 2020 tarihinde Tüstav Web sitesi: <https://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/> adresinden alındı
- Uluğ, N. H. (2009). *Derebeyi ve Dersim*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Us, A. (1937). Dersim Meselesi. *Kurun*, s.1-2.
- Us, A. (1937). Dersim Meselesi Nedir? *Kurun*, s.4.
- Wolikow, S. (2016). *Komünist Enternasyonal (1919-1943): Komintern veya Yıkılan Dünya Devrimi Partisi Hayali*. (E. Akbulut, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Yardımcı, S., & Aslan, Ş. (2008). 1930'ların Biyopolitik Paradigması: Dil, Etnisite, İskan ve Ulusun İnşası. *Doğu Batı*, 132.
- Uluslararası Komünist Hareketin Genel Çizgisi Hakkında Polemik (1963)*. (1988). (İ. Yarkın, Çev.) İstanbul: İnter Yayınları.
- Yerasimos, S. (2000). *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)* (2. b.). İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Yıldız, A. (2010). *"Ne Mutlu Türküm Diyebilene" Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)* (4. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2009). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (24. b.). (Y. Saner, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

EKLER

EK A: Türkiye Komünist Partisi Yayınları

Şekil A.1: Aydınlık ve Orak Çekiç Dergileri, 1925. (Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı)

EK B: Sovyetler Birliği Hakkında: Etnisite, Nüfus Sayımları, 1930'lar

Şekil B.1: Sovyetler Birliği'nin Etnisite Politikalarına Eşlik Eden Kimi Afişler

Şekil B.2: Sovyetler Birliği'nde 1937 ve 1939 Nüfus Sayımları

Şekil B.3: Sovyetler Birliği'nde 1930'lar

ÖZGEÇMİŞ

EĞİTİM

2017-2020	Eskişehir Anadolu Üniversitesi- Sosyoloji (Lisans)
2003-2008	Afyon Kocatepe Üniversitesi – Türk Dili ve Edebiyatı
1999-2002	İbrahim Turhan Süper Lisesi

MAKALE

Doğan, Ozan. (2020) *Milli İnkılap Dergisinde Yahudilerin Temsil Biçimleri ve Trakya Olayları'na Etkisi*. Euroasia Journal of Sciences and Humanities. 11, 59-74.

Doğan, Ozan. (2019). *Türkiye'nin '68'inde Etnisite Olgusu*. Bilgin, Ayhan. (Ed.) 68'e Bugünden Bakmak. Ankara: Ütopya.

Doğan, Ozan. (2018) *Hozat'ta Sosyalist Belediyecilik Deneyimi (2004-2014)*. Aslan, Şükrü (Ed.) Hozat. (453-473) Ütopya: Ankara.

Doğan, Ozan. (2016). *Caz'a Kaval'dan Gökyüzü Taşıyan Pülümlü Sürgün Şair: Cemal Süreya*. Aslan, Şükrü. (Ed.) Pülümür. (266-282) Ankara: Ütopya.

